

Konubrot

Konubrot

Heiðursrit til Elin Súsonnu Jacobsen

Ritstjórn:
Björg Jacobsen
Beinta í Jákupsstovu
Malan Marnersdóttir
Annika Sølvará

fróðskapur

Faroe University Press
Tórshavn 2011

*Stuðlað útgávu ni háva:
Mentanargrunnur Landsins
Fjølrit*

Konubrot. Heiðursrit til Elin Súsonnu Jacobsen
Ritstjórn: Bjørg Jacobsen, Beinta í Jákupsstovu,
Malan Marnersdóttir, Annika Sølvará
© Fróðskapur og høvundurin
Permumynd: Marius Olsen 1990
Umbróting, prent og innbinding: Føroyaprent
Útgevari: Fróðskapur 2011

ISBN 978-99918-65-32-4

Svanamerktur prentlutur 541 705

Innihaldsyvirlit

FORORÐ	7
TABULA GRATULATORIA	9
HEILSA	
Leikar og lærðar – ljósmøðrayrkið í broyting. (<i>Fróðskaparrit</i> 38-39. bók 1989)	17
Læknar á Tvøroyri 1852-1928 (<i>Slóðin</i> nr. 1/2010)	46
Heimadoktarar (<i>Frøði</i> 1/2005).	52
Teljing av sinnissjúkum 1847 (<i>Ársfrágreiðing</i> . Fróðskapasetur Føroya 2003).	57
Sjálvsmyndir og aðrar myndir (<i>Vøka. Sjúkrasystrablaðið</i> 1995 og 1996)	62
RÚSDREKKAMENTAN	
Gamla Vertshúsið í Havn – skeinkistova og gistingarhús. (<i>Fólkaleikur – heiðursrit til Jóan Paula Joensen</i> 2005)	79

Alkoholens skyggeliv på Færøerne	89
<i>(Alkoholen och kulturen. Uppsala 1998)</i>	
Færøsk alkohollovgivning – Fra kongelig monopolhandel til Rúsdrekkasøla Landsins	101
<i>(Nordisk Alkoholtidsskrift 5/1995)</i>	
Færøsk drikkekultur – kontinuitet og forandring	118
<i>(Kulturforskning kring alkohol i Norden. Uppsala 1993)</i>	
VÆLFERÐ	
Skolevæsen og sundhedsvæsen på Færøerne – tvang eller trang?	129
<i>(De vestnordiske landes fælleshistorie. Nuuk 2003)</i>	
Tukthús, arbeiðshús og fátækragarður	143
<i>(Fróðskaparrit 55. bók 2007)</i>	
KYN	
Færøske forestillinger om køn	167
<i>(Arbejde, helse og velfærd i Vestnorden 2007)</i>	
Kynjabýti í føroyskum vinnulívi og politikki	179
<i>(Frændafundur 3 í Reykjavík 2000)</i>	
Stríðið vunnið?	193
<i>(Kvinnutíðindi 1999)</i>	
YMISKT	
At selja Føroyar sum ferðaland	201
<i>(Bókmentaljóð. Heiðursrit til Turið Sigurðardóttur 2006)</i>	
Um at týða til føroyskt	212
<i>(Bókin undir lesiglasíð 1990)</i>	
CV Elin Súsanna Jacobsen	219

Fororð

Við hesum úrvalsriti heilsar ein skari av starvsfeløgum, familju, vinum og kenningum konubrotinum Elin Súsonnu Jacobsen á sjevti ára degnum tann 6. mai 2011.

Fáar hava roynt seg á so ymiskum økjum og rokkið so langt sum Elin Súsanna. Hon legði fyri við at taka málsligt studentsprógv í 1960 og korrespondentsprógv á handilsháskúlanum í Keypmannahavn í 1965 í enskum, týskum og sponskum. Síðani starvaðist hon á Statens Museum for Kunst í Keypmannahavn, til hon í 1968 flutti til Føroya. Her heima vann hon sær fjølbroyttar starvsroyndir, fyrst á advokatskrivstovuni hjá Leivi Lützen & Demmus Hentze, landsrættarsakførarum. Síðani fór hon í 1970 í starv á Føroya Fiskasølu, víðari á Heilsufrøðiligu Starvsstovuna og haðani á Málstovuna. Fram til 1985 var hon harumframt tímalærari í enskum, føroyskum og donskum á Føroya Maskinskúla og á Føroya Handilsskúla.

Í 1980unum tók hon annað skinn um bak og fór at lesa søgu á Sögu- og samfelagsdeildini við Fróðskaparsetur Føroya, har hon í 1992 tók prógv sum cand. phil. í søgu og siðsøgu. Longu tvey ár seinri vardi hon doktaraheiti í søgu við Aarhus Universitet við ritgerðini *Rúsdrekka – siðir og ósiðir*. Í 1999 fór hon í starv sum lærari og granskari á Sögu- og samfelagsdeildini, sum adjunktur til 2001, tá hon bleiv tilnevnd lektari. Hon hevur eisini roynt seg sum leiðari, tá hon var megindeildarleiðari 2004-2008 og dekanur til 2009.

Eftir tað tók hon tað seinasta stóra takið fyri Sögu- og Samfelagsdeildina,

tá hon stílaði fyrri eini kanning av livikoronum hjá fólkapensionistum. Tá henda kanningin var lokin, legði hon frá sær við árslok 2010.

Umframst starvsleiðirnar báðar sum skrivstovukona og granskari hefur Elin Súsanna verið sera virkin í mentanarlívinum. Hon hefur týtt eina røð av bókum o.ø. eftir so gitnar rithøvundar sum Astrid Lindgren, Per Olov Enquist og Sven Wernström. Hon hefur týtt barnabøkur, sjónleikir, útværpsleikir og mangt annað. Hon hefur havt nevndar- og álitsstørv t.d. í Mentanargrunni Føroya lógtings, Útværpsnevndini, Granskingarráðnum, ritstjórnini hjá Fróðskaparriti, Býarsavnsnevndini hjá Tórshavnar kommunu og í ymiskum áhugafeløgum. Hon dugnaði mangari studentakabarett eina hjálpanði hond, hon hefur skrivað ummæli, greinir, verið við í kvinnurørsluni og tikið lut í almenna kjakinum um samfelags- og mentanarmál.

Søgufrøðingurin Elin Súsanna Jacobsen hefur ríkað føroyska søgu-skriving við m.a. at taka upp sosialsøgulig evni. Greinasavnið í hesi bók, sum er nevnd *Konubrot*, eru brot úr rúgvuni, sum Elin Súsanna hefur skrivað. Bókin er skipað eftir evnunum heilsa, rúsdrekkamentan, vælferð, kyn og ymiskt. Allar greinirnar hava verið á prenti áður. Yvirlit yvir bøkur, greinir o.a., sum Elin Súsanna hefur latið úr hondum, er at finna aftast í bókini.

Stóra tøkk fá Mentanargrunnur Landsins og Fjølrit fyrri at hava stuðlað útgávu av bókini. Eisini Lena Reinert og Anfinnur Johansen eiga tøkk fyrri holla hjálpi. Ikki minst eiga øll tey stóra tøkk uppiborna, sum hava stuðlað og eru nevnd í kvøðulistanum.

Góða Elin Súsanna – hjartaliga tillukku og gævi komandi lívsskeið verður eins ríkt og undanfarna.

Tórshavn, mai 2011
Ritstjórnin

Tabula gratulatoria

Eyðun Andreassen og Astri Luihn
Tórshavn

Símun V. Arge og Sigrid Winther
Tórshavn

Holger Arnbjerg
Tórshavn

Óli Bech
Svebølle

Ingibjörg Berg
Tórshavn

Birta Biskopstø
og Jógvan Elías Winther Poulsen
Argir

Dorete Bloch
Velbastaður

Anna M. Brimnes
Tórshavn

Kirsten Brix og Hanus Kamban
Tórshavn

Nora og Jógvan Barentsen
Tórshavn

Ólavur Christiansen
Tórshavn

Marin í Dali og
Martin Enok Jespersen
Tórshavn

Jóannes Dalsgarð og
Ingrið Sondum
Velbastaður

Páll í Dalsgarði og Laura Joensen
Skálavík

Súsanna Danielsen
Tórshavn

Deirdre Hansen
Glyvvar

Áki Davidsen og Turið Joensen
Tórshavn

Martha Bech Hansen
Tórshavn

Borgný Djurhuus og
Mortan Winther Poulsen
Hoyvík

Zakaris Svabo Hansen og
Vár í Ólavsstovu
Tórshavn

Georg Eghom
Tórshavn

Bergtóra Hanusardóttir
Tórshavn

Kirstin S. Eliassen
Nyborg

Jeffrei Henriksen
Strendur

Ása Ellefsen og
Halgir Winther Poulsen
Hoyvík

Karl G. Henriksen og
Randi Jacobsen
Tórshavn

Elias Evensson
Tórshavn

Elin Hentze
Tórshavn

Pætur H. Evensson
Tórshavn

Hjørleif og Berlina Hentze
Tórshavn

Anna Maria Fosaa
Tórshavn

Hans Jacob Hermansen og
Sigrún Mohr
Roskilde

Firouz Gaini
Tórshavn

Turið Holm
Hoyvík

Rolf F. Guttesen
Brøndby

Anna Katrina í Homrum
Tórshavn

Guðrun og Jens Petur Gaard
Tórshavn

Jane og Tórleivur Hoydal
Hoyvík

Björg Jacobsen og Even Skaalum
Tórshavn

Petra Johnsdóttir Joensen
Argir

Jákup Jacobsen og Birna Joensen
Klaksvík

Sanna Joensen
Skopun

Steinbjørn B. Jacobsen
Tórshavn

Bjarni Johannesen og
Meta C. Palle
Tórshavn

Hjørdis og Jesper Jakobsen
Beder

Heini J. Johannesen og
Elspa Petersen
Oyrarbakki

Beinta í Jákupsstovu og
Rolf Bugge
Molde

Malan Johannesen
Tórshavn

Annika W. Joensen
Kirkjubøur

Anfinnur Johansen
Hoyvík

Dagny Joensen
Tórshavn

Ruth Johansen
Tórshavn

Erland Viberg Joensen og
Annika Marr Poulsen
Tórshavn

Karin Kjølbro
Argir

Ingun og Mikkjál Joensen
Klaksvík

Julianna Klett
Tórshavn

Jóan Pauli Joensen
Tórshavn

Alexandur Kristiansen og
Karolina Matras
Fuglafjørður

Kent Joensen og Birta Petersen
Norðskáli

Louisa Lamhauge
Tórshavn

Malan Joensen og Heðin M. Klein
Tórshavn

Kristin M. Magnussen
Hoyvík

Malan Marnersdóttir
Argir

Lena Nolsøe
Tórshavn

Randi Meitil
Tórshavn

Manne Næs
Hvalba

Augusta Mikkelsen og
Jón Kragesteen
Tórshavn

Arne Nørrevang
Tórshavn

Anna Berta og Høgni Mohr
Tórshavn

Osva Olsen
Uppsala

Kristianna Mortansdóttir
Tórshavn

Finn Ougaard og
Sunniva Sørensen
Tórshavn

Hanna Mortensen
Tórshavn

Birna Patursson og
Jóhan Hendrik Winther Poulsen
Kirkjubøur

Lis og Andras Mortensen
Hoyvík

Bogi og Laila Petersen
Norðskáli

Súsanna K. og
Gudmund Mortensen
Tvøroyri

Hanus Petersen
Oyrarbakki

Andrass Dahl Niclasen og
Anna Thomsen
Klaksvík

Jenny C. Petersen
Velbastaður

Edvard Nielsen og
Anna Maria Simonsen
Tórshavn

Ingigerð og Tórálvur Poulsen
Skopun

Pauli Nielsen
og Hildur Patursson
Tórshavn

Kristianna Winther Poulsen
Hoyvík

Lena Reinert
Kaldbak

Kári á Rógvi
Argir

Karen Stærmose
Hellerup

Bjørt Samuelson
Hoyvík

Annika og Hans Andrias Sølvará
Tórshavn

Turið Sigurðardóttir
Tórshavn

Elisabeth Thorsteinsson
Sørvágur

Petur J. Sigvardsen
Tórshavn

Eileen Vang
Tórshavn

Marjun Arge Simonsen
Hoyvík

Eivind Weyhe
Tórshavn

Selma Skaalum
Hvalba

Almannamálaráðið
Tórshavn

Heilsumálaráðið
Tórshavn

Býarbókasavnið
Tórshavn

Meginfelag Áhugaleikara Føroya
Tórshavn

Fróðskaparsetur Føroya
Tórshavn

Sjúkrarøktarfrøðiskúli Føroya
Tórshavn

Føroya Fornminnisavnið
Hoyvík

Søgu- og samfelagsdeildin,
Fróðskaparsetur Føroya
Tórshavn

Føroya Landsbókasavnið
Tórshavn

Tórshavnar kommuna
Tórshavn

Føroyamálsdeildin,
Fróðskaparsetur Føroya
Tórshavn

Tvøroyrar Bygda- og Sjóvinnusavnið
Tvøroyri

Granskingarráðið
Tórshavn

Heilsa

LEIKAR OG LÆRDAR

– ljósmøðrayrkið í broyting

Í hesi grein skal verða roynt at lýsa ljósmøðraviðurskiftini í Føroyum, serliga frá miðju 19. og nakað inn í 20 øld, og hvussu embætismenn og onnur samtíðarfólk mettu um hesi viðurskifti og hvat ið gerast kundi fyri at bøta um tey. Við at bera saman ymist, sum skrivað er um ljósmøðraviðurskifti í norðureuropeiskum londum, sæst, at nógv gongur aftur viðvíkjandi siðum í sambandi við barnsburð og ljósmøðrayrkið, og eisini sæst skyldskapur í lóggávu tey seinastu 200 árin.

Í bygdasøgum og øðrum siðsøguligum verkum eru ljósmøður nevndar, og okkurt er skrivað um arbeiðsumstøður teirra. Summi sjónarmið og upplýsingar í hesi grein byggja á samrøður við eldri ljósmøður ella avvarðandi teirra. Samrøður við ljósmøður bera dóm av, at tær hava tagnarskyldu um viðurskifti, tær í arbeiði sínum hava fingið kunneleika um. Samrøður við eftirkomarar og onnur avvarðandi lýsa tær oftast sum sterkar, skilagóðar og beinasamar konur. Men hóast hesar í mongum førum idealiserandi lýsingar, fæst tó nakað at vita um arbeiði og ábyrgd, ið hava ligið á ljósmøðrum. Um ikki annað sigur tað nakað um, hvat ið væntað varð av tí dugnaligu ljósmóðurini.

Høvuðskeldur mínar hava tó verið heilsulagsfrágreiðingar (medicinalberetningar) og onnur skjøl í skjallasavni landslæknans, amtmansins o.a., og harumframt løgtingstíðindi og blaðskrivning.

Reglugerð viðv. ljósmøðrum verður sett í gildi í Føroyum

Í 1714 kom í Danmark fyriskipan um rættindi og skyldur ljósmøðra, og ein treyt var, at umframt at vera í „læru“ hjá royndari ljósmóður, skuldu læknar veita teimum ástøðiligar kunnleikar. Henda fyriskipan var tó neyvan galdandi her, hon varð ið hvussu er ikki sett í gildi í Noregi.¹

Í 1813 varð reglugerð „Reglement for Gjordemodervæsenets Indretning og Bestyrelse i begge Riger, Kjøbenhavn undtagen“² frá 1810 sett í gildi í Føroyum. Har stóð, at londini (Danmark og Noreg) skuldu býttast sundur í hóskandi ljósmøðrafylki, og har skuldu vera so mangar ljósmøður, at øll, bæði rík og fátæk, skuldu kunna fáa kóna hjalp. Embætismenn skuldu velja kvinnur at senda á ljósmøðraskúla, um neyðugt skuldu amt/keypstaður rinda útreiðslurnar í hesum sambandi. Tær skuldu hava vátan fra presti og lækna um siðalív og heilsu, vera 20-30 ár; framíhjárætt høvdu tær, ið vóru giftar og sjálvar høvdu átt børn. Fyrimunur var eisini at duga at skriva. Amt/keypstaður skuldi seta tær í starv og lata teimum løn og útvega teimum neyðug arbeiðstól. Tær skuldu hjálpa øllum, ið heittu á tær, fátækum ókeypis, annars kundu tær krevja samsýning eftir førimuni. Yrkið varð vart við tað, at har sum lærd ljósmóðir var, var bannað ólærdum at virka. Læknar skuldu hava umsjón við ljósmøðrunum.

Meiningin við at seta hesa reglugerð í gildi í Føroyum hevur óivað verið góð, men tað var so mangt, sum forðaði fyri, at tað skuldi bera til at seta tær góðu ætlanir í verk.

Nógvar forðingar eru okkum eyðsæddar. Føroyar vóru ótætt fólkad oyggialand við ringum ferða- og samskiftislíkindum, og tí kravdist eitt upp á seg stórt tal av ljósmøðrum, 20-25 varð hildið hóskandi. Fyri at fáa lógina at virka eftir ætlan kravdist bæði peningur og eitt tal av kvinnum, ið høvdu møguleikar og vilja til at nema sær ávísar kunnleikar og at átaka sær alment starv við lógfestum skyldum. Søgán um ljósmøðraskipanina snýr seg fyri stóran part um, hvør ið hevði ábyrgd av at fáa hetta tilfeingi til vegar: kunnleikar og pening til ljósmøðralæru og -løn.

Skiftandi landslæknar vóru teir, sum mest strongdu á fyri at fáa fleiri og betur skúlaðar ljósmøður til alt landið. Teir kundu væl fáa viðhald í, at tað var ynskjandi, men verri gekst at fáa myndugleikar at játta tann pening, sum skuldi til, tí eyðvitað vóru útreiðslurnar stórar aftur ímóti tí nyttu, ið fekst afturfyri. Almanningurin var afturhaldandi, tí lógin álegði teimum at rinda ásett gjald fyri ljósmøðratænastu. Men hartil kom, at tey kanska høvdu ilt við at síggja hvat tað skuldi til, at ljósmøður skuldu hava

1 Kjørheim 1987:22.

2 Tillisch 1851.

langa lærutíð burtur í øðrum landi og virka undir eftirliti embætismanna, tí ikki var traditióin fyrri skipaðari læru í øðrum yrkjum heldur, eitt nú hjá handverkarum.

Tað var heldur ikki lætt at fáa kvinnur at fara til Danmarkar at læra. Helst skuldu tær jú vera giftar, sum komu á ljósmøðraskúla, og giftar konur í góðum árum høvdu nógvar skyldur og uppgávur at røkja heima. Tað var ólíka størri fyrirteka at fara burtur í onnur lond tá enn nu, og ikki var ferðingin nógv, serliga ikki hjá konufólki, tó at onkur var ímillum, sum hevði annan hugburð enn tann vanliga, og nakrar fóru tá eisini til Keypmannahavnar at læra, sum niðanfyri skal verða nevnt meira um.

Royndir at skúla ljósmøður

Danski ljósmøðraskúlin, Den kgl. Fødsels- og Plejestiftelse í Keypmannahavn, varð stovnaður í 1750-árunum og ætlaður til næmingar úr øllum ríkinum. Úr Noregi komu næmingar, til ljósmøðraskúli varð stovnaður í Kristiania í 1818 og í Bergen í 1861. Eisini úr Íslandi komu nakrar, men valla meira enn 3 fyrri miðju 19. öld. Í Íslandi varð tíðliga í tíðini (1761) skipað fyrri undirvísing av ljósmøðrum. Rættiligur ljósmøðraskúli varð stovnaður í Reykjavík í 1912.³

Tann ástøðiligi lærdómur, ið læknafrøðin hevði at bjóða ljósmøðrum stóran part av 19. öld, var meira at kalla eitt uppískoyti til teir kunnleikar og handalag, sum tær høvdu lært av øðrum, tí alla tíðina varð stórus, kanska størri dentur lagdur á tað, sum ljósmøður bert kundu læra av royndum. At hvør ljósmóðir bert hevði fáar konur at fara til um árið varð mettt sum ein vansi, tí hon tá lættliga gloymdi tað, hon hevði lært, og fekk so líttla venjing í starvinum.

Føroyingar á ljósmøðraskúla í Keypmannahavn

Seinast í 18. öld síggjast dømi um, at roynt hevur verið at fáa skúlaðar ljósmøður til Føroya. Svabo skrivar (1782), at ljósmøður eru í Føroyum, men ov fáar og ókønar. Hann nevnir, at ein ljósmóðir hevur verið í Danmark og lært, og vónar at fleiri kunnu verða sendar niður at læra.⁴ Í prestafrágreiðing frá 1785 stendur, at Sandsprestur hevði gramt seg um, at eingin ljósmóðir var í allari oynni. „... Jeg ønskede fra min Start at Øvrigheden vilde raade Bod derpaa og ej som førhen lade det blive ved blotte Løfter.“⁵

3 Thórarinsdóttir 1984: 7pp.

4 Svabo 1957:243.

5 Prestafrágreiðing endurgivin í Garði 1984:22.

Neyvan hava tað verið nógvar føroyskar kvinnur, sum fóru til Keyppmannahavnar á ljósmøðraskúla fyrst í 19. øld. Í 1830-árunum vóru nakrir næmingar úr Føroyum á ljósmøðraskúla fyri rokning amtrepártiðsskassans; tilsamans vóru 7 næmingar úr Føroyum á skúlanum 1830-48.⁶

Roynt varð at gera tað lagaligari hjá føroyingum at sleppa inn við at lata tær fáa frípláss á ljósmøðraskúlanum. Í 1848 kom kgl. resolution, sum tryggjaði næmingum úr Føroyum, Íslandi og Grønlandi tvey frípláss í part. Skipanin fekk tó ongan týdning í Føroyum, tí millum 1848 og 1873 fór bert ein næmingur niður at læra.⁷ Tørført var at finna konufólk, sum buðu sær til at fara, og eydnaðist tað at finna eina, ið var fús at fara, slapp hon ikki inn. Hetta nevnir Panum lækni, sum var í Føroyum í sambandi við, at ring meslingasjúka herjaði í 1846, og eisini nevnir hann, at bæði amtmaður og landslækni høvdu roynt at lætta føroyskum næmingum at sleppa inn á ljósmøðraskúlan, men lítið var komið burturúr.⁸ Í 1871 vóru reglurnar broyttar, so at frípláss skuldu vera til taks fyri 2 næmingar úr hesum 3 londum, eisini um næmingatalið annars var fult.

Málsligir trupulleikar kunnu hava verið ein orsök til, at danski ljósmøðraskúlin ikki var so fegin um føroyskar og íslenskar næmingar. Hetta heldur ið hvussu er íslendingurin Anna Sigurðardóttir. Hon nevnir sum dømi, at stutt eftir at íslensk kona var komin á skúlan (1842), kom bræv til amtmenninar um at syrgja fyri, at næmingarnir vóru betur fyrireikaðir og førir fyri at lesa danskt „flydende og forstandigt“.⁹

Eftir uml. 1880 eydnaðist betur at fáa føroyskar næmingar at fara niður at læra; men ikki fyrr enn komið var væl inn í 20. øld, høvdu at kalla allar ljósmøður, sum virkaðu her í landinum, verið á ljósmøðraskúla í Keyppmannahavn.

Lítið vita vit um, hvussu kvinnur í 19. øld trivust á ljósmøðraskúlanum. Í donskum bókmentum er lýst, hvussu umstøðurnar vóru. Nógv arbeiði varð lagt á næmingarnar, nógv náttarvøka, og lítil tíð til at lesa. Ljósmøður í 20. øld siga seg minnast hetta sum eina strævna tíð, og at tað í fyrstani kundi vera ringt at fylgja við. Ljósmøður føddar í hesari øldini hava gramt seg um, at lærarar ikki gjørdur sær so stóran ómak við gentum í barnaskúlanum; hetta, kunnu vit hugsa okkum, hevur óivað verið vanligari fyrr.

6 Skriv nov. 1875 til Løgtingið. Brævbók landslæknans.

7 Sama skriv.

8 Jacobsen 1971:101.

9 Sigurðardóttir 1984:188.

Ljósmeðraskeið í Havn

Í 1810-reglugerðini var tann undantaksregla, at inntil nóg stórt tal av ljósmeðrum, sum høvdu verið á ljósmeðraskúla, var til taks, varð loyvt at seta ljósmeður, sum vóru upplærðar hjá fysikus á staðnum og høvdu fingið váttan frá honum ella øðrum læknakønnum manni um, at tær vóru skikkaðar at virka sum ljósmeður. Landslæknar í Føroyum skipaðu tí fyrri ljósmeðraskeiðum í Havn, fyrstu ferð í 1817 við tveimum næmingum. Táverandi landslækni L. Amysen hevði fingið útgerð til slík skeið sendandi úr Danmark, t.d. eina dukku („Phantom“), sum varð brúkt til at læra tær eitt sindur um anatomi, og hartil bókur og amboð, sum næmingarnir fingið í varðveitslu. – So var einki skeið aftur fyrr enn 1826/27, tá Claus Manicus (landslækni 1820-28) helt seg hava skyldu at taka skeiðini upp aftur, tí tað í hansara embætistíð „indtraf nogle sørgelige og ubehagelige Tilfælde, som med en bedre Indretning af Jordemoder-Væsenet ikke burde have indtruffet.“ Tað eydnaðist honum at fáa 12 næmingar í aldrinum 26-50 ár ymsastaðni úr landinum til Havnar. Summar teirra høvdu áður virkað sum ljósmeður, aðrar vóru dötur ljósmeðra.¹⁰

Í tveir mánaðir var undirvísing hvørt kvøld. Tær vórðu lærðar eftir lærubók Saxtorphs professara, sum varð brúkt fram til 1840-árin bæði á ljósmeðraskúlanum í Keypmannahavn, í Noregi og Svøríki. Saxtorph legði dent á, at ljósmeðurnar so vítt gjørligt ikki skuldu taka ta eigandi konuna av ræði, men ugga og stuðla sum frægast. Ikki mátti hon geva konuni nakað fyrri pínu (t.d. brennivín), uttan hon kundi taka blóð av konuni bæði fyrri at lætta pínu og í øðrum førum, har tað eftir tátíðar vitan varð hildið at hjálpa. Saxtorph gjørdi ikki so nógv burtur úr reinføri, men nevndi tó, at ljósmeðirir skuldi hava sápu við sær.

Um skeiðið, ið C. Manicus helt í 1826/27, skrivaði hann, at konurnar lærdu at „sætte klyster, årelade og tage vandet“; hartil lærdu tær nakað um vanligar sjúkur hjá seingjarkonum og smábørnum. Skeiðið endaði við próvtøku, prestar og embætismenn vóru hjástaddir. Síðan fingið tær viðmæli at fáa autorisatióin frá amtmanninum, og útflyggjaðan instruks, ið var tann sami, sum danskar ljósmeður fingið, og har rættindi og skyldur teirra vóru ásett.

Tað tykist ikki sum at landslæknarnir eftir Manicus hava hildið fram við hesum skeiðum. Í 1847 átalaði læknin Panum¹¹ harðliga, at tað bert vóru 4-5 skúlaðar ljósmeður, og tað so mikið verri, at landslæknarnir ikki nú sum áður hildu ljósmeðraskeið. Í 1848 royndi C. Regenburg (lands.

¹⁰ Manicus landkirurgur: Notits om Jordemodervæsenet på Færøe 2.2.1827.

¹¹ Jacobsen 1971:101.

1844-52) at taka skeiðini uppáftur, og í uppáftur störru mun Napoleon Nolsøe (landsl. 1858-65), ták ið hann kom til.

Ták ið Nap. Nolsøe tók við, vóru 6 „examinerede“ og 3-4 ljósmóður, sum vóru upplærðar í Havn, tær flestu farnar um tey hálvthundrað, summar ússaligar, og annars „besørges Fødselshjælpen af gamle Koner“. Eingin fekk løn uttan tvær, sum virkaðu í Havn. Um hvussu tær vórðu samsýntar, skrivaði hann, at „Beboerne i Reglen betale det gamle ubetydelige Vederlag, der ikke staar i noget som helst Forhold til de nu stegne Livsforholdene“ (ársfrágr. 1860). Í ársfrágreiðing 1861 stendur, at hann á ferðum sínum hevði roynt at „stemme Befolkningen gunstigere for Jordmodervæsenet“ og elva konum til at koma til Havnar á skeið, men undirtøkan var lítil. Ivaleyst hevur vanligasta umberingin verið, at tær ikki høvdu ráð, tí hann skjýtur upp, at tær áttu at fingið frítt vistarhald í Havn í lærutíðini, útreiðslurnar kundu verið tiknar av „landets matrikulerede jordegods“. Eyðvitað hevur hetta ikki eydnast, men Nolsøe gavst ikki so. Hann fekk fólk í ymsum sóknum at savna pening saman til uppihald og skeið hjá ljósmóðranæmingum. Tilsamans lærði Nap. Nolsøe 14 ljósmóður upp „for privat regning uden udgift for det offentlige“. Hann fekk lagað tað so, at 4 ljósmóðranæmingar skuldu kunna búgva á hospitalinum, „dels for at kunne læse med mere Ro, dels også for at kunne lære Orden og Renlighed“ (ársfrágr. 1861).

Nap. Nolsøe letur væl at, hvat er komið burtur úr hesum skeiðum. Eisini landslæknarnir, ið koma eftir Nap. Nolsøe, halda ljósmóðraskeið á hospitalinum, men teir eru ikki so fegnir um hesa loysn, hóast teir duga væl at síggja, at ikki er hugsingur um at fáa nóg nógvar niður til Danmarkar at læra. Ein hin størsti vansin er, at tær ongar praktiskar royndir fáa, um tær ikki í lærutíðini fáa høvi at fara við royndari ljósmóður til eigandi konu, og at tað lítla, teir kunnu læra tær á stuttum skeiði, skjótt verður gloymt aftur, serliga ták ið tær, sum tað vanligi er, so fáar barnakonur hava at fara til, tí mangastaðni vóru ljósmóðraøkini smábýtt.

Av skjølum landslæknans sæst, at tað var sera torført at fáa konur í 19. øld at læra til ljósmóður, hvørki at fara niður til Danmarkar ella til Havnar. Í ársfrágreiðingunum nevna landslæknarnir, hvussu mangar ljósmóður eru, summi ár er nevnt, hvar tær hava lært, og hvussu gamlar tær eru. Flestu árinu eru rættiliga fáar (6-8), sum hava lært í Keyppannahavn (av øðrum skjølum sæst, at tær mest eru at finna í Havn), og hartil eru tær mangan gamlar. T.d. eru í 1875 25 ljósmóður, men bert 9 hava lært í Keyppannahavn, men 7 teirra so gamlar, at rætta talið heldur átti at verið 18. Tað munti lítið, um ein ella tvær fóru burtur at læra um árið,

og vit kunnu harav ætla, at tað hava verið heilt fáar, sum bæði hava lært á ljósmøðraskúla og verið í góðum árum.

Landslæknin nevnir mest eina grund fyri vantandi undirtøku: tað er sera strævið, bundið og ábyrgdarfult arbeiði, og teir halda tað vera lítið at siga til, at so fáar hætta sær undir tað, eftirsum tann løn, tær fáa, á ongan hátt vigar upp ímóti tí, tær leggja uppfyri.

Vit kunnu nevna eina grund aftrat: At fara á skúla ella skeið og fáa autorisatión frá amtmanninum hevði eisini tað við sær, at ljósmøðurnar vórðu skrásettar og fingur álagdar lógfestar skyldur; tær komu undir eftirlit lækna og amtmansins. Tað bar í sær, at tað nú vóru embætismenn, ið settu treytir og reglur fyri, hvat ein ljósmóðir átti at gera, og teir høvdu rætt til at revsa hana, um hon ikki gjørdi eftir teimum boðum, sum teir við 1810-reglugerðini og øðrum lógboðum í hondini kundu geva henni og krevja av henni.

Treytir og krøv, sum 1810-reglugerðin setti, vóru m.a. at tær høvdu skyldu at hjálpa øllum, sum sendu boð eftir teimum, fyri ávíst gjald eftir førimuni; at tær skuldu búgva har, ið teimum var bústaður ávístur, og ikki var loyvt teimum at fara burtur meira enn samdøgur uttan loyvi frá myndugleikunum. Tær skuldu halda seg til tann instruks, sum tær fingur útflyggjaðan, samstundis sum tær fingur autorisatión frá amtmanninum, og gera hvørki meira ella minni, enn har var ásett, tí annars kundu tær verða ákærðar fyri „kvaksalveri“.

Alt tykist benda á, at kvinnur ikki sjálvbodnar fóru burtur at læra, men eftir áheitan, trúliga frá presti ella øðrum embætismanni. Sambært 1810-reglugerðini vóru hóskaði ljósmøðraevni kvinnur í 20-30 ára aldri, giftar ella einkjur, og tær skuldu duga at lesa og skriva, men ofta mundi vera neyðugt at slaka við hesum krøvum. Hvørjum hevur verið lokkað og hótt við, víta vit lítið um. Hugsast kann, at í summum førum hevur verið heitt á einkjur, sum ongan høvdu at forsyrgja sær. Hetta nevna landslæknarnir ikki beinleiðis; harafturímóti skrivaði landslæknin (Fr. Hoegh-Guldberg, landsl. 1865-1872) í 1870 til amtmannin m.a.:

„... det hænder ogsaa af og til, at Ingen findes, som frivilligt vil indlade sig på at blive Jordemoder, i hvilket Fald Befolkningen ... vælger en dertil og den saaledes valgte tør ikke vægre sig mod at lade sig oplære, selv om hun ikke har mindste Lyst dertil.“

Sum áður nevnt var vordíð síður at savna pening í sóknini til at gjalda læru hjá ljósmóður. Um tað skrivar Emil Madsen landslækni til amtið í

november 1875 í sambandi við, at uppskot til nýggja ljósmøðralóg var til viðgerðar og fekk misjavna undirtøku:

„En såvel blandt publikum som blandt jordemødrene ikke ganske sjælden anskuelse, der næppe engang savner talsmænd i selve lagtinget, at den jordemoder, som er oplært for et distrikts regning, dermed er solgt til distriktet og trælunden til at tjene for livstid, bidrager sit til at holde sammen på tingene.“

Sama ár skrivaði Emil Madsen til lögtingið í sambandi við, at tað gekst verri og verri at fáa ljósmøður í læru:

„... At bestillingen med den indtægt den nu medfører ikke kan friste mange viser sig naturligvis tydeligere og tydeligere, jo mere den tid må betragtes som et overvundet stadium, da en kone deraf, at opinionen i hendes bygd stemplede hende som kvalificeret til at være jordemoder, lod sig bevæge til at overtage en bestilling, hvortil hun muligvis var uendelig langt fra at føle noget kald eller nogen lyst...“.¹²

Men kanska stavar hetta trýst, sum bygdarfólkið leggur á ávís konufólk, líka nógv frá embætismonnunum sjálvum. Í skjølum landslæknans og amtmansins eru at finna brøv, sum benda á, at so hevur verið. – Tá ið ein 26 ára gomul kona á útoyggj í 1879 bar seg undan at koma til Havnar á skeið, tí hon var so ússalig, fekk Norðoya lækni boð um at manna bát fyri amtsins rokning at fara eftir henni ella aðrari konu at koma til Havnar. – Í brævi frá einum presti til landslæknann er endurgivin undanfærslan hjá eini konu at koma til Havnar á skeið: hon er við barn og heldur tí ikki, at landslæknin kann „brúka hana“. Tað vil siga, hon sigur ikki beinleiðis nei, men sum so ofta, tá ið folk av lægri stætt skulu verja seg móti einum av hægri stætt, aftra tey seg sum longst við beinleiðis konfrontatión. Teirra verja er at víkja undan heldur enn beinleiðis at seta seg upp ímóti valdi.

Seinni í tíðini vóru tað kommunustýrini, sum lýstu eftir kvinnum at senda niður á ljósmøðraskúla ella til Havnar á skeið. At ikki allar fóru av eignum huga, skilst av samrøðum við ljósmøður í okkara øld, sum spurdar hví tær fóru at læra svara „eg varð biðin at fara“ og kunnu siga frá tvørleikum t.d. við at fáa onkran at ansa eftir børnum, meðan tær vóru burturi.

¹² Skriv 10.2.1875 til Lögtingið. Brævabók landslæknans.

Í 1895 komu nýggjar reglur fyrri upptøku á ljósmøðraskúlan í Keypmannahavn. Størsta broyting var, at kravið um, at næmingarnir skuldu hava átt barn, varð slept, og harvið tann meginregla, at eignar royndir av barnsburði høvdu týdning í yrkinum.

Málið var at draga kvinnur frá borgarastættini til ljósmøðraskúlan, tí tær høvdu vanligar betri skúlakunnleikar enn almúgukvinnur og vóru sostatt betur førar fyrri at ognar sær ástøðiliga vitan. Nógv varð talað og skrivað um „højnelse af Jordemoderstanden“. Kvinnur av borgarastætt vóru eisini ávirkaðar av tíðarinnar kvinnustríði fyrri rætti til útbúgving og politiskum rættindum. Útbúgvingarmøguleikarnir vóru ikki nógvir, og nógv borgarakvinnur sigast hava tikið av og leitað til ljósmøðraskúlan eftir hetta.¹³

Í Føroyum fingur konufólk eisini nakrar fleiri móguleikar fyrri skúlagongd og arbeiði, um enn teir vóru fáir og lítið lønandi. Tær kundu fara á háskúla og á læraraskúla, tær kundu arbeiða í fiski og vinna sær peningainntøku. Vanligari gjørdist eisini at fara burtur í onnur lond, mest til Danmarkar, at læra ella arbeiða. Fyrimyndirnar fyrri kvinnulívi og móguleikar teirra í samfelagnum gjørdust eitt sindur fjølbroyttari, heimurin eitt sindur størri.

Í 1906 og tey komandi árinum gremur landslæknin seg um, at tað verður alt torførari at fáa leys størv sett, og uppáftur verri at fáa „gode og vel kvalificerede kvinder“ at fara at læra. Hann roynir at fáa lögtingið at taka lønarkorini hjá ljósmøðrum til viðgerðar, tí tað mundi vera størsta forðingin fyrri, at áhugin var so lítil. Tað gingur tó mong ár, áðrenn lønin varð hækkað, so tað munti.

Ljósmøðrarbeiðið

Fyri at kunna gera okkum eina mynd av, hvat tað var at vera ljósmóðir, skal nakað verða nevnt um, hvat ljósmøður lærdu, hvat tær gjørdur, og um hvørja nyttu tær kundu gera.

Fyrst er at siga, at hjá øllum var ljósmøðrayrkið bert eitt framíhjástarv, og í flestu førum bert ein lítill partur av tí arbeiði, sum konur høvdu at gera. Tær høvdu um miðju 19. øld 4-20 konur í miðal um árið, sum tær skuldu ganga til 8-10 dagar, eftir at konan hevði átt, um tað var í somu bygd, har tær sjálvar búðu. Um ikki, kundu aðrar taka við barna- og seingjarkonurøktini. Men harumframt vóru tær sera bundnar og kundu ikki uttan loyvi fara burtur úr bygdini. Skyldan at fara til barnakonu, tá ið tær vórðu boðsendar, gekk fram um alt annað.

13 Cliff 1987:16p.

Fleiri dømi eru um, at strangliga varð farið fram móti brot á hesa reglu.

Mangar eru frásagnirnar um konur deyðar í barsilssong og um smábarnadeyða; men tað er at minnst til, at í allarflestu førum gekk alt væl í hond. Høvudsreglan var, at ljósmóðirin skuldi taka sær av vanligum barnsburðum, men senda boð eftir lækna, um okkurt óvanligt barst á. So leingi læknarnir vóru fáir og ferðalíkindini ring, hevði hetta sum vera man lítlan týdning í royndum.

Um miðju 19. øld vóru tað framvegis tær praktisku royndirnar, sum hvør einstøk ognaði sær, sum høvdu mest at siga, tí læknafrøðin var ikki so nógv framkomin, at tað við vissu kundi sigast, um trupulleikar kundu væntast hjá konuni at eiga, og ei heldur var nógv at gera til tess at fyribygja ella viðgera, fyrr enn langt var liðið út á 19. øld.

Ein stórir vandi í sambandi við barnferð var songarsótt (barselsfeber). Men ikki fyrr enn seint í 19. øld høvdu læknar vitan um og ráð fyri at fyribygja. Tilburðir vórðu skrásettir seinast í 19. øld, og ljósmøðurnar fingtu leiðbeining í fyribygjandi tiltøkum, t.d. at sóttreinsa við karbolvatni. Songarsótt tykist tó ikki at hava gjørt so nógv um seg her sum aðrastaðni er sagt frá, serliga á sjúkrahúsum og føðistovnum, har vandin fyri at flyta smittuna var størri enn í Føroyum, har allar konur áttu heima, og ljósmóðirin ikki fór so víða.

Annars varð nú stórir dentur lagdur á at læra í fyrsta lagi ljósmøðurnar og síðan fólk yvirhøvur týdning av reinføri. Men tað var lættari sagt enn gjørt, í Føroyum eins og í øðrum londum. Landslæknin skrivar, at ljósmøðurnar spara karbol, tí tað kostar pengar, og fær amtið at játta ókeypiss karbol til allar ljósmøður. Verri var tó at fáa tær at skilja týdningin av, hvørja nyttu tað gjørdi. Tað er ein spurningur, sum landslæknin ofta nevnr í sínum ársfrágreiðingum til Sundhedskollegiet. „Jordemødrenes begreb om antiseptikkens betydning er for de flestes vedkommende yderst tarvelig, ligesom deres kundskaber og øvrige kvalificationer for enkeltes vedkommende ere minimale“ (1883) og „Forståelse for antiseptiske midler mangler hos selv iøvrigt dygtige Jordemødre“ (1893). Summar ljósmøður, sum komu til í 1920-unum siga, at eldri ljósmøður hildu tað vera óneyðugt hóvasták, at tær gjørdu so nógv burtúr at sóttreinsa seg.

Við lógini frá 1878 fingtu ljósmøður eina skyldu aftrat: tær skuldu føra dagbók og skriva upp ymist um hvønn barnsburð, tær høvdu.¹⁴ Endamálið var bæði at fáa betri hagtøl fyri fødd og deyðfødd o.a.tíl., og betri eftirlit við ljósmøðrunum og hvat tær gjørdu. Tað hevði við sær, at skriviundirvísing

14 Bærentsen og Bang 1901:235-238.

varð givin á skeiðunum í Havn. Ikki vóru lækarnir so væl nøgdir við dagbókaskrivingina. „Jordemødrene lader på forskellige punkter meget tilbage at ønske. Statistik er fra den kant under al kritik ...“ (1891). „Manges protokolføring er, som det allerede fremgår af en sammenligning mellem præsternes og jordemødrenes statistiske indberetninger om fødte børn, mildest talt mere end skødesløs.“ (1893).

Ein partur av arbeiðinum var ferðing, og at bíða. Var tað í bygdini, har ljósmóðirin búði, hevði tað ikki so nógv at siga, um konan ikki átti skjótt eftir, at hon hevði sent boð eftir ljósmóður; men var tað í eini aðrari bygd, mundi tað mangan kennast drúgt at bíða og hugsa um alt, ið lá á láni heima. Mangar eru frásagnirnar um vandamiklar ljósmøðraferðir á sjógvi og landi – allar ljósmóður, eg havi tosað við, nevna dømi um ringar og ótespiligar ferðir.

Annað arbeiði

Landslæknin C. Manicus nevnið í 1827, at ein fyrimunur við at halda skeið fyri ljósmóðrum er, at tær á avsiðis støðum kunnu ganga læknanum til handar. Sum heild má tó sigast, at lítið sæst í skjølum til, at nakað skipað samstarv hevur verið millum læknar og ljósmóður um sjúkrarøkt yvirhøvur.

Í „Instruks for ... Jordemødre på Færøerne“ frá 1881 stendur, at ljósmóður „aldeles ikke må give sig af med sygebehandling“ uttan tað, sum tær hava lært á ljósmøðraskúla ella á skeiði hjá landslæknanum; har lærdu tær m.a. eisini at æðraláta (eisini nevnt at koppseta). Í 1883 søkti ein ljósmóðir á útoyggj sóknarstýrið um tól til koppseting, og eftir áheitan gav landslæknin sóknarstýrinum viðmæli: „... idet jeg gjør opmærksom på den store betydning, det på et så afsidesliggende sted ... kan have, at der i givet tilfælde kan udføres en ordentlig kopsætning“. Heimildarfólk eg havi tosað við, nevna eisini ofta, at ljósmóður høvdu koppsetingartól.

Í „Instruks for Jordemødre ..“ frá 1921 er m.a. nevnt arbeiði, sum ljósmóður *ikki* máttu gera, t.d. klæða lík, fáast við sjúk kríatúr, arbeiða við jørð o.m.a. Høvuðsorsøkin til, at hetta kom at standa í instruksinum var, at tær máttu verja seg sum frægast fyri at draga smittu til seingjarkonurnar. Hetta hevur illa hóskað saman við gerandisdagin hjá fólki flest á smábygd tá, og mundi tað tí ikki altíð verið farið so gjølla eftir lógarboðunum. Her eru nøkur dømi úr 20. öld, men hugsandi er, at sama var fyri 1900:

„Tað var ikki bara at vera jarðarmóðir, tað var so nógv annað at taka hond

í, bæði fólk og fæ. Var nakar dottin og hevði fingið løst, so komu tey til mín ...“ (Ljósmóðir á útoyggj í starvi til uml. 1940).

„Tað var ikki eitt menniskja, sum doyði í bygdini, at hon ikki bæði skuldi seyma líkverju og sovorðið.“ (Dóttir ljósmóður í starvi til uml. 1920).

„Omman gekk sum ein doktari um alla oynna. Hon gjørdi lík í stand, koppsetti, og dugdi sera væl at ugga nervaveik...“ (Um ljósmóður í starvi uml. 1900-1920).

Undir fyrra heimsbardaga var dýrtíð í Føroyum, og í 1918 fingur allar ljósmóður (og lækna) boð frá landslækninum um at ansa eftir, um nakar leið neyð orsakað av dýrtíðini, og um so var boða kommunustýrinum frá, „der vil kunne afhjælpe Nøden ved Hjælp af Dyrtidsloven.“ Hvussu var við tí og ikki at fáa hjálp frá kommununi, so benda nógvar frásagnir á, at ljósmóður, sum høvdu umstøður at hjálpa, sjálvar hava veitt hjálp eftir tørvi og førimumi, t.d. at tær lótu tey fáa klæðir og kanska mat, og at tær tóku eldri børn heim við sær at vera styttri ella longri tíð.

Ljósmóður, eg havi tosað við, minnst mangar aftur á ringar tíðir, t.d. í 1930-árunum.

„Eg visti nøkulunda, hvussu tað var stillað økonomiskt, so eg plagdi altíð at syrgja fyri at hava toy við mær, so eg kundi skifta á teimum, ið hvussu er fyrstu ferð eftir at tær høvdu átt. Tað betalti eg sjálvt, eg var gift og hevði tað so gott sjálvt, at tað kundi eg tilláta mær“ (Ljósm. f. um 1895)

Soleiðis segði ein í samrøðu, og fleiri hava sagt nakað tað sama. Henda ljósmóðir læt tó, eins og allar aðrar, væl at blíðskapi:

„Tey vóru altíð forferdiliga blíð, vistu bara ikki, hvat gott tey skuldu gera, um tey høvdu ráð ella ikki ráð. Tað var ein sovorðin kærleiki. Eg havi ongantíð merkt tað meira enn nú. Nógvar konur, sum nú eru eldri, minnst aftur til mín og koma at heilsa upp á meg — eg minnst ikki tær allar, men tær minnst meg.“

Ljósmóður og fólkatal

Í bókini „Faroe – the emergence of a nation“ skrivur John F. West:

„... But the chief element in population growth in Faroe ... was the

improvement in medical care (especially midwifery techniques) which probably began to be felt in the Faroe from about 1780...“.¹⁵

Ymsar metingar eru um orsakir til fólkvækstur og minkandi deyðatal tey seinastu 200 árin. Ójavn er, hvussu nógv dent granskarar hava viljað lagt á, hvønn týðning t.d. læknafrøði og reinføri hava havt í hesum sambandi í 19. øld.

Tað liggur uttan fyri evnið í hesi grein at taka støðu til metingar av orsökum til fólkvækstur í Føroyum. Um ljósmøðurnar skuldu havt nakra ávirkan yvirhøvur, skuldi tað kunnað sæst aftur í tølum fyri, hvussu nógv konur doyðu í barsilssong, og hvussu nógv børn vóru deyðfødd ella deyð sum nýfðingar.

Í 1840-árunum undraðist Panum lækni á, at talið á deyðføddum var so lágt í Føroyum samanborið við onnur lond. Eitt legði hann tó dent á, at tað var ikki ljósmøðrunum fyri at takka.¹⁶

Landslæknin savnaði m.a. tøl fyri, hvussu nógv vóru fødd og deyð, og metti í ársfrágreiðingum til Sundhedskollegiet um orsakir til broytingar í hesum tølum.

Hagtølini vísa, at í seinna helmingi av 19. øld var %-talið á deyðføddum rættiliga óbroytt 3-4% av livandiføddum. Okkurt árið niðanfyrri, og stundum fór tað væl upp um tað, men tá ganga samtíðis ringar umfarssjúkur (meslingar, skarlaksfeður). Frá 1880 og nøkur ár fram vórðu 2-4 konur um árið skrásettar sum deyðar í barsilssong.

Í bókini „Mellom kloke koner og kvitkleddede menn“ nevnið Kristina Kjærheim nakað um fólkatalsvækstur og deyðatal í Noreg, og niðurstøða hennara er: „Derimot kan vi ikkje gi jordmødrene nokon særleg stor del av æra for at dødsprosenten for spedbarn gjekk ned. Der vi særleg ville ha venta å sjå resultatet av arbeidet deira – nemleg i talet på dødfødde – finn vi lita betring fram gjennom hundreåret“ (t.e. 19. øld).¹⁷

Tað nyttar lítið at spyrja, hvussu vordið hevði verið, um skúlaðar ljósmøður høvdu verið so mangar, sum landslæknin mælti til. Enn minni vita vit, hvat skúlaðar ljósmøður kundu havt gjørt til at minka um varandi mein hjá konum og børnum, sum stavaðu frá skeivari ella ófullfíggaðari burðarhjálp.

Tann høgi miðalaldurin, og tað at ljósmøður so ofta sigast at vera sjúkligar og útslitnar, hevur sjálvandi sett mark fyri, hvør dugur var í hjálpi teirra.

15 West 1972:75.

16 Jacobsen 1971:101.

17 Kjærheim 1987:80.

Eitt er, at tær mangan hava verið ferðamóðar og vekraðar, eitt annað, at um t.d. eyguni vóru farin at bila, kunnu vit hugsa okkum, at tað var størri meinbogi tá enn nú, eitt nú á vetrardegi ella -nátt og við so ringum ljósi, sum tey tá høvdu innandura. Eingin ivi er tí um, at í mongum førum hava aðrar royndar konur, sum skuldu ganga ljósmóðurini til handar, havt minst líka stóra ábyrgd av, at rætt varð atborið. – Her kann liggja ein grund til, at fólk vóru trek at lata ljósmóðurini samsýning í peningi. Ikki var siður at gjalda nærkonum og monnum, ið fylgdu ella settu ljósmóður um sund, pening fyri tað, um tey kunnu hava samsýnt teimum á annan hátt. Í øllum førum kunnu vit tó siga, at einki sæst til, at ljósmøðraviðurskiftini í Føroyum broyttu nakað talið á deyðføddum og konum deyðum í barsilssong meginpartin av 19. øld.

Leikar og lærðar

Í Noreg verður sagt, at lærðar ljósmøður so tíðliga sum í 1790 høvdu fingið einkarrætt í býum at virka, og at tær hava saksøkt ólærðar og fingið viðhald.¹⁸ Eisini í Danmark var leingi so, at fólk høvdu betri álit á sjálvlærdum ljósmøðrum enn skúlaðum.¹⁹ 1810-reglugerðin hevði reglur um sekt fyri at boðsenda ólærda, tá ið lærd ljósmóðir var. Tað bendir í sjálvum sær á, at tað var vanligt og mett sum ein trupulleiki, sum bæði myndugleikar og ljósmøður vildu steðga við lóg.

Í Føroyum vita vit, at landslæknarnir einki álit høvdu á teim ólærdu. Brot úr skrivi landslæknans til Sundhedskollegiet 14.5 1877 kann vísa, hvat verður hildið at vera veikleikar hjá ólærdum ljósmøðrum.

„... At en Jordemoder med en så utilstrækkelig Uddannelse ofte vil være udsat for at begå Misgreb (f.ex. af Mangel på Øvelse opgive at foretage en nødvendig Vending og derved ofre i det mindste Barnets Liv, at hun vil være udsat mere end ønskeligt for at tabe Modet, hvor det i faretruende Tilfælde gjælder om resolut Indgriben ..., at hun på den anden side ofte i ganske naturlige Tilfælde vil føle sig kaldet til at yde en unødvendig og følgelig skadelig Assistance ... og det vil være vanskeligt theoretisk at gjøre hende en fornuftig Antiseptiks Nødvendighed indlysende og dens Methode forståelig ... at hun i det hele taget ... ofte må komme i Forlegenhed og bl.a. således ofte meget vanskeligt ... at afgjøre ... på hvilket Standpunkt der i et givet Tilfælde skal sendes Bud 6-8 Mil efter

¹⁸ Bull 1988:2.

¹⁹ Møller 1940:120p.

Lægen – alt dette og lign. er noget, som Lægerne heroppe have hyppig Leilighed til at overbevise sig om...”

So seint sum 1875 skrifvar landslæknin, at tað er ilt at meta, í hvussu mongum fòrum ólærdar veita burðarhjálp, tí eingin skráseting er, so leingi ljósmøðurnar ikki hava skyldu at føra dagbók. Spurningurin er so, um nakað stríð kann hava verið millum lærdar og ólærdar ljósmøður, men tað havi eg ikki funnið so nógv dømi um.

Heilt sørt er tó ikki. Í Hovs søgu er endurgivið bræv frá 1822 frá Tórði Thorsteinssoni lærara í Vági til amtmannin, har hann gremur seg um, at kona hansara, sum var á ljósmøðraskeiði í Havn (í 1817), verður ikki boðsend til barnakonur í øðrum bygdum, men at tey heldur venda sær til ólærdar ljósmøður. Ljósmøðrayrkið hevur, skrifvar hann, verið teimum meira ein útreiðsla enn ein inntøka, og tó var meiningin við at senda hana á skeið á sinni, at hon skuldi kunna vinna sær og barninum nakað til lívsins uppihald, um hann skuldi fallið frá.

Í 1882 fær ein ólærd fleiri ávaringar fyri at virka, har ið alment sett ljósmóðir er, sum hevur lært í Keyptmannahavn. Fútin fær boð um at ákæra bæði hana og mannin hjá barnakonuni – „for at have undladt at skaffe sig kyndig hjælp ved sin hustrus nedkomst“. Tann rætta ljósmóðirin verður biðin um at boða frá skrivliga, hvørja ferð hon ikki verður boðsend og siga, hvør ið hevur virkað sum ljósmóðir. Kunngjørt verður í kirkjuni, at tað er bannað at heita á ta ólærdu.

Í ársfrágreiðing 1891 skrifvar landslæknin, at „En mislighed er, at hvor den nye distriktsjordemoder ansættes, de gamle fremdeles praktisere – på V. har af alle fødsler i 1891, såvidt jeg mindes, distriktsjordemoderen kun administreret en eneste. Den gamle kender intet til antiseptik, og den nye glemmer den smule kundskab hun har.“

At ljósmóðirin varð boðsend at koma úr aðrari bygd, sigur í sjálvum sær, at hennara kunnleikar og royndir vórðu viðurkend. Men sum dømini omanfyri vísa, lögdu fólk ikki sama dent sum læknar og aðrir myndugleikar á, hvaðan hon hevði sín lærdóm. Trúskapur móti tí „gomlu“ ljósmóðurini kundi vera sterkari enn lýdni til at fylgja lógarinnar boðum at nýta ta lærdu ljósmóðurina. Á útoyggjunum tykjast fólk hava verið trekast at senda boð eftir tí „røttu“ ljósmóðurini, eisini um ferðalíkindini vóru góð.

Tann dugnaliga ljósmóðirin í hinari øldini hevði kanska eins og sagt er um ljósmøður í okkara øld verið ein tryggleikaskapandi persónur við kunnleika og myndugleika at skipa fyri, hvat ið gerast skuldi, tá ið kona átti og lá á song. Umframt hennara persónleika og medferð hava

jarðarmøðrataskan og tey amboð, hon hevði í taskuni, verið tey ytru symbol, ið kunnu hava givið henni henda myndugleika, og seinni tann hvíti arbeiðsbúin. Fólk hava sagt frá, at tey hava goymt taskuna hjá ljósmøðrum, leingi eftir at tær eru deyðar. Í Skúvoyar søgu er mynd av ljósmóður, sum stendur undir børur; taskan er við á myndini.²⁰ – Børn fingið fyrri at vita, at ljósmóðirin hevði nýfóðingin við sær í taskuni, tað vísir eisini, at tað okkurt gátuført var við hesi tasku.

Arbeiðsbýti: lækni – ljósmóðir – nærkona

Ljósmøðurnar høvdu greiðar reglur fyri, hvat ið tær kundu gera, og hvat ið tær ikki kundu gera. Tíðliga varð brúkt sum grundgeving fyri at fáa skúlaðar ljósmøður, at tær dugdu betur enn tær ólærdu at meta um, nær neyðugt var at boðsenda lækna.

Tað var sostatt gjørt eitt arbeiðsbýti millum lækna og ljósmøður. Summir granskarar hava lagt hetta út, sum at læknaarnir vildu leggja tann læknafrøðiliga partin av burðarhjálpini undir seg og ikki vildu lata ljósmøðurnar fáa part í hesi vitan, sum var hægri í metum.²¹ – Sum kunnugt sluppu konufólk í Norðurlondum ikki at lesa á lærðum háskúlum fyrri enn í 1880-árunum. – Vanlig hugsan var síðst í 19. øld, tá ið konufólk fóru at streingja á fyrri at sleppa fram at hægri lestri, at kvinnur høvdu ikki teir eginleikar, sum skuldu til fyrri at kunna røkja t.d. læknaarbeiði, og at lærðómur var skaðiligur fyri tær. – „Hjerne og ovarier ka ikke udvikle seg samtidig“, stóð at lesa í norskum læknatíðarriti í 1892, og ávarað varð ímóti „skolelivets skadelige indflytelse paa den kvindelige organisme“.²² Læknaarnir høvdu bæði fingið henda hugburð lagdan niður í seg saman við lestrinum, og hartil høvdu teir lógina at ganga eftir, sum ásetti, hvussu arbeiðsbýtið skuldi vera.

Nærkonur

Í hesum sambandi kunnu vit eisini nevna ein annan bólk, sum hevði sín lut í hesum arbeiðsbýti. Tað vóru tær konur, sum vórðu bidnar at koma til konuna, til ljósmóðirin kom fram. Í eldri tíð hava tær onkuntíð verið nevndar nærkonur, og hetta heitið verður her brúkt, hóast eingin, sum eg havi tosað við, veit um, at tær høvdu nakað heiti fyrri tað um tær høvdu hetta sum álitisstarv.

Ljósmøðurnar høvdu í flestu førum fleiri bygdur at røkja. Tær høvdu til

20 Andreassen 1989:217.

21 Rosenbeck 1987:163pp.

22 Blom 1987:244.

seint í tíðini einki samband við barnakonuna, fyrr enn tær vórðu boðsendar, tá ið hon var komin at eiga. Tað kundi ganga long tíð til ferðing eftir sjógv ella landi. Samrøður við núlivandi ljósmøður og nærkonur vísa hetta mynstur: Barnakonan bað í góðari tíð onkra skilakonu koma at hjálpa sær, tá ið tíðin kom, at hon skuldi eiga. Var ljósmóðirin í nánd, metti nærkonan um, nær tíð var at senda boð eftir henni. Ljósmóðirin segði henni, hvat ið hon skuldi gera og ikki gera. Tað hendi meira enn so, at konan átti, áðrenn ljósmóðirin kom, og nærkonan tók tá ímóti barninum. Ofta var tað so, at henda nærkona tók sær av at røkja seingjarkonu og barn, tá ið ljósmóðirin búði í aðrari bygd og tí mátti avstað aftur. Hetta samstarv sigst hava verið gott, nærkonurnar vóru royndar og samvitskufullar, og dugdu at leggja alt til rættis, so ljósmóðirin kundi fara beint til verka, tá ið hon kom, og gingu henni til handar.

Ein nærkona fødd 1894 greiddi frá, at hon hevði tikið ímóti fleiri børnum, heilt fram til 1960árin. „Umdømi“ hennara var avmarkað til býlingin, har hon búði – í øðrum býlingum vóru aðrar, sum høvdu somu uppgávu sum hon. Spurd um hon fekk nakað afturfyri, segði hon, at hon plagdi at verða boðin í barsil (sama hava aðrar sagt, eisini ljósmøður). Men annars hugsaði eingin um at taka pengar fyri slíka hjálp. Til samanberingar nevndi hon, at eingin heldur hugsaði um at taka lön fyri at kokkast eina heila viku!

Lønarviðurskipti

Í 1810-reglugerðini stóð, at ljósmøður „paa Landet“ í Danmark skuldu hava 20 Rdl. um árið, og hartil torv ella annað brenni, eitt kúfóður, hús ella ískoyti til húsaleigu. Hetta skuldi gjaldast av „Amtets Hartkorn“. Tær kundu krevja samsýning, 1-4 mark eftir førimuni viðskiftafólksins.

Lógargreinin um lön kom ikki at virka í Føroyum, tá ið reglugerðin varð sett í gildi her í 1813. Harafturímóti sær tað út, sum fólk hava latið ljósmøðrum samsýning, sum tó munti lítið, tí „de fattige fattes evnen, de rige viljen“ til at gjalda, sum Nap. Nolsøe landslækni tók til í 1860-árunum.

Tá ið lögtingið varð endurreist, varð roynt at fáa nýggja ljósmøðralóg samtykta har.

Um lögtingsviðgerð í 1861 skrivaði Nap. Nolsøe til Sundhedskollegiet:

„... I sidste Lagthings-session blev Sagen atter tagen under Behandling og gik forsaavidt et Skridt videre end tidligere, at der bestemtes at ansætte en Distriksjordemoder med en aarlig løn af 20 Rdlr., dog uden at Thinget

vilde inklade sig paa Forslaget om en Taxt for Forretningerne, hvilket saa meget mere maa beklages, som Jordemødrene i Regelen honoreres meget daarligt og ere endogsaa betagne Retten til at gjøre deres Fordringer gjeldende ad Rettervei...”

Í 1870-árunum var uppskot til ljósmøðralóg aftur á tingi, men ringt var at koma til sættis um, hvør ið skuldi gjalda læru og lön. Løgtingsmenn aftraðu seg við at leggja fíggiarbyrðar á kommunurnar og at áseta gjald, ið ljósmøður skuldu kunna krevja fyri tænastr sínar. Men í 1878 eydnaðist at samtykkja lógaruppskot, sum eisini danskir lóggevandi myndugleikar eftir tilmæli frá amtmanni og landslækna kundu góðtaka og staðfesta sum lóg.

Eftir hesi lóg – Lov om Jordemodervæsenet paa Færøerne af 29. marts 1878 – varð landið býtt sundur í 25 ljósmøðradómi. Ein hin størsti vinnugurin var reglan um, at ljósmøður skuldu hava fasta árslön, 20-60 kr. (í Havn 80), møguliga (men ikki treytaleysa) aldursviðbót og eftirlön. Hetta skuldu kommunurnar gjalda, útreiðslur til læru skuldi amtið vanligu gjalda.

Frá viðskiftafólki kundi ljósmóðir krevja „en billig Godtgørelse“, 2-8 kr. varð nevnt sum leiðbeinandi gjald og 0,50 til 1,00 um dagin fyri at ganga til seingjarkonu. Hetta tal varð sett lágt fyri ikki at forða fátækum at nýta køna ljósmóður og svaraði til tað, sum tær vanligu høvdu fingið frammanundan. Til samanberingar var konufólkalön fyri fiskaarbeiði 1,50 kr. um dagin (skriv landslæknans til lögtingið 1875).

Eftir hetta var eitt skifti lættari at fáa kvinnur at fara á ljósmøðraskúla, enn tað áður hevði verið. Men sum frá leið, dragnaði meira millum tað vanligu prís- og lønarlagið í samfelagnum og ljósmøðralønirnar. Í 1906 skrivar landslæknin í ársfrágreiðing síni:

„... iøvrigt kunde der nu være god Anledning til på det indstændigste at henlede opmærksomheden på de mere end usle lønningsforhold, som bydes de færøske jordemødre, idet disse nemlig kun få en løn på 20 a 60 (i Thorshavn 80 kr) årlig og det endda uden ret til pension, som når den ydes, desværre kun er ringe. Det viser sig nu også i de sidste år, at det bliver vanskeligere og vanskeligere i det hele taget at få vakante pladser besatte og ikke mindre at få gode og vel kvalificerede kvinder dertil. Det vil derfor være både retfærdigt og nødvendigt snarest muligt at få jordemødrenes lønningsforhold i høj grad forbedrede; thi deres arbejde her er både mere anstrengende og opslidende end andetsteds.“

Í august 1907 skrifvar landslæknin „vegna eina ljósmóður“ til amtmannin og biður gera tinginum vart við lönarviðurskipti ljósmóðra. Eitt hampiliga stórt umdæmi (1200 fólk) kann geva eina ársinntöku upp á 332 kr., og tað er ikki nóg mikið til at føða ein person, tíansheldur eina familju. Hann vísir til, at danskar ljósmóður fáa væl meira, hóast tær hava nógv betri arbeiðsumstøður, og eisini at øll onnur – „fra den lavestlønnede Fagarbejder til de højere Dele af Centraladministrationen“ hava fingið munandi lönarhækkingar.

Í 1909-11 vóru 21 ljósmóður; av teimum høvdu 12 minni enn 100 kr. í nettoinntöku um árið í miðal, bert 3 meira enn 300 kr.²³ Í 1919 var byrjanarløn lærara 700 kr. Tingmannaløn varð í 1907 sett til 200 kr.

Í 1912 varð uppskot til nýggja ljósmóðralóg lagt fyri tingið, men ikki avgreitt. Øll árin frá 1915 til 1920 var ljósmóðralógin til viðgerðar í lögtinginum og hjá donskum myndugleikum. Ikki fyrr enn í 1920 fekst semja um tær lógargreindir, sum ringast var at koma til sættis um, nevniliga um stødd á fastari ljósmóðraløn og at seta fastar takstir fyri samsýningar og ferðapening, sum hvør ljósmóðir skuldi hava rætt at krevja. – Minstalønin varð sett til 400 kr. Eisini komu aðrar ábøtur, t.d. ásetingar um, at ljósmóður kundu fáa ískoyti til húsaleigu og telefon, reglur um aldursviðbøtur, eftirløn o.a. – Eitt annað var so, at tað ikki í øllum førum var lætt at fáa kommunurnar at gjalda tað, tær høvdu skyldu til eftir lógini.

Hvør førði lönarstríðið?

Fáar skrivligar keldur eru, sum vísa, at ljósmóður í 19. øld sjálvar skrivaðu til myndugleikar, tó so eru av og á at síggja áheitanir frá ljósmóðrum um at fáa fasta lön ella eftirløn. Vanligari mundi tó vera, at um tær vóru ónøgdar við okkurt, bóru tær tað upp á mál við lækna ella aðrar embætismenn, tá ið høvi var at hitta teir. Men annars kemur misnøgðin meira fram við passivari móttøðu: konur bera seg undan at fara at læra, tær siga seg vera ov veikar og ússaligar og biðja um at verða loystar úr starvi.

Nógvar grundir kunnu hugsast at hava forðað felags tiltøkum hjá ljósmóðrum. Í tí dagliga arbeiðnum høvdu tær lítið samband hvør við aðra, og eisini høvdu tær ymisk áhugamál. Tann, sum bert hevði nakrar fáar barnsurðar um árið, t.d. á útoyggj við ongari ferðing, var ikki í somu støðu sum tann, sum kanska hevði 20, ið gav einar hálvannaðhundrað arbeiðsdagar um árið, og sum skuldi fara millum bygdir í øllum líkindum

23 Fridericia 1907.

eftir sjógv ella landi. Hartil kom, at tær ongar fyrimyndir høvdu fyri samskipaðum lønarstríði, so leingi lønarbeiði bert var lítil partur av búskaparligum grundarlag í flestøllum húshaldum í Føroyum.

Ljósmøðurnar høvdu samstarv við læknarnar. Teir høvdu eftirlit við virki teirra, átalaðu ólíkindi og skipaðu fyri at seta tær í karantenu, tá ið smittuvandi var. Men hinvegin høvdu læknar allar grundir til at fara væl við røskum og skilagóðum ljósmøðum. Yvirhøvur eru tað eisini læknar, og serliga landslæknin, sum vegna ljósmøðurnar royna at streingja á myndugleikarnar fyri at fáa teimum betri arbeiðs- og lønarkor. Hetta patriarkalska samband millum læknar og ljósmøður gongur aftur alt tíðarskeiðið, sum her er kannað.

Færøernes Jordemoderforening

Enn í 1907 var tað so, at tað var landslæknin, sum førði orðið fyri ljósmøðurnar í skrivum til amt og løgting; men so við og við broyttist hetta til, at ljósmøðurnar eisini sjálvar skrivaðu brøv til myndugleikar og lögdu síni sjónarmið fram fyri teir.

Í 1917 varð Færøernes Jordemoderforening stovnað og gjørdist eftir áheitan limur sum „kredsforening“ av danska ljósmøðrafelagnum. Felagið virkaði fyri bøttum lønar- og arbeiðskorum og fyri at verja rættindi limanna. Eftir donskum siði var eisini lækni í nevndini, hann sat sum næstformaður. Fyrsti formaður felagsins var Hansina Hansen (Hansina í Fjósi), ljósmóðir í Havn. Limirnir fingur Tidsskrift for Jordemødre sendandi.²⁴

Vit kunnu kanska spyrja, hvussu tað bar til, at tað eydnaðist ljósmøðrunum – uml. 20 í tali – at stovna yrkisfelag í 1917. Hildu mangar undan teimum seg leingi hava liðið órætt, so høvdu tær ikki gjørt nógv um seg áður. Neyðugt er her at minna á, hvussu búskapar- og vinnulívsviðurskifti vóru í Føroyum um hetta mundið.

Í árunum fyri og eftir aldarskiftið vórðu fleiri handils- og vinnufyrirøkur stovnaðar, og meira av reiðum peningi kom í umfar. Eftirspurningurin eftir arbeiðsmegi vaks, og alt fleiri fingur lønina útroknaða í krónum og oyrum.

Arbeidssfólkið hevði í fyrstani onga ávirkan á løn og arbeiðskor. Men so við og við lærdu yrkisbólkar at skipa seg í yrkisfeløg og standa saman. Í 1911 varð Føroya Fiskimannafelag stovnað, í 1915 arbeiðarafelagið Enigheden á Tvøroyri, og síðan komu arbeiðarafeløg í Havn 1916 og

²⁴ Gerðabók Færøernes Jordemoderforening (1920).

Klaksvík 1925. Fyrsta arbeiðskvinnufelag var Fiskerpigernes Fagforening á Tvøroyri, stovnað 1922.²⁵ Føroya Lærarafelag varð stovnað 1898 og fekk í 1913 limaskap í danska lærarafelagnum.

Hesi dømi vísa, at siðurin at skipa seg í yrkisfelag var við at koma til Føroya í hesum tíðum. Samferðsla og samskipti við útheimin var so mikið batnað, at yrkisbólkar kundu samanbera seg við javnlíkar í øðrum londum og finna fyrimyndir fyri, hvussu teir kundu fáa ávirkan á kor síni.

Fyrimyndir ljósmøðra í yrkisfelagsmálum

Føroyskar ljósmøður, sum høvdu verið í Keypmannahavn og lært, vistu eisini um felagsvirksemi hjá donskum ljósmøðrum, sum høvdu stovnað felag í 1893. Tær høvdu lógirnar hjá hesum felag sum fyrimynd og kundu fyri stóran part nýta somu grundgevingar í lønarstríði; hartil kundu tær vísa á onnur viðurskipti, sum vóru verri í Føroyum enn í Danmark, t.d. tey ringu ferðalíkindi, og hvussu torført tað var at fáa lækna hjálpi, um okkurt óvanligt barst á. – Eisini tingmenn samanbóru við donsk viðurskipti, tá ið teir viðgjördu ljósmøðralógaruppskot, men úr øðrum sjónarhorni enn ljósmøðurnar – teir talaðu um, at kommunurnar í Danmark høvdu betri móguleikar at krevja skatt og rinda lönir enn føroyskar kommunur.²⁶

Læknarnir munnu eisini mangan hava lagt ljósmøðrunum orð í munnin. Sjónarmið og argument, sum læknarnir høvdu brúkt í sínum stríði fyri betri arbeiðskorum, kundu fyri stóran part eisini nýtast at styðja krøvini hjá ljósmøðrunum. Felags fyri báðar partar var, at lönin partvíst skuldi gjaldast sum føst almenn lön, partvíst sum beinleiðis gjald fyri tænastr.

Í grein nevnd „Legene og samfunnet“²⁷ hevur J. I. Elstad skrivað um, hvussu læknastættin hevur hækkað sín sosiala status síðan miðju 19. øld. Hann tekur sum dømi bók eftir P. Starr „The Social Transformation of American Medicine“ og minnisrit hjá norska læknafelagnum „Legene og samfunnet“ og vísir á felags eyðkenni í amerikanskari og norskar læknasøgu. Um miðju 19. øld høvdu læknar ikki tann myndugleika og virðing, sum teir seinni fingu, og vóru sera illa løntir í samanburði við aðrar embætisstættir. Elstad spyr, hvussu tað ber til, at læknafrøðin longu í seinnu helvt av 19. øld vann „ideologiskan sigur“, tí í eftirtíð verður hildið sera ivasamt, um læknafrøðin eigur so stóran part av æruni av, at deyðatalið minkaði, sum tað gjørði, heldur var tað batnandi heilsustandur

25 Joensen 1982:463.

26 Løgtingstíðindi 1918:37.

27 Elstad 1987.

yvirhøvdur. Hann tekur samanum, at „... veksten i medisinenes kulturelle autoritet var ikke uretmessig, men opsto så å sige som et lån på framtida. Den sto ikke i samsvar med medisinenes faktiske terapeutiske betydning på den tida, men skyltes heller myten om dens terapeutiske effekt, kombinert med den prestige, som var forbunden med framgangsrik hygienisk innsats og den glans naturvitenskapenes generelle framgang ga medisinen.“

Hann tekur eisini fram nøkur dømi um sjálvsmýnd hjá læknastættini og hvørji virði, læknar hava lagt dent á, t.d. at læknar í eini grein í umrøddu norska minnisriti verða umtalaðir sum „herskeren over liv og død“, „trøsteren og hjelperen“ og „velferdsforvalteren“. – Læknar hava grundgivið síni krøv um høgan sosialan status og háinntøku við, at teir máttu hava virðing millum manna, og at teir kendu moralskt kall. „Bare om yrkets sosiale posisjon er hevet over andre, kan altså legene opptre í samsvar med yrkets moralske krav. ... Legenes problem har vært, og er“ sigur Elstad, „at samfunnet ikke uten videre har tilkjent legene den positionen deres egenart krever...“

Við vaksandi spesialisering og øktum kunnleikum byrjaði í seinna helmingi av 19. øld tað, ið sosiologar nevna professionalisering av summum yrkjum, sum setur nøkur krøv, ið verða greind t.d. soleiðis: 1) the use of skills based on theoretical knowledge; 2) education and training in these skills; 3) the competence of professionals ensured by examinations; 4) a code of conduct to ensure professional integrity; 5) performance of a service that is for the public good; 6) a professional association that organizes members.²⁸

Hetta er ikki einasta defínitióin av professionalism, men hon hóskar væl til læknastættina. Niðanfyri skal verða víst á, at ljósmøður fyri stóran part hava roynt at lýsa sítt yrki eftir hesum eyðkennum og havt tey sum grundgeving fyri sínum krøvum um myndugleika og sømilig arbeiðskor.

Lønarstríð Ljósmøðra og blaðskrivning í 1919

„Tað er so, at tá ið arbeiðsmenn ikki fáa nóg stóra løn, so gera teir streiku; hvat vildu vit sagt, um allar jarðarmøður í Føroyum gjørdu streiku?“ spurdi Poul Niclasen í lögtinginum í 1918.²⁹

Tað var júst tað, sum ljósmøðurnar gjørdu í 1919. Ella rættari, tær nevndu tað ikki „streiku“, men tær skrivaðu til amtmannin í mai 1919 og søgdu starvið upp til nýggjárs, um ikki krøv teirra vóru eftirlíkað.³⁰ Tá

28 Abercrombie et al 1984:196.

29 Løgtingstíðindi 1918:39.

30 Løgtingstíðindi 1919B:51.

hevði uppskot til nýggja ljósmøðralóg ligið á tingborði og hartil ferðast millum danskar og føroyskar myndugleikar síðan 1912, uttan at nakað var komið burturúr.

Meðan lögtingið hevði uppskotið til ljósmøðralóg til viðgerðar í 1919, varð henda grein undir yvirskriftini „Ljósmamma!“ prentað í Tingakrossi 20. august:

„Mong av teimum, ið nú eri komin nakað uppí árini, munnu minnst eina hugnaliga gamla konu, sum av og á vitjaði á gátt, viðhvørt tvær reisur um dagin eina hálva aðra viku ísenn. Tá var altíð komin ein evarskalftil beiggi ella systur í húsi aftrat, og hvørjaferð úthurðin gekk um tað leitið, konan var væntandi, kom tøg'n á systkini, ið inni vóru. „Hatta er ljósmamma!“ teskaðu tey sínamillum; tað hoyrdist sum eitt yndisorð, ið nerti við eyrnar kenslur í barnasínum. Blíð og friðalig steyg hin gamla inn um gátt, við einum kýni og góðum orði, kanska eisini við einum lítlum tinganesti til hvørt av hesum smáu mannabørnunum, hon hevði hjálpt fram í ljósið —

Tað var í teirri góðu gomlu tíðini. Nu á døgum er ljósmamma, sum vit minnst hana frá barnaárunum, meir og meir vorðin „en saga blott“ „Ljósmamma“ er vorðin ein streikandi, fagorganiserað „jarðarmóður“, ið sendir strangar krevjingar til amt og lögting um høgur lønir, stutta arbeiðstíð, frítt hus, telefon og mangar aðrar treytir ...“

Av hesi grein stóðst blaðkjak á heysti 1919 millum blaðstjóran á Tingakrossi og formannin í ljósmøðrafelagnum, Hansinu Hansen. Vit hava her dømi um ymisk sjónarhorn, tvær mentanir, sum verða settar upp hvør móti aðrari: umsorganararbeiði sum grannahjálpi ella sum professionelt arbeiði.

Fyrst kunnu vit dvølja á eina løtu og royna at hugsa okkum, hvussu hesar báðar, ljósmamma og jarðarmóðirin, síggja út.

Ljósmammuna hevur greinskrivarin longu lýst: hon er ein hugnalig, gomul kona, ein tryggjaskapandi og kendur gestur.

Á ljósmøðraskúlanum í Keyptmannahavn skuldu næmingarnir hava hvítar kjólar og fyrriklæði. Á gomlum myndum eru tær ofta í arbeiðsbúna, tey hvítu klæðini eru eyðkend fyrri tað, sum hevur við heilsuverkið at gera, og seta tær nærri hvítklæddum læknum og øðrum sjúkrahússtarvsfólki enn teirri hugnaligu grannakonuni, sum kom inn og setti hugnadám á húsið, har ið hon kom á gátt.

Hansina Hansen skrivaði framhaldsgrein „De færøske Jordemødres Levevilkår fra 1878 til 1919“ í Dimmalætting á heysti 1919. Seinni sama ár var lesarabrev í Tingakrossi, undirskrivað „Husmoder“ (helst blaðstjórin

sjálvur); tað var álop á Hansinu Hansen og viðmerkingar til greinarøð hennara, og hon svaraði aftur í 4 teim komandi nr. av Dimmalætting. – Bæði tá ið hon er í álopi og tá ið hon verjir seg, hóma vit hugburð bæði hjá almenningi og hjá ljósmøðrum til ta broyting av sjálvsfatan og identifisering við yrkið, sum nú av ymsum umstøðum verður skundað undir. Tí skal verða tikið fram ymist í hesi skrivning.

Hvussu umboðandi Hansina Hansen er fyrri føroyskar ljósmøður í 1919, er ivasamt. Spurningurin er, um *nøkur* ljósmóðir um hesa tíð var umboðandi fyrri allar ljósmøður í landinum. Umstøður og lívskrøv broytast ikki við somu ferð á smáplássum og stórlássum. Men nógv av tí, sum Hansina Hansen førir fram, vísir, at hon er ávirkað av samtíðar yrkispolitiskum og kvinnupolitiskum hugsjónum.

Samanumtikið grundgeva ljósmøður lönarkrøv síni við tali á arbeidstímum (dag og nátt), strævnari ferðing og stórarí ábyrgd. Tær brúka nógvar pengar til klædna- og skógvaslit og vasking og heilsugóðan mat. Tær krevja eftirløn og sjúkratrygd, tí starvið fer illa við heilsuni.

Í áðurnevndu grein skrivur Elstad, at læknar hava víst til, at teir gera samfelagsgagnligt arbeiði. Tann gamla „ljósmamman“ hevði umsorgan fyrri barnakonuni og mundi neyvan tala um tað „samfelagsgagnliga“ hon gjørði. Hansina Hansen umtalar ljósmøðurnar sum eina stætt, sum tænr samfelagnum:

„I 1878 kunde Jordemødrene holde sig rene og hele, om end ikke standsmessigt“ (Dimmal. nr. 84/1919), og

„Statens Støtte ... kan vi Jordemødre modtage uden Skade for vor Ære, da vi mener at have udført et ikke ubetydeligt Arbejde for Samfundet. ... Sympati og Forståelse for vort Arbejde i Samfundets Tjeneste har vi også fra disse rettænkende og forstandige Mennesker.“ (Dimmal. nr. 86/1919).

Um professionaliseringspolitikk hjá teimum, sum hava við umsorganararbeiði at gera, skrivur Kari Wærnes m.a.:

„... Den som skall göra karriär inom desse yrken och därmed få indflytande på videreutvecklingen av såväll yrkesroller som de organisatoriske ramarna för yrkesgruppens verksamhet måste ge upp sin personorientering til fördel for en fack- och kollegaorientering“.³¹

31 Wærnes 1980:12.

Dømi um, at Hansina Hansen uppgevir „personorienting til fördel för fack- och kollegaorienting“ finna vit í setningum, har hon nevnir læknar og ljósmøður í einum bólki, og sum hava somu áskoðan á t.d. reinføri:

„Disse (t.e. skitlig) Hjem har fuld Sympati fra ... specielt Lægers og Jordemødres Side; ... en stadig Kilde til Ærgrelse for alle Læger og alle Jordemødre, som fuldt ud har Forstaaelsen af og er paa Højde med Nutidens Antiseptik.“ (Dimmal. nr. 99)

Hon skrivar um moralskt kall til starvið, sum áleggur teimum skyldur, ið ganga fram um egin áhugamál:

„Jordemoderens Pligter som Menneske mod det andet Menneske er mere omfattende og vidtrækkende end nogen juridisk Lov kan paalægge hende“. (Dimmal. nr. 82)

Eins og læknar krevja at verða viðurkendir sum teir, ið best duga at taka sjúkraavgerð og viðgera sjúk, krevur H.H., at ljósmøður fáa myndugleika á sínum øki:

„... hvor vi har mærket, at vore Patienter og deres Pårørende har ... søgt at lette vort Arbejde ved at lyde vore Ordre og imødekomme vore Ønsker i Barselskvindens Interesse ... (Dimmal. nr. 99)

Hansina Hansen skrivar eisini nógvy um reinføri, ikki bert í ítøkiligari merking at skilja millum reint og skitið, men eisini í víðari merking. Hon fordømir strangliga drykkiskap og siðloysi:

„Er det noget, vi Jordemødre afskyer, så er det et usædeligt Levned; men Skæbnen føjer det altfor tit saadan, at Jordemødrenes Nærværelse paakræves i Slutningsakten af andres usædelige Liv ... men Libertinerne fortsætter paa Jordemødrenes og andres Bekostning“ (Dimmal. nr. 84).

Hansina Hansen er ávirkað av tíðarinnar borgaraliga kvinnustríði fyri størri persónsfrælsi og politiskum frælsi, og tekur fram, hvussu torført tað er at sameina skyldur sum matmóðir við skyldur, sum fylgja við ljósmøðraarbeiðinum. Hon skrivar um, hvussu tungt tað mangan kann vera t.d. at fara heiman frá sjúkum børnum; hon nevnir dømi um, at hon hevur verið í torvi á náttartíð og mitt í øllum fingið boð um at koma til

eigandi konu, og at tað í slíkum førum kann vera ringt at vera so nývaskað og rein, sum tað krevst. – Systrar og dótur við góðum hug at læra eiga ikki at verða forðaðar, tí ljósmóðirin sum ofta er ikki hevur ráð at hava arbeiðskonu.

Hon setur ikki fram krav um forsyrgjaraløn, men sigur at tað er órímligt, at hon má fáa av lönini hjá manninum fyri at kunna halda seg við mati og klæðum og til tað nógva klæðnavask, sum starvið krevur.

Harafturímóti skrivar hon ofta um, hvat „en fri Kvinde“ má hava rætt at krevja av samfelagnum, og í tí sambandinum setur hon ljósmøður og kvinnur sum heild í ein og sama bólk. Tað sum tænar ljósmøðrum, tænar eisini øllum kvinnum, og at ljósmøður hava hótt við at fara frá, um ikki tær fáa tær sømdir, tær hava kravt, er sum frá líður eisini tað besta, tær kunnu gera fyri allar føðandi kvinnur, tí ikki uttan skil fæst á arbeiðs- og lönarkor teirra, kann roknast við at fáa „en Stab af legemlig og moralsk sunde Kvinder“ til ljósmøðrastættina. – Hansina endar greinina við hesum orðum:

„Efter ovenstaande Sammenligning ser det ud for os Jordemødre, som om færøske Kvinder og Børn ikke er nær saa meget værd som Dyrene paa Øerne.“ (Dimmal. nr. 85)

Her sipar hon til, at djóralækni júst var settur og fekk 2000 kr. í ársløn + 2400 kr. í beinleiðis samsýningum. Sjálf er hon ongantíð komin upp á meira enn 700 kr. í inntøku, men tá ið hon dregur útreiðslur frá (arbeiðskonuløn íroknað), roknar hon seg hava havt hall upp á 182 kr.

Slíkur málburður fall ikki í góða jørð tá á døgum, og í Tingakrossi verður H.H. háðandi umtalað sum ein „samfundskvinde“, og eyknevni verður brúkt ímóti henni í Tingakrossi. Í lesarabrævinum sigur tann dulnevnda „husmoder“ seg hvørki vera „nogen Valkyrie-Natur eller føler mig kaldet til at optræde som „Samfundskvinde“.³² Ei heldur mundi tað verða væl upptikið, tá ið hon nevndi, at tann siður at vísa ljósmóðurini stóran blíðskap, kanska var betur burturdottin, tí tað hevði lætt um møguleikarnar at fremja lönarkrøvini. (Dimmal. nr. 99).

Skriving Hansinu Hansens er fyriboðan um eina nýggja sjálvsfatan hjá ljósmøðrum. Yvir fyri myndugleikum høvdu tær ein málburð, ið legði dent á yrkismedit og identifisering við tað almenna heilsuverkið. Men í tí dagliga arbeiðinum vóru tær bundnar av teimum krøvum um umsorgan,

32 Tingakrossur 12.11.1919.

sum viðskiftafólk settu til teirra, og mettu í hvørjum føri sær, hvat ið mest trongdi til, og hvat ið tær kundu vænta ella krevja afturfyri.

SAMANUMTØKA

Í eldri tíðum var ljósmøðrayrkið eitt álitisstarv, sum fall á summar konur. Tann kunnleiki, tær høvdu, høvdu tær lært av eldri konum. Í 19. øld varð roynt at seta strangari reglur fyri, hvør ið kundi virka sum ljósmóðir. Endamálið var, at øllum borgarum skuldi standa køn ljósmøðrahjálp í boði, og tí vórðu krøv sett til upplæring á skúla og eftirlit við starvi teirra eftir reglum í danskari lóg frá 1810, sum eisini tryggjaði ljósmøðrum løn fyri tænastur teirra.

Sera trupult var at fáa nóg mangar ljósmøður, ið eftir hesi lóg kundu metast sum skikkaðar til starvið. Hóast samtíðarmenn vóru varir við tann skeivleika, at bert tann parturin av lógini, sum ásetti skyldur og krøv, kom í gildi í Føroyum, men ikki tær lógargreinir, sum vísadu teimum løn og hóskandi samsýningar, vóru nógvar forðingar fyri at greiða henda spurning so, at tað kundi eggja fleiri til at taka ljósmøðrayrkið upp á seg.

Ring ferðalíkindi gjørdur, at ljósmøður flest høvdu lítið arbeiði í part. Lítil peningur var í umfari, og tí lítið at taka av til løn og samsýningar. Ein bati var eitt skifti eftir, at nýggj lóg kom í gildi 1878. Ljósmøður fingur ták fasta løn frá tí almenna og rætt til „rímiliga samsýning“ frá viðskiftafólki. Men sum frá leið, dragnaði ljósmøðralønin nógv afturúr samanborið við prís- og lønarvøkstur í landinum annars, og samtíðis óktust krøvini til, hvat ið ljósmøður skuldu duga og hava ábyrgd av, t.d. sjúkufyribyrgjandi tiltøkum og skráseting.

Eftir 1900 varð fleiri ferðir borið upp á mál at fáa hesi viðurskifti í rætt lag, men ikki fyrr enn í 1920 eydnaðist at fáa nýggja ljósmøðralóg, sum allir partar so toluliga kundu semjast við.

Tær góðu ætlanir, sum danskir og seinni eisini føroyskir myndugleikar høvdu við at taka ábyrgd av hesum parti av almennu heilsurøktini og seta kønar ljósmøður um alt landið, kundu ikki fremjast uttan at leggja stórar arbeiðsbyrðar og ábyrgd á ljósmøðurnar. Arbeiði teirra var av slíkum slag, at tær bæði eftir myndugleika krøvum og siðbundum krøvum um næsta-kærleika illa kundu sýta sínum viðskiftafólki bøn, um enn ongar vónir vóru um hóskandi samsýning. Einasti móguleiki var tí at greiða hesi viðurskifti við lóg, men leingi høvdu tær lítlar og ongar móguleikar til alment at bera fram nøkur krøv um rímiligar arbeiðssømdir.

Var tað eitt tógvið stríð at fáa lønarviðurskiftini greidd við lóg, so tykist tað, sum at tann dugnaliga ljósmóðirin hevði gott umdømi millum fólk,

og at hon hevði myndugleika og virðing. Um tað hevði samband við starv hennara ella meira við persónligar eginleikar, kann vera ilt at meta um. Tær ljósmøður, ið hava sloppið at liva í søguni, eru lýstar sum sterkar bæði til likams og sálar. Ein munur millum umrøðuna av ljósmøðralóg í 1870-árunum og í árunum fram til 1920 var, at í hesum millumbili høvdu ljósmøðurnar lært eisini at nýta sína styrki til at virka í felag og sjálvar at leggja upp í tað almenna orðaskiftið.

BÓKMENTIR

Prentaðar heimildir

- Abercrombie, N., Hill, S. & Turner, B. S.: The Penguin Dictionary of Sociology. London 1984.
- Andreassen, Petur: Skúvoyar søga I. Tórshavn 1989.
- Berg, J.: Hovs søga III. Tórshavn 1989.
- Blom, Ida: „Hjernen kan ikke udvikles samtidig med ovarierne“. *Mannliga strukturer och kvinnliga strategier*. Göteborg 1987.
- Blom, Ida: „Den haarde Dyst“. Fødsler og fødselshjelp gennem 150 år. Bergen 1988.
- Bull, Ida: Jordmødrene på 17. og 1800-tallet – En profesjon i emning. *Heimen* 88:2:91-98.
- Bærentsen, C. & Bang, T. E.: Færøsk Lovsamling. København 1901.
- Cliff, H.: Frøkenen og madammen. *Tidsskrift for Jordemødre* (Tfj) 6/1987:16-23.
- Dimmalætting oktober-desember 1919.
- Einarsdóttir, Björg (ritstj.): Ljósmæður á Íslandi I-II. Reykjavík 1984.
- Elstad, Jon Ivar: Legene og samfunndet. *Tidsskrift for samfunnsforskning* nr. 3/1987:290-302.
- Fridericia, Hilmar J.: Færøske Jordemoderforhold. *Tidsskrift for Jordemødre* (Tfj) 1907:3:25-34.
- Garði, Bergur í: En historisk demografisk undersøgelse af udviklingen på Færøerne 1720-1831. Próvritgerð við Københavns Universitet. 1984.
- Hansen, Hansina: De færøske Jordemødres Levevilkaar fra 1878 til 1919. *Dimmalætting* nr. 83-86 1919.
- Hansen, Hansina: Svar til „Tingakrossur“s „Husmoder“. *Dimmalætting* nr. 101-102 1919.
- Jacobsen, Ole: P. L. Panum og Færøerne. *Fra Færøerne/Úr Føroyum* VI. København 1971:66-154.

- Joensen, Jóan Pauli: Fiskafólk. Ein lýsing av føroyska húshaldinum í slupptíðini. Tórshavn 1982.
- Kjærheim, Kristina: Mellom kloke koner og kvitkleddede menn. Oslo 1987.
- Kvinnutíðindi 1981, 1982 og nr. 1/1986.
- Løgtingstíðindi.
- Møller, J. S.: Moder og Barn i dansk Folkeoverlevering. København 1940.
- Rasmussen, R. K.: Gomul føroysk heimaráð. Tórshavn 1959.
- Rosenbeck, Bente: Kvindekøn. København 1987.
- Sigurðardóttir, Anna: Úr veröld kvenna – barnsburður. *Ljósmaður á Íslandi* II. Reykjavík 1984:139-298.
- Svabo, J. C.: Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781-82. Keyptmannahavn 1957.
- Thórarinsdóttir, Helga: Saga ljósmæðrafélags Íslands 1919-1979. *Ljósmaður á Íslandi* II. Reykjavík 1984:7-101.
- Tillisch, G.: Fortegnelse over de paa Færøerne til 31de Mai 1850 thinglyste Anordninger. Kjøbenhavn 1851.
- Tingakrossur, 1904, 1906 og august-desember 1919.
- Towler, J. & Bramell, J.: Midwives in History and Society. London/New York 1986.
- West, John F.: Faroes. The Emergence of a Nation. London 1972.
- Wærness, Kari: Omsorgen som lønearbete – en begreppsdiskussion. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 3:1980:6-17.

Óprentaðar heimildir

- Brævabók landslæknans og inngangandi brøv (Føroya Landsskjalasavn)
Færø Amts brævabók (Føroya Landsskjalasavn)
Gerðabók Færøernes Jordemoderforening 1917-1931

Egnar samrøður

- Útvarpssamrøða N. J. Arge við Marina Nordbø f. 1878.

LÆKNAR Á TVØROYRI 1852-1928

Doktarahúsini á Tvøroyri vórðu bygd í 1853 til tann fyrsta læknar, ið varð settur í Suðuroy í 1852. Í trífjórðingsöld vóru húsini bústaður hjá skiftandi læknum, sum her eisini høvdu viðtaluhøli og apotek. Her skal sigast nakað um teir læknarnar, sum búðu og virkaðu í Doktarahúsunum á Tvøroyri frá 1853 og fram til 1928. Í summum førum ber til at siga nakað um, hvussu teir trivust, og hvussu fólkæydna teirra var. Læknar vórðu dømdir eftir dugnaskapi, beinasemi, og hvussu teir í heila tikið dugdu at fara við fólki. Ójavnt var, hvussu læknarnir trivust á Tvøroyri. Tey fyrstu mongu árin var ein vanlig greiðing, at teir høvdu so svikaligar inntøkur. Hetta broyttist tó, so hvørt sum fólkatalið vaks. Fólkatalið í Suðuroy var í 1850 1.250, í 1921 var tað komið upp á 4.863. Longu í 1911 verður Suðuroyar læknadømi sagt at vera tað næstbesta í øllum landinum. Í 1922 varð læknastarv stovnað í Vági.

Tann fyrsti læknin, ið varð settur í nýstovnaða læknaembætið á Tvøroyri, var *Napoleon Nolsø* (1809-77). Eftir at hava tikið læknaprógv í 1840, fekk hann sær privatpraksis í Havn í 1842, til hann varð settur sum lækni á Tvøroyri í 1852. Her var hann til 1858, tá hann fór norður aftur til Havnar í landslæknastarv, ið hann røkti til 1865. Eftir tað og til hann doyði í 1877, virkaði hann sum lækni í Havn, og varð tá vanligur nevndur Gamli doktari.

Nolsø varð valdur í nýstovnaða lögtingið í 1852-54 og var somuleiðis lögtingsmaður 1865-69. Hann er eisini kendur fyri at hava savnað kvæði í kvæðabók frá 1840-51.

Nolsø var ógiftur, meðan hann var á Tvøroyri, og hevði tvær

arbeiðskonur og ein húskall. Hann giftist seinni við dóttur Løbner kommandant.

Christian Sommer (1817-97) kom í læknastarv í Suðuroy 1858, men segði upp longu árið eftir. Hann hevði tikið læknaprógv í 1844 og fór síðan til Jakobshavn í Grønlandi at virka sum hjálparlækni 1845-48, fór so aftur til Danmarkar, har hann var lækni í herinum til 1852; longu árið eftir segði hann upp og fór til St. John, har hann var kgl. lækni inntil 1867. – Sommer tykist ikki at hava trivist á Tvøroyri; eftir hvat ein eftirmaður hansara skrivaði, „tilbragte han tiden med stadig jamren og klagen“.

Tá ið Sommer var farin, var læknaloysi í Suðuroy til 1862, tá ið *Adolph Berg* (1836-1918) tók við. Berg treivst heldur ikki væl í Føroyum, men varð verandi til mars 1869, tá hann varð loystur úr starvinum vegna heilsutrupulleikar. Berg hevði sum so nógvir aðrir læknar skiftandi arbeiðsbyrði og brúkti frítíðina til at granska og skriva greinar. Í 1870 varð grein hansara „Nogle Bemærkninger om Menstruationen hos Færingere. Om Haarets Farve og Form og Øjnenes Farve hos Færingere“ prentað í tíðarritinum Bibliothek for Læger. Í 1889 kom „Bidrag til Kundskab om Færøerne“ og í 1903 „Strøbemærkninger om Egteskabs-, Sedeligheds- og andre Forhold paa Færøerne i Midten af det 19. Aarhundrede“ í Norsk Magasin for Lægevidenskab. Í september 1869 fekk hann læknastarv í Nykøbing Sjælland.

Frá mars 1869 og til mai 1870 var eingin lækni á Tvøroyri. Tá kom *Johan G. Sophus Mohr* (1834-82). Hann fekk læknaprógv í 1867 og starvaðist ymsastaðni í Jyllandi, áðrenn hann kom til Suðuroyar. Mohr var ógiftur og hevði eina einkju úr Nólsoy, Josefinu Katrinu Nicolaisen at halda hús; hon hevði dóttрина Súsonnu Margrethu við sær. Mohr gjørdist ikki drúgvur, í 1872 fór hann úr starvinum eftir átalur frá sýslumanninum um, at hann hevði verið ónæriligur við ungar menn. Hann seldi tá alt, hann átti, eisini heilivágsgoymsluna, og fór uttan nærri fráboðan av landinum, segði seg ætla sær at fara til Japan. Men í staðin fór hann við skipi, ið sigldi við emigrantum til Amerika. Í 1873 setti hann seg niður sum lækni í Chicago. Mohr var framvegis ógiftur og búði einsamallur í húsi. Í 1882 varð hann funnin deyður. Hann segðist vera múgvandi maður, men tað eydnaðist ikki skyldfólki hansara í Danmark at fáa arv hansara, einki uttan einar gullbrillur, sum systir hansara fekk. (Minningarorð 15. januar 1883 í danskari avís í Chicago, endurgivin í Sæby Avis.)

Eftirmaður hansara var *Niels C. Lund* (1844-1923), sum varð settur í starv í október 1872, men kom vegna sjúku ikki fyrr enn í mars 1873. Áðrenn hann kom til Føroyar, starvaðist hann á Kommunuhospitalinum í Keypmannahavn.

Eins og A. Berg gjörði Lund læknafrøðiligar kanningar, meðan hann var á Tvøroyri, og í 1884 fekk hann dr. med. heiti fyri ritgerðina „Iagttagelser fra Færøerne navnlig angaaende epidemiske Sygdomme“. Sama ár skrivaði hann grein „Om Sygdommenes Aarsager“ í Ugeskrift for Læger. Lund søkti fleiri ferðir burtur, men fekk einki starv og varð verandi í Suðuroy til 1880, tá hann fór frá vegna sjúku. Í 1885 fekk hann starv sum býarlækni á Frederiksberg í Keypmannahavn.

Lund varð biðin um at gera viðmerkingar til ætlanir um at stovna fleiri læknastrøv í Føroyum. Hann nýtti høvið til at greiða frá teimum vánaligu korum, sum suðuroyarlæknar livdu undir vegna smáar og ójavnar inntøkur. Nolsø kundi klára seg við at velja, rógva út og binda hosur. Sommer og Berg høvdu mistrivist og gramt seg um keðsemi, og sjálvur segði hann seg til tíðir liva í størri fátækdømi enn „de simpleste Arbejdsfolk i Danmark“ tey nú brátt sjeý ár á hesum so „forfærdelig isolerede Sted Suderø.“ – Lund hevði í 1880 konu og tvey børn, bæði fødd í Føroyum, eina arbeiðskonu og eina barnagentu.

Tá ið *Sophus C. Andersen* (1847-97) kom til Suðuroyar í november 1880 saman við konu og trimum børnum, kom hann til eini illa farin doktarahús. Hann søkti um peningajáttan til at umvæla bæði doktarahús og úthús og byggja afturat. Andersen var á Tvøroyri til 1892, men tað var kanska ikki av heilt fríum vilja, at hann varð verandi so leingi. Brøv hansara til landslækna, amtmann og aðrar myndugleikar handla fyri stóran part um hansara ringu fíggjarkor. Tey fyrstu árin skrivaði hann, at heilsustøðan var framúr góð í oynni, hvat ið var gott fyri fólkið, men sveið aftur til læknan. Doktoratrøðin var í 1880 seld til Froðbiar kommunu til byggilendi, og hann kundi tí ikki eins og undanmenn hansara føða eina kúgv. Hann gramdi seg um óhøgligar torvheiðar og annað mangt.

Tey árin Andersen var í Suðuroy, var hann bert einaferð burturstaddur, í 1888. Í umsóknini um farloyvi segði hann seg treingja til at dagføra sínar lækna-kunnleikar. Í 1891 søkti hann aftur um hálvárs farloyvi við somu grundgevingum. Tað varð ikki játtað. Í mai 1892 skrivaði hann til sjálvan kong og bað um at verða loystur úr starvi „í náði og við pensión“. Hann grundgav umsóknina við, at hann hevði ringa heilsu, ringar nervar og lendapínu. Tann ringa heilsan og tað, at hann so leingi hevði verið í

Føroyum, gjørdi, at hann ikki metti seg skikkaðan til at fáa annað starv í Danmark, har kappingin um læknastørvini var hørð. Men Andersen fekk ongan stuðul frá landslækninum, ið tá var A. Boeg. Í brævabók Suðuroyarlæknans hevur Boeg skrivað viðmerkingar á breddanum til tað, sum Andersen hevur ført í bókina, m.a. at Andersen ikki dugdi at húsast við pengum og aðrar speiskleikar. Sigast má tó, at Andersen hevði tungt hús – fólkataljing 1890 vísir, at hann tá hevði seks børn, tvær arbeiðskonur og eina danska lærarinnu.

Andersen varð loystur úr starvi í juni 1882 vegna ringa heilsu og doyði í 1897.

Eftirmaður Andersens var *Frederik Jørgensen* (1863-1909), sum var í starvi frá 1892 til september 1902. Meðan hann var í Føroyum, savnaði hann tilfar til eina ritgerð, sum hann fekk doktaraheiti fyri, „Antropologiske Undersøgelser fra Færøerne“, ið varð útgivin sum bók sama ár. Jørgensen fór frá í 1902 og fekk starv í Thisted.

Abraham Metz (1870-1963) var lækni á Tvøroyri frá november 1902 til juni 1911. Tá ið hann kom til Suðuroyar, var hann ikki ókendur í Føroyum, tí frammanundan hevði hann verið hjálparlækni (ammanuensis) hjá landslækninum A. Boeg. Síðan fekk hann sær víðari útbúgvinging í 5 ár á ymsum sjúkrahúsum í Danmark. Meðan hann var á Tvøroyri, varð sjúkrahúsið bygt (1904). Í 1911 varð hann útnevndur til landslækna í Føroyum og flutti til Havnar. Í 1915 fekk hann starv sum økislækni í Esbjerg, men játtaði at leingja starvstíðina í Føroyum til juli 1916. 1921-40 var hann amtslækni í Holbæk og hevði fleiri álitissstørv; t.d. var hann 1930-31 limur í nevnd sett av Fólkasamgonguni at skriva álit um heilsuviðurskiftini úti á landinum, og í 1936-38 varð hann av danska undirvísingarmálaráðnum valdur í landsumfatandi kanningarnevnd um skúlabarnaheilsu. Tá ið hann fór frá, búsettist hann í Keypmannahavn, har hann í 1963 doyði í ferðsluanlukku.

Metz var væl lýddur lækni og treivst væl tey 15 árin, hann var í Føroyum. Tað skilst m.a. av greinum í bæði Føroyatíðindum og Dimmalætting, tá ið hann fór av landinum í 1916. Hann varð róstur fyri dugnaskap, beinasemi og gott sinnalag og fekk nógv góðynski við sær. Georg Metz sigur um abbabeiggjan, at hann hevði stóran tokka til Føroyar, har hann hevði so langa starvstíð, og har ið tvey av børnum hansara vóru fødd.

Julius Wiberg (1860-1938). Í apríl 1911 gjørdist Metz landslækni, og

starvið sum lækni í Suðuroy varð lýst leyst. Í fyrsta umfari søkti eingin, men seinni komu fleiri umsóknir. Settur varð Julius Wiberg, ið kom til landið á ólavsøku 1911 saman við konu og 8-ára gamlari dóttur.

Wiberg var barnvaksin í Grønlandi, har pápi hansara var prestur. Sum 16-ára gamal var hann eitt ár við fullriggara, sum sigldi upp á Java. 22-ára gamal tók hann studentsprógv og sjeý ár seinni læknaprógv. Wiberg gjørdist dr. med. í 1910. Evnið í ritgerð hansara var um læruna hjá fornaldarlækninum Galen. Tað var fyrstu ferð, at doktaraheiti varð givið í Danmark fyri ritgerð, sum var um læknafrøðisøguligt evni, og tað segðist hava vakt ans.¹

Wiberg var hálvthundrað ára gamal, tá ið hann kom, og fólk stúrdu fyri, at hann fór ikki at orka at ferðast. Men hann royndist væl sum gongumaður, kom ofta einsamallur og hevði ikki so nógv viðføri sum undanfarnir læknar, ið høvdu havt menn í fylgju at bera viðførið. Hann var væl lýddur, og í Dimmalætting harmaðist ein suðuroyingur, at hann longu fór á vári 1914 til annað starv í Vordingborg.

Í 1914 tók *Niels Emil Jensen* (1872-?) við sum lækni á Tvøroyri. Frammanundan hevði hann eitt skifti verið lækni í Klaksvík, síðan hálvtfjórða ár í Sandoy, sjeý ár í Havn sum kommunu- og sanatoriilækni. Í Suðuroy var hann í fimm ár. Tá ið hann á sumri 1919 fór av landinum til annað starv í Danmark, stóð grein í Føroyatíðindum, har Jensen fekk rós fyri at hava verið beinasamur at koma, tá ið hann varð boðsendur nátt sum dag. Hann hevði verið dugnaligur skurðlækni. Sjúkrasystir var tá enn eingin á sjúkrahúsinum, men konan Nanna (dóttir V. U. Hammershaimb próst) og dóttirin høvdu verið honum til hjálpar. Sambært fólkateljing 1916 búðu í húsinum umframt hjúnini og tvær døtur teirra, tvær arbeðskonur og ein kona, sum hjálpti til á apotekinum.

Gudmund Effersøe (1886-1945) var sonur Jón Gudmundsson Effersøe, sum var privatpraktiserandi lækni í Havn frá 1880 og landslækni 1883-90, tá ið hann flutti til Danmarkar. Gudmund var sostatt føddur í Havn, men vaks upp í Danmark. Hann var fyrsti lækni á Eiði, frá 1912, til hann í 1919 fekk starvið á Tvøroyri. Á heysti 1926 fór hann úr Føroyum og bleiv økislækni í Mariager. Hann var giftur og fekk tvey børn, meðan hann var í Føroyum, Ingrid f. 1914 og Jón f. 1916. Gudmund Effersøe skildist frá konuni Helene og giftist í 1925 uppافتur við danskari einkju, Marie Adolfine, ið átti ein son f. 1918.

1 Dimmalætting 21.6.1911.

Tá ið Gudmund Effersøe fór, røkti *Pauli Dahl* (1898-1977) starvið sum fyribilssettur eitt hálvt ár, við tað at hann ikki hevði neyðuga útbúgving at virka sum økislækni. Fólk vóru sera fegin um Paula Dahl, ikki minst tí hann royndist góður skurðlækni, og tá ið hann fór frá í 1927, vórðu í norðrara parti av oynni savnaðar úti við 1.100 undirskriftir við áheitanum um, at Pauli Dahl kundi halda fram. Tað varð av ongum, í apríl 1927 kom *Niels Fr. Rasmussen* (1894-1984) í starvið og var til 1935, tá ið hann bleiv økislækni í Fåborg. Rasmussen var seinasti læknin, sum búði í Doktorahúsunum. Kommunan keypti húsini til kommunuskrivstovu, og onnur hús vórðu keypt til læknahús. Í apríl 1928 var klárt hjá Rasmussen at flyta úr teimum gomlu Doktorahúsunum og í tað nýggja.

BÓKMENTIR

Carøe, K.: *Den danske Lægestand*. København 1917.

Dimmalætting (fleiri árg.).

Føroyatíðindi (fleiri árg.).

Jacobsen, Elin Súsanna: *Slóðir í heilsuverkssøguni*. Føroya Fróðskaparfelag. Tórshavn 2004.

Suðuroyar læknadømi: Brævabøkur (Føroya Landsskjalasavn).

Landslæknaembætið: Brævabøkur (Føroya Landsskjalasavn).

Fólkataljingar.

Pers. uppl. frá Georg Metz, journalisti og rithøvuduna.

<http://www.familiekroeniken.dk/site/person.asp?x=7733.&srch=mohr>.

HEIMADOKTARAR

Ein heimadoktari, hvat er tað? Sambært Føroysku orðabókini ein ólærdur lækni ella fólk við gávum at lekja. Tey, sum hava lisið skaldskapin hjá Martini Joensen, koma kanska í tankar um søgu hansara „Heimadoktarin“. Tað er ein stuttlig søga um mann, ið ferðaðist millum bygdir og lekti fólk við gulum dropum og øðrum ivasomum ráðum. Søgan er skrivað við einum manni, ið hevur livað, sum fyrimynd.

Men annars er 'heimadoktari' einki vanligt orð og hevur neyvnan nakrantíð verið tað. Nógvar søgur og frásagnir eru um menn og kvinnur við gávum at lekja, uttan at tey harfyri vórðu nevnd heimadoktarar. Hetta var jú einki starv ella yrki, men ein eginleiki ella kunnleiki, sum tey kundu hjálpa øðrum við, tá ið heitt varð á tey. Okkum nýtist ikki at fara so langt aftur í tíðina fyri at síggja, at ein stórur partur av fólki okkara hjálptust ógvuliga langt við sínum ólærdu ella rættari sagt sjávlærdu lekjarum. Tað kom væl við at hava slík fólk, tá ið læknarnir vóru fáir, og ferðasambandið innanoyggja var tvørligt og tíðarkrevjandi, tíðum vandamikið.

Besta mið at finna frásagnir um fólk, ið vóru kend fyri serligar gávur og hegni at lekja, er í ymsum síðsøguligum tilfari í bókum og bløðum. Oftast verður tikið fram, hvussu beinasom og ósjálvsøkin tey hava verið. Hjálpin var ein góð gerð. Fingu tey nakað afturfyri, var tað meira meint sum samsýning ella gáva. Parturin av „lønini“ man í mongum førum hava verið at síggja gott úrslit, og at kenna takksemi fyri at kunna gera nyttu og veita hjálp. Vit hava eisini dømi um, at hesi fólk kundu kenna tað sum eina byrðu. Ikki bert tað, at tey kundu koma í støður, har tey kendu seg

hjálparleys, men eisini tí, at fólk væntaðu av teimum sum eina sjálfvylgju, at tey altíð vóru tøk og til reiðar at hjálpa til.

Tað, sum hesi fólk tóku sær av, var fyrri ein stóran part sár, svullir og annað uttanholda. Summi dugdu væl at taka sær av beinbrotum og øðrum skurðlæknaarbeiði. Tey høvdu eisini ráð fyrri øðrum sjúkum og veikleikum, sum stavaðu frá innanholda ólagi. Í bókini „Gomul føroysk heimaráð“ eftir R.K. Rasmussen síggja vit t.d. heimaráð fyrri lungnabruna, tarmalop, gikt o.m.a. Evnini, tey brúktu at lekja við, vóru fyrri ein stóran part ymist úr náttúruni, úr bæði djóra- og plantuheiminum. Har er eisini ymist nevnt um tann mátt, tey hildu vera í steinum og metali, sjógvi og mold, t.d. kirkjugarðsmold. Millum heimaráðini eru eisini apoteksvørur, og tá ið slík evni vórðu brúkt, hoyrði ofta eitt hvørt ritual við. T.d. taka 3 skeiðir ella gera okkurt 3 ferðir, og at smyrja sálvu á við lekifingri.

Kanska hugsa vit okkum heimaráð „fyrri í tíðini“ meira gandakend, enn tey í veruleikanum vóru, og at tey mest bygdu á pátrúgv og ókunnleika. Nógv av heimaráðunum byggja á gamlar fatanir av mannakroppinum, og hvussu hann virkar, og á arvaðar kunnleikar um ráð, ið plagdu at hjálpa. Dømi um hetta er æðralátting, ið varð hildið at hjálpa móti alskyns sjúkum og veikleikum leingi eftir, at læknafrøðin var farin frá tí. Sambært tí vit vita um heimadoktarar í 19. öld og inn í 20. öld, var tað rættiliga ymist og fjølbroytt, hvaðan tey høvdu sínar kunnleikar, og hvørji heiliráð tey brúktu. Summi áttu læknabøkur, onnur brúktu niðurarvað ráð og lögdu afturat tað, tey høvdu lært av egnum royndum. Eyðvitað broyttist hetta eisini við tíðini, so hvørt sum tey fingi atgongd til fleiri evni enn tað, sum fekst úr náttúruni av urtum o.ø.

R.K. Rasmussen var lækni á Eiði frá 1923 til 1952, og hann savnaði heimaráð frá fólk, sum vóru á lívi tá. Eini 100 ár frammanundan vóru eisini menn, ið savnaðu leivdir av fornum føroyskum siðum og trúgv. Ein teirra var Pløyen, amtmaður 1837-48. Hann segði seg hava roynt at fáa fólk at siga gandaørindi og rímur, m.a. til at lesa sjúkur burtur, men fekk lítið burturúr, tí fólk vóru varin, serliga um tað vóru embætismenn, ið forvitnaðust eftir slíkum. Tað eydnaðist honum at fáa eitt gandaørindi at lesa burtur syftilsí (gandaður sjúkdómur) og eitt um at lesa burtur skyrbjóg. Í øðrum er Heilagi andin nevndur, í hinum bæði Gud, Guds sonur og Heilagi andin.

Tað varsemi, sum Pløyen nevnir, kom ikki av ongum. Eitt var tann aldagamla (men neyvan serliga miðvísa) herferðin frá kirkjuni móti pátrúgv og gandi. Eitt annað, at frá 1820 varð roynt at hava eftirlit við,

um nakað kvaksalvaravirksemi var. Og um nakar kundi leggjast undir slíkt virksemi, kundi hann ella hon verða sektað.

Í 19. øld kom tað nakrar ferðir fyri, at menn og kvinnur vórðu lögð undir skaðiligt kvaksalvaravirksemi. Summi finga átalum fyri at hava verið ov djørv við sínum læknakynstri, og nakrir menn vórðu tiknir til forhoyr, tí viðgerð teirra varð hildin at hava verið atvold til, at sjúklingurin var versnaður ella deyður. Tað kom tó ongantíð so langt sum, at nakar varð dømdur. Í fyrsta lagi tí tá tað kom til skarpskeringar, vóru ongar lógir at døma eftir galdandi í Føroyum. Í øðrum lagi tí at fólk hildu hondina yvir teimum, sum vóru komin í kløtur við hægri myndugleikar av hesum ávum, og eingin fekst at vitna ímóti teimum.

Av tí sama er sera lítið at finna t.d. í skjølum frá læknum og øðrum embætismonnum, um hvørji evni og hvørjar viðgerðir leikfólk hava brúkt. Í summum førum vita teir, at heimadoktarar hava brúkt heilivág, sum onkur hevur ligið inni við, og sum var keyptur frá lækna ella apoteki. Í øðrum førum nevna teir urtaúrdráttir; men ongantíð nevna teir nakað um gandarád. Tað kann hugsast, at læknar hava mett gandarád sum meinaleys og tí ikki hava lagt í at nevnt tey. Og tó so: summir læknar vóru, sum mettu heimadoktarar at gera skaða við tað, at teir billaðu fólk inn at kunna lekja tey, og harvið hava hildið tey frá ella seinkað teimum at leita sær kóna læknahjálp. – Her kunnu vit so aftur spyrja, um tað var, tí læknin ikki vildi hava kappingarneytar og kendi seg hóttan upp á stítt livibreyð. Vissuliga vóru summir, ið tykjast hava hugsað so, men aðrir, og kanska teir flestu, vóru meira lagaligir og ásannaðu, at leikmanna sjúkuhjálp var alneyðugt ískoyti til tað, ið teir kundu koma upp fyri í hesum ótætt bygda oyggjalandi. Summir læknar lögdu úrvaldum fólki lag á at veita bráðfeingis hjálp og brúktu tey sum álitisfólk. Mest hoyra vit um menn, ið finga slíka upplæring, og minni um kvinnur. Tó varð so tíðliga sum í 1828 álagt ljósmøðrum skylda at ganga læknanum til handa „fyrir rímiliga løn“. Tað skal skiljast sum, at hon bert skuldi hjálpa upp á sjúk undir læknans eftirliti og ikki av sínum eintingum. Eftir tí, vit vita um ljósmøður bæði í 19. og 20. øld, hava umstøður og áneyðir ikki altíð verið at ráðføra seg við lækna. Mangar kvinnur, bæði ljósmøður og aðrar, hava verið rættiliga kónar, og nógv hevur hvílt á teimum, ikki minst tann meira hvønn dagsliga sjúkrarøktin.

R.K. Rasmussen vil vera við, at tað fyrst og fremst vóru menn, t.d. bøndur, prestur ella sýslumaður, ið fólk leitaðu til og høvdu mest álit á, tí teir høvdu mestan lærdóm og upplýsing í bygdini.

Um prestar er at siga, at við embætinum fylgdu skyldur umframt tær, ið teir høvdu sum sálarhirðar. Leingi var tað teirra uppgáva at boða landslæknanum frá heilsustøðuni í teirra prestagjaldi. Ofta høvdu teir heilivág at umsita og lata fólki eftir tørvi.

Í fyrru helvt av 19. øld hava vit dømi um tveir prestar, sum vóru tiltiknir góðir lekjarar, Petur Hentze og Jóhan H. Schrøter, sum vóru prestar í Sandoy og Suðuroy. Báðir vóru teir farnir at lesa læknafrøði, men høvdu síðan sum so mangir av samtíðarmonnum sínum ásannað, at tryggasta leiðin fram til lønt starv var at lesa til prest. Um báðar hesar menn varð sagt, at fólk komu langvegis frá at leita sær hjálp fyri sjúkur og løstir. Aðrir læknakønir prestar vóru, eisini seint í 19. øld, og tað tykist sum, at tað varð væntað av teimum, at teir sum lærdir menn eisini kundu hjálpa upp á sjúkur – eins og teir áttu at duga at mana. Í 1888 skrivaði landslæknin, ið tá var, at fólk ofta vendu sær til prestarnar, sum vórðu noyddir at virka sum kvaksalvarar. Ein teirra skuldi hava gramt seg um, at tað bar illa til at bera seg undan, tí fólk tá lokkaðu hann at koma sum sálarhirði, men tá ið samanum kom, væntaðu tey prestin at hjálpa upp á teirra likamligu brek.

Gongdin í 19. øld er tó, at sjúkrarøkt meira og meira verður roknað sum eitt kvinnuyrki. Frá 1870-árunum og fram bóru læknar og onnur upp á mál, at tað hevði verið hent at havt sjúkrasystrar úti um landið. Um aldarskiftið 1900 finna vit í bløðunum tankar um at fáa ungar gentur á hospitalið í sjúkrasystralæru, bæði fyri at bøta um sjúkrarøktina á hospitalinum, men ikki minni fyri at tær seinni í lívinum kundu gera gagn í bygdini, har tær komu at búgva. (Inntil 1938 var ikki loyvt giftum sjúkrasystrum at arbeiða á sjúkráhusum). Eisini varð skotið upp at geva ljósmøðrunum upplæring, so tær kundu virka sum sjúkrasystrar. Einku kom tó burturúr enn á sinni at fáa eina skipaða sjúkrarøktarskipan við lön frá tí almenna. Eitt stig á leiðini var í 1920-árunum, tá ið Føroya felag móti tuberklasjúku og Reyði Krossur Føroya settu sjúkrasystrar at ferðast um landið eftir tørvi. Tórshavnar kommuna setti í 1897 meinigheitssjúkrasystir, og aðra staðni í landinum vórðu stovnað privat sjúkrarøktarfeløg, sum kundu fáa eitt ávíst peningaískoyti frá kommunum ella stati til at lona eini sjúkrasystur. Hesi feløg doyðu tó ofta burtur, tá ið ein tíð var farin; men nógvar sjúkrasystralærðar og ljósmøður komu at fáa ta uppgávu at vera tann, sum heitt varð á um hjálp og leiðbeining, og sum tóku hetta upp á seg. „Løn fingi ljósmóðirin og eg ikki, hóast tað valla var dagur, at ikki okkurt skuldi gerast, sum kravdi, at vit fóru út, ella fólk komu til okkara. Men tað, eg fekk av naturalia, var góð hjálp, t.d. ein fiskateggja, nøkur egg, og so ein kjøtbita fyri ikki um at tala,“ segði ein

sjúkrasystir, sum búði í Fuglafirði frá 1920-árunum og fram. Og hetta hevur verið tann sjálvbodna lønarskipan, sum eisini hevði verið vanlig í undanfarnum ættarliðum.

Framvegis vóru tó boð eftir sjávlværdum lekjarum, og kvinnuyrki burturav gjørdist tað ongantíð at taka sær av sjúkum og løstum. Her kunnu vit bert hugsa um okkara fiskiskip, sum høvdu (ella áttu at hava) medisinkistu umborð, eins og kunnleiki um sjúkur og sjúkrarøkt eftirhondini gjørdist lærugrein í útbúgvingini hjá sjómonnum.

BÓKMENTIR

Jacobsen, Elin Súsanna: Slóðir í heilsuverkssøguni. Tórshavn 2004.

Jákupsstovu, Beinta í: Kunnskap og makt í færøysk helsepolitikk 1820-1970.

Petersen, Wanja: Frá diakonissuni til sjúkrasystrina. Tórshavn 1998.

Pløen, C: Færøiske Trylleformularer, skrivað 1845. ÍV.U. Hammershaimb: Savn úr Annaler for Nordisk Oldkyndighed og Historie og Anti quarisk Tidsskrift. Tórshavn 1969.

Rasmussen, R.K.: Gomul føroysk heimaráð. Tórshavn 1959.

Bekendtgørelse 30.12.1921 ang. Tilskud af Statskassen til Syge plejesagens Fremme paa Færøerne.

TELJING AV SINNISSJÚKUM 1847

„Anno 1669 haver Satan anfægtet en Mands tvende Børn udi Saksen ... Sønnen blev først anfægtet af hannem, men ved Guds Bistand haver Drengen overvundet hannem, så Trolden flyede for hannem, og Drengen kunde ogsaa se hannem skinbarligen naar han kom, men naar han haver begyndt at læse eller sjunge, haver han viget. ... Pigen hedder Maren. Naar Trolden er kommen ind til hende, er hun bleven hel svag og haver gemenlig altid været svag og skrøbelig i Sindet, siden han begyndte at anfægte hende. ... Anden Gang saa Drengen [Trolden] Jule Aften, da han var kommen ind i huset, og taget sin Søster bort udenfor Gaarden, hvorfor Drengen forfulde hannem, og fandt hannem ved Aaen staaende over Pigen, som laa paa Jorden ved Vandet, og ved Drengens Komme vigede han fra hende, hvorfor Drengen førde sin Søster ind i Huset, som var sjudg og afmægtig...“¹

Í 1847 varð gjörd ein landsumfatandi skráseting av fávitskutum og sinnissjúkum í Føroyum. Hví mundi tað vera? Hvør skipaði fyri, og hvat var endamálið?

Skrásetingin í Føroyum var liður í einum ríkisumfatandi tiltaki. Tann, sum upprunaliga fekk hetta í lag, var ein lækni í Ålborg, J. R. Hübertz nevndur. Á ferðum á evropeiska meginlandinum hevði hann kunnað seg um mest framkomnu vitan um sinnissjúku, og heimafturkomin strongdi hann á myndugleikarnar um at fáa umsett hesa vitan til gerð, í fyrsta lagi

1 Lucas Debes: Færøæ & Færoa Reserata: Om Spøgelse og Satans Anfægtelse udi Færo.

at fáa skrásett talið á sinnissjúkum og býttum, í öðrum lagi at fáa stuðul til nýggjar og humanari viðgerðarhættir á nýmótans hóskaði stovnum. Eftir mikið stríð og langar tingingar eydnaðist honum í 1846 at fáa ríkismyndugleikarnar til at kosta eina ríkisumfatandi skráseting, sum varð sett í verk í 1847.

Hetta var tó ikki fyrsta kanning av sínum slag, Hübertz hevði sjálvur í 1839 skipað fyri skráseting í úrvaldum landspørtur, harímillum Føroyum og Íslandi. Í 1842 skrivaði hann grein um kanningarúrslitið og endamálið: at bøta umstøðurnar hjá hesum fólki – í staðin fyri sum vanligt var at steingja tey inni í „dárakistum“ ella fongslum – og serliga at fáa tey í viðgerð so tíðliga sum gjørligt, áðrenn sinnissjúkan hevði „fæstet Rod eller er blevet compliceret med andre Sygdomstilfælde“.² Hann nevndi ikki nakað serligt um viðgerðarhættir, men legði stóran dent á at gera umsorganina humanari enn vanligt var.

Skrásetingin av „Forstanden berøvede, fjollede, vanvittige eller afsindige“ varð gjørd 1. juli 1847 í øllum prestagjöldum uttan Sandoyar (t.e. Sandoy, Skúvoy, Dímun, ivaleyst tí eingin prestur var í Sandoy júst tá). Prestarnir stóðu fyri skrásetingini og upplýstu umframt navn, aldur og hjúnastøðu hvussu leingi sjúkan hevði varað, um vakt varð yvir sjúklinginum, um hann var bundin ella innistongdur, um hann hevði aðrar sjúkur ella aðrar veikleikar, og um hvat kundi vera orsök til sjúkuna.

Tey taldu skuldu skipast í tveir flokkar: 1) „Forstanden berøvede, fjollede, vanvittige eller afsindige“, 2) „Periodisk afsindige, nu ved forstandens brug“. Allir prestarnir vóru ikki so nágreiniligir við hesi flokking, summir tóku als ikki seinna bólkini við.

Úrslitið var, at 24 menn og 24 kvinnur vórðu skrásett sum antin fávitskut ella sinnissjúk. Sjey av sjúklingunum kravdu at hava vakt, men bert tvey vóru niðurbundin styttri ella longri tíð.

Her skal ikki verða farið nærri inn á spurningin um taltilfarið, tí fleiri hava reist iva um, hvussu tað skal tolkast. Í staðin skal verða nomið við tær metingar av orsök til sinnissjúku, sum kemur til sjóndar í upprunatiltáningum frá prestunum. Allir prestarnir tá høvdu verið nøkur ár í embætti og mugu haldast at hava havt rættiliga góðan kunnleika til sóknarbørnini.

Ikki allir prestarnir mettu um orsök til sinnissjúku, men í teimum førum, har nakað er viðmerkt, er býtið hetta: „familjusjúka“ 10; sjúka (ikki tilskilað hvør sjúka) 5; barnferð 6; kærleikssorg 6; „religiøse skrúpler“

2 Hübertz 1843:266.

og „pátrúgv“ 3; sorg og mótburður 3; brennivín 1 + 2 sum viðvirkandi orsök. „Pátrúgv“ er ikki nærri útgreinað, tað kann hava verið ræðsla fyri teim fornescu, og vaktin kann – eins og á Lucas Debesar døgum – eins væl hava verið at halda tey fornescu burturi sum at ansa eftir, at tey sjúku ikki völdu sær og øðrum mein.

Størsti bólkur er sostatt „familjusjúka“. Stundum er tilskilað, at annað foreldrið hevur verið sinnissjúkt, stundum verður familjusjúka nevnd sum ein av fleiri orsökum.

Millum tær seks, har barnferð er mett sum høvuðsorsøk, er ein 58 ára gomul kona, ið sum ung átti barn í loynd, og sum síðan bleiv forstýrað og í mong ár var á hospitalinum í Havn við diagnosuni *Morbus mentalis*. Um eina 47 ára gamla varð upplýst, at allar tær 10 ferðirnar, hon hevði gingið við barni síðan 1823, hevði hon verið sinnissjúk, stundum hevði verið neyðugt at binda hana. Ein hevði verið æðralátin í barnferð, og tað varð hildið at vera orsök til, at hon var gingin frá vitinum. Onkuntíð hevði hon sett eld á, tískil varð altíð vakt hildin við henni, ella hon varð niðurbundin. Um eina varð orsøkin søgd vera vantandi umsorgan í barsilssong.

Sum sæst verður í 6 førum (3 menn og 3 konur) *hjartasorg* mett sum orsök til sinnissjúku, øll í 40-unum uttan ein 61-ára gomul kona, sum segðist hava verið vitleys síðan hon var 17. Onnur trý vóru vorðin sjúk av øðrum sorgum og mótburði. Hetta var einki serføroyskt – ein svensk kanning av uppgivnum orsökum til sinnissjúku í 1860-árunum nevnr sinnisrørslur sum ein stóran bólk, t.d. sorg, bangilsí, stúran, hvøkkur, vreiði, hatur, øvund o.a. og eisini hjartasorg, ringur uppvøkstur og ringt húslag, eins og veðurlag og náttúra kundu hava ringa ávirkan.³

Talið 48 varð hildið at vera sera nógv í mun til fólkatalið (uml. 7.800). Táverandi landslækni í Føroyum C. Regensburg helt hetta vera ov lágt sett, tað átti at verið nærri 70, um tey “periodisk sindsyge“ høvdu verið tald við. Eisini P. L. Panum lækni, sum var í Føroyum í sambandi við meslingasjúku í 1846, tók fram tað stóra talið av sinnissjúkum. Hann metti tað kalda og váta veðrið, tey hóttandi fjøllini og tann harðbalna náttúran mátti eiga sín lut. Men her talaði landslæknin at:

„...At naturomgivelserne... ofte gør et sådant indtryk på den ikke-indfødte (den danske), selv med et sundt gemyt, når han opholder sig længe her i landet og må færdes meget på reiser, er rimeligt. Men denne betragtningsmåde kan nu ikke overføres på færingerne, thi disse finde

3 Eggeby 1993.

næsten uden undtagelse deres fædreland smukt og herligt, og for enkelte fremfor alt den plet, hvor han selv hører hjemme. De føler i så henseende intet savn, endnu ikke et uhyggeligt vejr med slud og tåge, kun stormen og strømmen, når de skulle i båd forbi farlige forbjerger, eller over de for havet åbne fjorde... Desuden taler imod denne påstand den omstændighed, at fruentimmerne, som dog ikke i den grad færdes i den frie natur, udgør et større antal af sindsyge end mandfolkene.“ (Heilsulagslýsing 1847).

Regenburg hevði somu grundhugsan sum Hübertz var talsmaður fyri: tíðliga at fáa tey sinnissjúku í viðgerð, sum sæst av framhaldi í somu heilsulagslýsing:

„En gavnlig indvirkning på sindsygdommene her til lands må jeg således antage vilde fremkaldes ved friere handelsforhold, stigende oplysning med hensyn til enkelte vrang religionsbegreber, et fornuftigere sundhedstrin... og især oprettelsen af et ordentligt dårehospital, men vel at mærke med de fornødne reformer, og at det da enten blev tillige gjort til lov, at de sindsyge straks ved deres sygdoms begyndelse skulle indlægges på hospitalet, eller at opholdet der ikke var forbundet med udgifter, thi i et sådant tilfælde vilde hospitalet vistnok uden nogen lov blive vigtigere afbenyttet til held for de sindsyge og for hele landet.“

Fekk kanningin so nakrar avleiðingar? Ætlanin við kanningini var at veita sinnissjúkum betri umstøður og skjóta viðgerð, og tí eisini at skunda undir at fáa fleiri sinnissjúkrahús bygd. Onkur av prestunum hevði ta fatan, at hetta eisini skuldi vera endamálið í Føroyum. Kvívíksprestur Schouw viðmerkti:

„Hospitalet i Thorshavn kan efter hensigten, hvori det er oprettet, kun til ubestemte tider modtage sådanne patienter. Trangen til et hospital for gale er i lang tid følt hård her i landet, og som forholdene have været, er det i høj grad at undre over, at ikke slige afsindige enten have taget sig selv af dage eller skilt andre ved livet, ja sat ild på hele bøigdelaug.“

Og Jørgensen prestur á Nesi, ið er tann, ið hevur gjørt sær størsta ómak við skrásetingini, skrivaði um eina konu:

„Flere gange paa hospitalet og erklæret uheldbredelig. Uagtet bøigdefolkenes almenne andragende om at det offentlige vil antage hende, hjemsendt fra

hospitalet. Det anses af mig nødvendigt, at det offentlige tager hende i bevogtning.“

Á hospitalinum vóru tá 12 sengur. 1845 var einki óvanligt ár, tá vóru av 36 sjúklingunum, ið vóru innlagdir roknað fyri alt árið, tey tíggju innløgð antin við *Morbus mentalis* ella *Hysteria* og ein einstakur við *Delirium tremens*. Summi vóru har í árávís, hóast høvuðsregla var, at bert fólk við grøðiligari sjúku kundu verða innløgð.

Tjúgu ár seinni, í 1867, varð bygd ein serstova á hospitalinum til sinnissjúk. Tað var ikki stór hjálp í tí, m.a. tí stovan ikki var ljóðbjálvað, og tørvur var á fleiri stovum til ófriðarlig sinnissjúk; tá ið á stóð, vórðu slíkir sjúklingar stundum settir í arrestina. Seinast í 1870-árunum varð bygt eitt serligt hús til sinnissjúk við hospitalið, av gróti og vanliga nevnt *Cellan*, við tveimum rúmum, hartil vaktarstova og nátthús.

Í 1870-árunum vórðu einir tríggir føroyingar sendir niður á sinnissjúkrahús í Danmark, og seinast í 1880-unum vórðu reglur gjørdar um rætt føroyinga at koma á sinnissjúkrahúsið í Vordingborg. Eftir tað gjørdist vanligari at senda sinnissjúk til Danmarkar.

Hvat man nú hava kenst sum *humanari* – at verða viðfarin sum ein be-settur ella gandaður í 1600-árunum, ella 200 ár seinni at verða sendur av landinum fyri fátækkrakassans rokning?

BÓKMENTIR

Debes, Lucas 1673: Færoæ & Færoa Reserata. Útg. Tórshavn 1963.

Eggeby, E.: Avvita, galen, sinnesvag – något syn på mentalsjukdomar och de mentalsjuka under 1700- og 1800-talet. (*Svensk Historisk tidskrift* 1993:4. 2000.

Hübertz, J. K.: Et Bidrag til Daarevæsenets Statistik i Danmark. *Dansk Ugeskrift* nr. 42-44 s. 245-271. 1843

Medicinalberetning for Færøerne 1845.

Frumtilfar til 1847-kanningina (Landslæknaembætið: Innkomin brøv 1820-47). Føroya Landsskjalasavn.

SJÁLVSMYNDIR OG AÐRAR MYNDIR

Seinasta vetur vendi bólkurin, sum fyrireikaði hesa ráðstevnu, sær til mín og spurdi, um eg vildi gera eina kanning millum sjúkrasystrar, sum skuldi – fyribils ið hvussu er – enda við einum fyrilestri á ráðstevnu. Tær høvdu onga greiða mynd av, hvat tær vildu hava kannað, og tað hevði eg heldur ikki. Men eg fekk nøkur stikkorð. Eitt nú, at evnið á hesi ráðstevnu skuldi vera sjúkrasystrayrkið, og at tær mangan høvdu undrast á, at sjúkrasystrarnar í Føroyum gera so lítið vart við seg alment, at teirra sjónarmið og vitan so lítið koma fram eitt nú í orðaskiftinum um heilsuverkið nú og í framtíðini.

Tað fyrsta eg mátti gera, var at gera mær greitt, hvat eg vildi vita, og hvussu eg kundi fáa tað at vita. Tað bleiv so til, at eg valdi at hava samrøður við nakrar sjúkrasystrar fyri á tann hátt at royna at síggja verðina við teirra eygum. Eg vildi vita, hvørja sjálvsmynd tær høvdu, í fyrsta lagi av sær persónliga sum sjúkrasystir, og í øðrum lagi eitt sindur breiðari, hvørja sjálvsmynd tær høvdu av sjúkrasystrayrkinum sum part av heilsuverkinum. Eg havi nevnt fyrilesturin „Sjálvsmyndir og aðrar myndir“. „Aðrar myndir“ sipar til, hvørjar myndir onnur munnu hava av sjúkrasystrayrkinum, t.d leikfólk, aðrir yrkisbólkar og onnur, sum hava ávirkan at stýra heilsuverkinum og taka støðu til, hvussu stór fíggjarorka verður tillutað tí, og hvat hon skal brúkast til. Eg havi ikki spurt aðrar yrkisbólkar ella onnur, sum hava beinleiðis samband við sjúkrasystrar. Tað verður tí meira óbeinleiðis „tað sum sjúkrasystrar siga, at hini siga um tær“, og so ein samanfating av tí, sum hoyrist úti í samfelagnum, í fjølmiðlunum.

Hesar seinastu mánaðirnar havi eg havt samrøðu við 13 sjúkrasystrar í ymsum aldrum og á ymsum arbeidsøkjum út frá nøkrum spurningum, sum eg setti teimum.

Ein høvudstrupulleiki við at gera samrøður er – umframt at tað tekur nógva tíð og krevur samstarv frá fleiri persónum – at vita, hvussu ein kann finna fram til eitt umboðandi úrval av heimildarfólkum. Vit ganga væl øll við eini hugmynd av, at tað finst ein sannur veruleiki, og um bert vit duga nóg væl og leggja nóg stórt arbeiði í tað, so fáa vit henda sanna veruleikan fram. Men verðin sær jú ikki eins út úr øllum sjónarhornum, og um so allar sjúkrasystrar fingtu høvi at svara upp á teir spurningar, eg setti mínum heimildarkonum, høvdu vit fingið ikki 13, men 5-600 ymsar sjálvs- og aðrar myndir.

Ein annar spurningur er: hvussu kunnu vit so vita, at tær høvdu svarað tað sama í dag sum í gjár? Tað er ein álitsspurningur at svara erliga, men tað er ikki bara tað. Minnið er svikaligt, og minnið er úrveljandi. Verða vit spurð, hví vit valdu sum vit gjørdtu fyri t.d. 20 árum síðan, so svara vit sum um vit valdu, hóast kanska nógv var av tilvild og einki val. Vit leita jú altíð eftir einum samanhangi, bæði í okkara egna lívi og í størri høpi.

Men her mugu vit bert ásanna, hvørjar avmarkingar liggja í kanningarháttinum og taka sum givið, at tær spurdu umboða nøkur sjónarmið og royndir, sum er ein spegilsmynd av tí, sum rørir seg millum sjúkrasystrar.

Tá hetta er sagt, má eg leggja afturat, at tær sum eg havi vent mær til og biðið um samrøðu, hava verið ógvuliga áhugaðar og fúsar at hjálpa. Tað takki eg fyri. Tað hevur verið ógvuliga lærandi og spennandi at gera hesar samrøður. Fegin hevði eg viljað tosað við fleiri, og tá ið eg havi lurtað bondini ígjøgnum, havi eg havt hug til at koma afturum aftur og spurt nærri. Gott hevði verið, um vit kundu funnið ráð fyri tí.

Samrøðurnar eru festar á band, og eg havi vissað heimildarkonurnar um, at tilfarið ikki fer víðari uttan teirra samtykki. Men eg haldi, at tilfarið er so mikið gott og rúgvumikið, at tað saktans kann brúkast sum íkast til aðrar verkætlanir umframt tað lítla, sum eg kann leggja fram í hesum fyrilestri.

Spurnablaðið

Í samrøðunum hevði eg trýggjar bólkar av spurningum:

1. Um sjúkrasystrina sjálva, hví hon valdi hetta yrkið, um royndir hennara gjøgnum árin. Hvat hon heldur vera av týðningi fyri at gera eitt gott arbeiði, og hvat hon persónliga heldur seg fáa burtur úr at arbeiða. Eg spurdi eisini, um hon hevði valt somu útbúgving,

um hon skuldi valt umaftur, ella mælt ungum til ella frá at velja hesa útbúgving. – Sjúkrasystrar hava eisini eitt privatlív. Hvussu fáa tær tað at hanga saman at vera úti- og heimaarbeiðandi.

2. Eg vildi vita, hvat ger ein sjúkrasystir. Hon arbeiðir jú saman við fólki í fleiri yrkisbólum. Hvar gongur markið millum hesar yrkisbólkar, og hvussu hvast er tað. Hvat kann vera orsök til at hesi mørk verða flutt.
3. Eg vildi vita, hvat bindur sjúkrasystrar saman sum yrkisból, og hvat kunnu tær savnast um, t.d. gjøgnum fakfelag ella á arbeiðs-plássinum.

Eg spurdi tær flestu, hvat tær høvdu at minnst aftur á lærutíðina.

Endamálið við tí var at fáa eitt svar uppá, hvussu tað var at verða innleidd í ein arbeiðsfelagsskap (og her varð mest hugsað um starvsvenjingina á sjúkrahúsum) í hesum serliga umhvørvi og yrkisanda. At læra skrivaðar og óskrivaðar reglur fyri, hvussu hetta arbeiði verður gjørt til lítar. Hvussu varð tann unga og óroynda móttikin, og svaraði tað til tað, hon hevði væntað og fyristillað sær? Var tað ein hvøkkur ella tvørturímóti ein avbjóðing, dragandi ella ræðandi? Tað kundi verið áhugavert at havt nøkur dømi um, hví summar vórðu vónsviknar og tí góvu upp. Eg havi bara orðini hjá teimum, sum hildu út og sum komu at dáma hetta arbeiði.

Men fyrst eitt sindur um, hvat tær væntaðu sær, sum valdu hesa útbúgving.

Hví sjúkrasystir?

Tey sum søkja um upptøku á sjúkrasystraskúla, skulu í stuttum lýsa, hví tey hava valt hesa útbúgving. Dømi frá umsóknnum frá einum árgangi til sjúkrasystraskúlan vísa, at allar sum eru upptiknar nevna sum eina av fleiri grundum, at tær fegin vilja hava við menniskju at gera, hjálpa øðrum menniskjum. Í summum førum er beinleiðis samband við kristna lívsáskoðan nevnt, t.d. tað at tað gevur móguleika at fara út í heidningalond sum trúboðari og sjúkrasystir.

Nú er at siga, at orðalagið í umsóknnum ofta hevur lyndi til at blíva standardiserað. Svørini eg fekk vóru rættiliga fjølbroytt. Svartilfarið kann siga eitt sindur um teir valmøguleikar, sum føroyskar kvinnur hesi seinastu ártíggjuni hava havt, tá ið tær vildu leggja sína lívsleið. Eg hugsi her bæði um praktiskar valmøguleikar, men eisini um visionir, móguleikar og avmarkingar sum liggja í tilvitinum gjøgnum eitt ávíst úrval av fyrimyndum um kvinnulív og kvinnuyrki.

Summar søgdu, at tað hevði verið ein ynskidreymur, tær høvdu havt líka frá barndóminum – summar tí at tær høvdu havt samband við eitt sjúkrahús sum sjúklingar ella avvarðandi, og onkursvegna hava tær kent seg drignar antin av atmosferuni ella teimum kvinnuligu fyrimyndunum, tær har sóu. Aðrar vildu velja eina útbúgving, sum ikki var dýr, og sum gav móguleika fyri, at tær reiðiliga skjótt kundu gerast sjálvbjargnar og ikki skuldu líta á, at foreldrini skuldu forsyrgja tær í fleiri ár av teirra ungdómstíð. Aðrar søgdu, at tær høvdu valt eina útbúgving, sum fekst í Føroyum. Tað nýtist ikki at vera tí at tær ikki hætta sær burtur í onnur lond, men kann eisini hava samband við, at tær hava mann og børn, sum ikki so lætt kunnu flyta við av landinum. – Hetta kann so vera eitt argument fyri at varðveita sjúkrasystraskúlan í Føroyum.

„At arbeiða við menniskjum“

Eg havi hug at skoyta nøkur orð upp í hetta ynski um „at arbeiða við menniskjum“. So neyðugur sum hesin hugburður er fyri sjúkrasystrayrkið, so hevur tað víst seg, at tað samstundis hevur verið fatað sum at koma eitt sindur upp á tvørs í stríðnum fyri at vinna yrkinum størri viðurkenning sum sjálvstøðugt yrki í heilsuverkinum. Tað minnir á, at yrkið hevur eina rót afturi í tíðini sum eitt kall. Í tí liggur, at ein ikki skal seta síni egnu persónligu krøv høgt, men fyrst og fremst tæna øðrum. Sjúkrasystrayrkið hevur eina aðra rót, og tað er traditióinin fyri at argumentera fyri størri viðurkenning av, at sjúkrasystrar hava hollan teoretiskan kunnleika, ikki bert nakrar góðar ætlanir um at inna næstakærleika í verki.

At summi hava snerkt eitt sindur um hetta ynskið um at arbeiða við menniskjum hongur eisini saman við kvinnurørsluni í 1970árunum, við kvinnupolitikki og kvinnugransking, sum hon hevði í kjalarvørrinum. M.a. varð farið at pilka við Freuds forkláring upp á kvinnulyndi. Freud vildi forklára kvinnulyndið við, at kvinnan føldi seg við undirlutan í samanburði við mannin, hennara penisøvund. Hon kennir seg gelda og vendir sær frá mammuni og til tann fullkomna pápan (Hetta skal sjálvsagt skiljast symbolskt, mamman sum symbol upp á kvinnuverðina og pápin sum symbol upp á mansverðina). Av tí at kvinnan hevur hesa undirlutakenslu ella penisøvund, strevar hon altíð eftir kærleika, og fyri at fáa henda kærleika, er hon serliga viðkvom fyri tørvi hjá øðrum og fylt av ynskjum um at nøkta umsorganartørvin hjá øðrum. Hon hevur sum mamma serlig evni til at tolka útrykk fyri tørvir, sum orð ikki verða sett á, antin tað so er hjá børnum, manni, stjóra – ella sjúklingum. Summir kvinnugranskarar hava brúkt nógva tíð og orku at afturvísa hesa fatan sum

algaldandi fyri allar kvinnur nú og í øðrum tíðarskeiðum í søguni, í øllum samfelagsbólukum og fyri kvinnur í øllum aldrum. Víst varð á óteljandi dømi um, at so lagnubundið var kvinnulív hóast alt ikki. Hevði hetta verið allur sannleikin, ja, so var jú ikki so nógv at gera við tað, og kvinnur sum ikki hóskaðu til hesa mynd, máttu fatast sum ónormalar.

Lærutíð

Sjúkrasystraútbúgvingin er broytt fleiri ferðir hesi seinastu ártíggjuni, so hon kom at svara betur til tann tørv, sum nýggj læknafrøðilig vitan og prinsipp fyri røkt og umsorgan settu.

Eg havi tosað við sjúkrasystrar, sum hava útbúgving frá 1950 til 1995, og tá ið eg skipi svarini eftir aldri og starvsaldri, er týðuligt, at broytingarnar hava verið stórar bara innan fyri eitt mannaminni.

Eg havi hug at fara eitt sindur longur aftur í søguna og endurgeva úr samrøðu við eina sjúkrasystur, sum lærði á hospitalinum einaferð millum 1915 og 1920. Tá vóru 8 næmingar og 2 sjúkrasystrar, og hon greiðir frá, hvussu langan arbeiðsdag (og nátt!) tær høvdu og alt tær gjørdur í næmingatíðini. Sjúkrasystrarnar høvdu ábyrgd at læra tær upp og at tær skikkaðu sær væl – eisini í frítíðini. Um hvussu stóra respekt næmingarnir høvdu fyri sjúkrasystrunum segði hon:

„Vit máttu ansa væl eftir, at eingin doyði uttan at systir Karin var hjástødd. Ikki máttu vit vekja hana ov tíðliga og ikki ov seint, so tað var ofta, at vit vóru á hurðini hjá henni, tóku í lásið, men runnu frá aftur til sjúklingin at føla pulsinn, áðrenn vit vaktu hana. Hon var ógvuliga strong kvinna, men kortini góð við okkum. Allar máttu vit vera inni kl. 11, bæði gentur og næmingar, so skuldu vit eitt kvøld í býin, máttu vit biðja hana um loyvi, og hon hugdi eftir, um vit komu aftur til tíðina. Eingin næmingur fekk loyvi at fara í dans ella tilíkt, vit skuldu liva fyri at arbeiða, vit vóru ikki har fyri okkara egnu skuld, men fyri sjúklinganna.“

Samanbera vit hetta við tað, sum sagt verður frá lærutíð umleið 1950, er munurin ikki so stórir. Men samanbera vit so aftur, hvat er hent millum 1950 og 1995, so fáa vit eina spegilmynd av, hvussu stórar broytingarnar hava verið hesi seinastu ártíggjuni, í heilsuverkinum, í kvinnulívi, í samfelagnum sum heild.

Bæði óbeinleiðis við at greiða frá síni lærutíð og beinleiðis spurdar um, hvat tær hava merkt til generatiónmunir, hava heimildarkonurnar lýst broytingar í arbeiðsgongd og hugburði. Tær eldru, sum eg havi tosað við,

hava við ymsum orðalag lýst, at av dygdum og eginleikum, sum kravdust av teimum sum ungum, var – umframt likamliga og sálarliga styrki – lýdni eitt høvuðskrav. Tær skuldu gera sum tær vóru bidnar og ikki seta spurningar – góðtaka, at myndugleikin var „eftir elstuni“. – Heilt einfalt kunnu broytingar í útbúgvingini lýsast við, at fyrr líktist lærutíðin meira meistaralæruni, at læra við at hyggja at hvussu tey eldru gjørdur og læra at gera teimum tað eftir. Við tíðini er tann teoretiski og bókligi parturin vaksin, tó so at handalag og at trenna sansirnar og menna tað „kliniska eygað“ kann best lærast í starvsvenjing.

Men um so sjúkrasystraarbeiði fyrr var meira rutina, so kundi vera ójavnt, hvussu nógva beinleiðis leiðbeining og upplæring næmingarnir fingur. Ofta fingur tær stóra ábyrgd lagda á herðarnar, har ongar rutinur vóru at ganga eftir. Tíðliga máttu tær læra at standa á egnum beinum og líta á seg sjálvar, t.d. einsamallar á náttarvakt oman á langan arbeiðsdag. Tað er ikki so long tíð síðan, at næmingar skuldu búgva á sjúkrahúsinum, og sjúkrasystrar høvdu ábyrgd av teimum bæði í arbeiðstíð og í frítíð, og so kann tað undra, at tað varð litið næmingum til at ansa fleiri deyðsjúkum fólki í ísenn, men ikki at ansa eftir sínum egna siðalívi.

Tá ið eldri sjúkrasystrar greiða frá læruárunum, hvussu strangt alt var, og hvussu tær vórðu vandar til lýdni, so siga tær samstundis, at soleiðis vóru tíðirnar tá. Børn skuldu tiga og ikki leggja uppí, tá ið tey vaksnu tosaðu. Børn skuldu akta bæði heima og í skúla. Tær kundu lagt afturat, at ikki minst gentur skuldu vera hampiligar og ikki gera ov nógv um seg. (Eg skal koma aftur til hetta við hvørjar tankar um kyn og kvinnuleika mínar heimildarkonur hava sett fram).

Tað var fyri tær flestu ein fremmand verð at koma inn í, og hóast onkrar hava hugleitt um, at tað tók tíð at venja seg til at bera seg at í hesum umhvørví, so verður tíðin ikki lýst sum nakar skerseldur. Summar góvu seg til tols við, at henda tíðin fór at taka ein enda, og at tað tí ikki loysti seg annað enn at laga seg, tí tað at koma í ringt orð, at verða kallað frek og framlig, var hvaðna verri enn at skula svølgja onkra skoluna frá teimum eldru sjúkrasystrunum. Andin á arbeiðsplássinum kravdi eisini eitt serligt orðalag. Avstandurin millum læknarnar, sum vóru hægst á tí hierarkiska stiganum, og tær sum vóru lægst, var so langur, at tær hvørki søgdu tygum ella tú, men skuldu nevna tann tær talaðu við í 3. persóni: „Orsaka yvirlæknin, tað er telefon til yvirlæknan“. Hetta kundi tykjast lögíð, men vit skulu ansa okkum fyri at tolka eitt tílíkt minni sum bert eitt dømi um stættarmun. Tað kundi eisini vera ein ambition at gerast fortrólig við hesar atburðarreglur.

Tá ið vit nærkast okkara tíð eitt sindur meira, fáa næmingarnir ikki minst gjøgnum forskúlan nakrar serligar forvæntningar til ta fyrstu starvstíðina. Tær hava lært, at stovnurin og starvsfólkið er til fyri sjúklingin, og tí verður tað ein óvæntaður hvøkkur at uppliva tað øvugta, at læknin er miðdepilin, sum ein „Big Brother“, at øll blaka frá sær tað tær hava í hondunum, tá ið læknin er væntandi, tí einki má vera at seta fingurin á, at alt tað sjónliga má vera sum tað eigur at vera.

Tað verður tó sagt sum ein umbering, at tær sjúkrasystur, sum vóru uppafgur eldri enn mínar elstu heimildarkonur, at tær vóru so strangt vandar, og at tær bóru henda arv við sær. Men hava tær sum síðan komu til og gjørdust eldra ættarliðið, so tikið eftir sínum undangongukonum? Til tað svara allar nei, tær eru ikki so strangar sum tær. Og tær, sum eru nýútbúnar vátta tað sama, at tær hava følt seg væl móttiknar, og at øll hava verið villug at læra frá sær og leiðbeina. Tað kemur fyri, at eldri ættarlið verja seg við at seta fingurin á, at tær nýkomnu duga meira teori enn praksis, men sum heild ljóðar sum at tær fegin hava tikið við avbjóðingini at vera leiðbeinarar hjá teimum lesandi og uppfata tað sum ein kærkomnan nýggjan íblástur at fáa ung fólk við nýggjari vitan og nýggjum eygum at arbeiða saman við.

Meðan tær sum hava lært í 60árunum ikki minnst nakran uppreistrarhug, so er tað sum at okkurt hendir, sum 70árin líða. Tá fara næmingar at seta fram tankar um, at okkurt sum hevði verið tikið sum givið, kundi verið øðrvísi. Hóast tað í fyrstani varð illa upptikið, og fatað sum óhóskandi framligheit at seta spurnartekin við siðbundna mannagongd, so kemur so við og við glið á, og meira verður lurtað eftir ynskjum og krøvum hjá næmingunum.

Hetta fellur í tíð saman við tí, sum hendi úti í verðini uttan um okkum – studentauppreistur, ungdómsuppreistur, kvinnurørsla, við felagsnevnanum at seta spurnartekin við autoritetar.

Motivatión og arbeiðsgleði

Hjá uttanfyrirstandandi er ikki so ringt at skilja, at tað kann vera áhugavert at arbeiða, har viðgerðin hevur sjónliga góð úrslit sum endamál. At børn koma í verðina, at blind síggja, deyv hoyra og lamin ganga. Alt verri kann vera at síggja, hvat ið kann vera tað góða innihaldið í arbeiðslívinum hjá teimum, sum starvast á arbeiðsplássum, har sum vánirnar fyri framgongd og heilsubót eru smáar, t.d. á einum ellis- ella røktarheimi.

Hetta spurdi eg um, og fekk svar sum til dømis hetta:

„Nógv fólk spyrja, hvussu vit orka at arbeiða her, tí fólkini sita bara og hanga og kunnu síggja øgiliga sjúk og ússalig út, summi so vánalig, at tey kunnu ikki siga, hvat tey hugsa og hvat tey hava brúk fyri. Men vit síggja ikki bara tað. Vit síggja menniskjað aftan fyri henda hamin, sum tey sum koma uttaneftir ikki síggja. Vit eru saman við teimum alla tíðina, ofta í árávís, og læra at kenna tørvin hjá teimum og royna at ganga teimum á mœti, sum vit halda vera tað besta fyri tey.“

Á sama hátt, sum tær mugu læra seg at tolka, hvat hesi ússaligu treingja til og ynskja sær, soleiðis læra tær eisini at taka ímóti orðleysari takksemi, nøgd og kærleika. Tær kunnu siga frá stórari gleði at arbeiða við hesum fólkum, júst tí at tey eru so hjálparleys, og tað skal so lítið til at gleða tey.

Eg setti ein spurning, sum tað vísti seg at tær spurdu høvdu ilt við at svara. Eg bað tær raðfesta 3 grundir til at arbeiða: løn – fakligar avbjóðingar – sosialur/menniskjastligur vinningur. Eingin greið yvirvág er í, hvat tær prioritera hægst. Við fyrivarni, tí tilfarið er so lítið, kann sigast at tann fakliga avbjóðingin fekk hægsta prioritet. Men annars vildu tær flestu síðustilla alt hetta. Tað sum kanska er mest tankavekjandi er, at eingin svaraði, at tær arbeiddu bara fyri pengarnar. Royndir frá arbeiðslívinum gera lívið ríkari og kunnu nýtast í breiðari samanhangi enn bert at gerast enn betur fyri sum arbeiðsmegi.

Í heila tikið var svarið eg oftast fekk uppá spurningin, hvat ið motiverar tær til at arbeiða og hvør er teirra arbeiðsgleði, okkurt, sum hevði við samskiftið við sjúklingin og avvarðandi at gera. Tey, sum av ymsum grundum hava lagt lív og heilsu í hendurnar á øðrum, kunnu vísa takksemi fyri lítið, og tað kundi ofta følast sum at ein fekk meira enn ein læt frá sær. Tær søgdu frá gleðini at kenna, at onnur høvdu brúk fyri teimum, og at tær kundu gera nakað fyri tey. (Tað kann vera bæði gott og ilt at virka í so lítlum samfelag sum okkara. Eitt er, at tú sleppur ikki undan at síggja menniskjað í eini størri heild, ikki bara sum ein ópersónligan klient ella patient, sum tú fyriheldur teg reint fakliga til. Hinvegin mást tú eisini rokna við, at viðskiftafólkið dómir teg á breiðari grundarlag enn tað reint fakliga).

Men um so summar kundu siga frá, at tær hildu seg fáa meira enn tær lótu frá sær, so var minst líka vanligt at hoyra, at sjúkrasystrar kenna seg tappaðar fyri likamliga og sálarliga styrki, og kenna tí trongd til at menna seg sjálvar persónliga ella finna mátar at varðveita neyðuga styrki. Tí sjúkrarøkt er tvívegis samskifti, ein relatióin, og tann moralska skyldan at engagera seg stýrir arbeiðinum og viðurskiftunum við sjúklingin nógv.

Sum tíðin líður, kunnu tær kenna seg ovbyrjaðar líkamliga, sálarliga og kensluliga og kenna trongd til at gera okkurt fyri at mótvirka tí, sum í sálarfrøðini er kent sum „burnt out“, at vera útbrend. Og tað er serliga tann ringa samvitskan av at vita, at ein nær ikki at gera alt tað ein átti at havt gjørt, sum kann níva og vera orsök til hesa møði. Henda kenslan ger seg ikki minst galdandi í hesum tíðum, tá færri eru um at gera arbeiðið.

Tað er eftirhondini almenn vitan, at tað hjálpir at tosa um tað sum nívir og ikki byrgja seg inni við sínum stúringum og sterku kenslum. Sjúkrasystur eins og so mong onnur, sum „arbeiða við menniskjum“ eru bundnar av tagnarskyldu, og tað er tí avmarkað hvussu nógv tær fáa lætt um hjartað við at tosa við síni nærmastu og fortróligu heima. Tær flestu kenna tó tagnarskylduna sum eina verju heldur enn fjøtrandi haft. Men so mikið meira ræður um at kunna tosa opið saman við starvsfelagar um tað, sum rørir ein. Eg havi hug at endurgeva, hvat ein hevði at siga um henda spurning:

„Vit skriva rapport í sambandi við vaktarskifti, men vit skifta eisini orð uppi yvir einum kaffimunni. Tað átti at verið roknað sum arbeiðstíð eisini. Tað eru nógvar av okkum, sum arbeiða yvir eitt korter hvønn dag, bara fyri at kunna sita og práta og gera seg lidna við dagin – fyri okkara egnu skyld. Mær dámar arbeiðið, og eg havi ikki hugsað um at skifta arbeiði. Ikki fyrr enn nú, tí eg eri so troytt. Vit eru øgiliga hart fyrispentar, arbeiðsdagurin er øgiliga krevjandi.“

Meðan yrkið á summum økjum hevur fingið nýggjar uppgávur og arbeiðsgongdir, eru summi arbeiðsøki lögð til aðrar yrkisbólkar, t.d. sjúkrahjálparar, laborantar og aðrar funktiónir, sum sjúkrasystur fyrr, ið hvussu er í Føroyum, tá ið sjúkrahúsini vóru smá og høvdu lítið av spesialiseraðum starvsfólki, tóku sær av. Tað triviella rutinuarbeiðið tekur minni tíð orsakað av tekniskum hjálpitólum, men krevur harafturímóti umstilling og at seta seg inn í alt tað nýggja, t.d. við skipaðum skeiðum og eftirútbúgving, at lesa faklitteratur o.s.fr. – Tær sum eg havi tosað við fata hetta sum eina spennandi avbjóðing, sum tær antin hava tikið av ella kundu hugsað sær at tikið av, tá ið lívsumstøðurnar loyva tað.

Eginleikar

Eg spurdi heimildarkonurnar, um tær hildu tað kravdust serligir eginleikar fyri at kunna vera ein góð sjúkrasystir, og um hesir eginleikar kanska vóru kynsbundnir.

Til tann seinna spurningin var svarið hjá teimum allarflestu nei. Og ein

grund til hetta er ivaleyst at finna í søguni um, hvussu yrkið er vaksið fram til eina professión ella semiprofessión. Tí fylgja vit gongdini tey seinastu uml. 100 árin, so hava sjúkrasystrar í sínum professiónsstríði ikki kappast við menn á sama hátt sum t.d. í lærarayrkinum. Ikki minst tey seinastu ártíggjuni hava tær lagt dent á at sláa fast, at tær ikki vilja fatast sum høgra hond hjá læknunum, og at sjúkrarøkt er eitt kunnleikaøki fyri seg, nakað annað enn læknávisindi ella læknakynstur. Um nakað, so hava tær nýtt somu strategiir sum læknar fyri at fáa viðurkenning fyri hesum sjónarmiði og harvið økja virðingina fyri sjúkrasystrayrkinum sum professión: at vísa til sín teoretiska kunnleika og grundgeva hann við, at tað sum tærir sjúkrasystrum, tærir eisini samfelagnum. Hetta líkist tí orðalag, sum læknastættin nýtti í hinari øldini, og vit kenna tað eisini frá føroyskum ljósmøðrum, tá ið tær fyrr í hesari øldini skuldu grundgeva síni krøv sum skipað og sømilig arbeiðs- og lønarkor.

Minst líka umráðandi hevur verið at vísa á munin millum sjúkrasystrar og aðrar kvinnudomineraðar yrkisbólkar, sum hava nærskyldar arbeiðs-uppgávur og seta gyrðing um síni arbeiðsøki við útbúgvingarstigi og autorisatión.

Sjúkrasystrar hava sostatt gjøgnum søguna ikki brúkt kynið sum argument. Hvørki, at kvinnur vóru øðrvísi enn menn og høvdu serligar kvinnueginleikar, ei heldur, at tær vóru javngóðar við menn, og at arbeiði teirra var at javnmeta við mansarbeiði og skuldi lønast hareftir.

Men um tær ikki beinleiðis hava argumenterað við kyni, so hava tær óbeinleiðis undirstrikað mark millum manneleika og kvinnuleika. Hugmyndir av kvinnueginleikum og serligum kvinnuuppgávum hava verið formidlaðar gjøgnum ideal um ódálkað siðalív, uppofrils, tol, umsorgan og at seta síni egnu krøv lágt. Fyrr í tíðini vóru tær ofta ógiftar, búðu á arbeiðsplássinum, fingtu líttla løn fyri langan og strævnan arbeiðsdag. Arbeiðstíðin bleiv roknað út sum eitt *dagsverk* og ikki ein vakt. Henda idealmynd hóska jú ikki til nútíðina, tí nú hava sjúkrasystrar eins og allar aðrar kvinnur, sum ynskja sær eitt kvalifiserað lønarbeiði, krav upp á eitt vanligt familjulív.

Eitt eru tó tær flestu samdar um: ein grund til, at yrkið ikki er betur lønt er, at tað er kvinnuyrki. At tað hevur víst seg at vera so inngrógvíð hjá kvinnum at vera undirbrotligar og lagaligar var eitt, men tað liggur eisini í arbeiðinum, tí tað so leingi hevur verið læst fast í eini stirvnari hierarkiskari skipan, har sum Amalie Skram skrivaði í 1890, læknin var pápin, sjúkrasystirin mamma og sjúklingarnir børn. „Vit eru so autoritetstrúgvur, eisini yvir fyri fakfelagnum, sita og grenja saman í staðin fyri at mæta upp á fundum,“ segði ein, meðan aðrar umbóru seg við, at fakfelagsarbeiði og

onnur álitstörv taka tíð, og hesa tíð hövdu tær ikki til avlops. Sum konur og mammur hava kvinnur oftast hövuðsábyrgdina av heimalívinum sum karmi um familjuna, og sjálvt um menn nú í tíðini taka sín part av heimaarbeiði og barnaansing, mugu vit minnast til, at teir sum ikki eru heimamenn hava av góðum grundum ikki henda móguleika. Vit kundu lagt afturat, at tað hongur eisini saman við mannfólkaidealinum, at ein rættur maður skal kunna forsyrgja sær og sínum, og lønin hjá konuni verður roknað sum uppískoyti. Alt hetta er broytt, men tankagongdir, sum orð ikki verða sett á, eru ofta trekar at broyta.

„Hví eru vit so tigandi?“

Ein grein við yvirskriftini „Hví eru vit so tigandi?“ var fyri 100 árum síðan orsök til eitt longri orðaskifti í blaðnum Føringatíðindi um kvinnur og hvussu ósjónligar tær vóru í tí almenna samfelagslívinum, og sama spurning seta sjúkrasystrar og aðrar kvinnur í okkara tíð.

Eg spurdi, hvat tær hildu um pástandin, at sjúkrasystrar vóru ov spakar og gjørdur ov lítið vart við seg. Her himpraðust tær ikki at svara ja. Men hvat er at finnast at, hava sjúkrasystrar tað ikki gott?

Meira og minni óbeinleiðis varð sagt, at hövuðstrupulleikin í hesum árum er, at arbeiðsbyrðan er vorðin tyngri, tí færri eru at gera sama arbeiði, meðan lønin er minkað. Hetta eru sjúkrasystrar ikki einsamallar um, hetta er nakað sum nærum øll, sum yvirhøvur hava lønarbeiði, hava merkt meira ella minni.

Men hetta var ikki einasti trupulleiki, ið tær hildu at tær áttu at gjørt meira vart við. Tað vóru eisini spurningar sum, at arbeiðsøkið er ov illa definerað, at tær framvegis hava ilt við at vinna viðurkenning sum sjálvstøðugt yrki. At sjúkrasystrayrkið er ikki bara ein hjálparfunktiión, sum aðrir starvsbólkar definera. At sjúkrasystrar ikki verða meira tiknar upp á ráð, tá ið avgerðir verða tiknar um, hvussu tað knappa tilfeingið skal býttast.

„Fittar sjúkrasystrar“ – dugnaligir læknar

Upprunaliga hevði eg væntað, at eg fór at hoyra meira um stríð um mark millum starvsbólkar í heilsuverkinum. Var tað nakar starvsbólkur, sum sjúkrasystrarnar kendu seg kroystar av, so var tað læknastættin – ikki læknar hvør sær, men sum ein bólkur, ið ikki vildi viðurkenna teirra sjálvræðisøki. Og sama er galdandi fyri tey, sum sita á pengakassanum, politikarar og fyrisiting.

Men hvat so við sjúklingunum – hvussu meta og døma teir um sjúkrasystraarbeiði?

Tá ið fólk liggja á sjúkrahúsi, identifisera tey ofta deildina og viðgerðina við avvarðandi lækna ella lækna. Læknin er í umtalu høvuðspersónur í frásøgnum og metingini av, hvussu tey láta at sínum sambandi við sjúkrahúsverkið. Út frá sínum fortreytum meta tey um fakliga førleika læknans, men eisini hvussu hann var at koma á tal við. Sjúkrasysturarnar verða í umrøðu dómðar eftir síni atferð. Sjúklingurin hevur ikki so greiða mynd av, hvat ið er fakligur førleiki og fortreytir hjá sjúkrasysturum at veita kvalifiseraða røkt og umsorgan. Teir kunnu leggja afturat at hon var lætthent, og ikki minst hvussu fitt hon var, men í eygum sjúklingsins man hon framvegis í stóran mun verða fatað sum tann, sum ger eftir læknaboðum.

Her er tó at siga, at heldur ikki sjúklingurin, leikfólkið, hevur so góð orð fyri tí samskifti, hann hevur við sjúkrasysturina, tí røkt og umsorgan er jú eitt tvívegis samskifti og ein relatió. Hann/hon skal tosa um eina óvanda og ótrygga støðu, tá ið lív og heilsa vórðu lögð í hendurnar hjá øðrum, var kanska stúrin og bangin umframt at hava pínu. Tað er lættari at greiða frá konkretari pínu og konkretari viðgerð, enn at greiða frá sálarligum tilstandi, og hvat hann ella hon væntaði og fekk burturúr at vera undir umsjón og í kontakt við sjúkrasystur og annað starvsfólk á deildini. Tað verður í stuttum til, at „sjúkrasysturarnar vóru so fittar“, men aftanfyrir kann upplivingin hava verið nógv breiðari og meira samansett enn hann fær sagt, hvat hann dugir at greiða frá, og hvat hann heldur onnur tíma at lurta eftir av smálutum um sína støðu og mæti við sjúkrahúsverkið.

Samanumtøka

At enda er so at spyrja, hvør mynd situr eftir hjá mær eftir at hava tosað við hesar sjúkrasystur og annars brúkt nógv tíð at lesa og hugsa um alt hetta.

Fyrst er at siga, at eg havi møtt nøkrum kvinnum, sum ganga høgt upp í sítt arbeiði og eru glaðar um tann leiklut, sum tær hava valt. Tær duga væl at málbera seg, eisini um teir torføraru spurningarnar um etikk og eksistensiellar spurningar, sum tær so ofta koma tætt uppá í sínum arbeiði. Tað verður sagt, at sjúkrasystur hava sterkan yrkisidentitet, og eg vil halda, at tá so nógv av teimum heldur vildu tosa um tað góða og fara lættari um tað, sum møguliga er av trupulleikum á teimum individuella arbeiðsplássunum, so má tað tolkast sum at tær eisini eru loyalar og

identifisera seg við sítt arbeidsplass, og ekki bara við sjúklingin, soleiðis sum tær annars vilja leggja mesta dentin á.

Men so vil eg eisini siga, at tað hevur verið heldur torførari at seta orð á, hvat ið er so sermerkt fyri sjúkrasystrararvið, og serliga hvat ið skilir tað frá minni kvalifiseraðum arbeiði í heilsuverkinum. Tá ið eg t.d. fái at vita, at munurin millum sjúkrasystraarbeiði og minni kvalifiserað arbeiði er at geva heilivág, so spyrji eg meg sjálva, hvat sermerkt er við tí, tað gera jú øll, sum hava gonguvit eisini, at umsita tann heilivág tey keypa á apotekinum eftir læknaboðum.

Eg havi givið gætur, at sjúkrasystrar hava góða hylling á, hvussu yrkið er vaksið fram gjøgnum tey seinastu uml. 100 árin, og at hetta er bundin lærugrein á sjúkrasystraskúlanum. Sjúkrasystrar í grannalondunum hava eisini í stóran mun skrivað sjúkrasystrasøguna – á sama hátt sum eisini læknar hava skrivað sína professiónssøgu. Fyri flestaðrar professiónir er galdandi, at tað eru søgufrøðingar, sosiologar o.a. samfelagsfrøðingar, ið skriva professiónssøgu.

So tit kenna ivaleyst eisini tey minniligu orð, sum ein norskur lækni bar fram í 1890-unum, at „hjernen kann ikke utvikles samtidig med ovarierne“. Tí mátti mark vera fyri, hvussu nógvan lærdóm konufólk áttu at pota inn í heilan. Styrki teirra lá á tí kensluliga, og tað varð mett sum ein mangul, ein forðing fyri at kunna verða tikin í álvara, at tær lótu seg stýra av kenslum og ekki skilviti. Kvinnan varð dømd sum ein „ófullkomin maður“. Ein avleggari av tátíðar kvinnurørslu vendi tí við fyri at útnytta hesa tankagongd. Tær marknaðarførdu kenslur og hægri siðalív til sína aðalstyrki og dygd, og nýttu hesa støðu til at gera seg galdandi í sosialum arbeiði, í trúarsamkomum, fráhaldsfeløgum o.t. Tær virkaðu í einum øðrum samfelag og undir øðrum fortreytum enn vit gera í dag, og vit kunnu ekki brúka teirra royndir til so nógv.

Eg má viðganga, at tá ið eg fór undir hesa kanning, var tað nýtt fyri mær, at sjúkrasystrakynstur er sjálvstøðugt granskingarøki, og at ein kann vera professari í sjúkrarøkt. Tað vil so aftur siga, at á hesum øki verður uppbyggt eitt fakmál við neyvum frøðiorðum á tí, sum ofta verður nevnt tann „tigandi kunnleikin“ – alt tað sum ekki kann mátast og vigast og ekki so lætt kann gerast upp í økonomiskum virðum.

Higartil hava sjúkrasystrar gramt seg um, at tað eru aðrir starvsbólkar, læknar fyrst og fremst, sum hava ávirkað hvørjar móguleikar og avmarkingar fakið hevur. Leingi hava tey „hørðu vísindini“ verið hægri í metum enn tey bleytu. Tað eru nógv tekin til, at áhugin fyri filosofi og øðrum humanistiskum vísindum er vaksandi. Tað mátti verið ein eggjandi setn-

ingur og vísi3n, at tann tíð kemur, tá ið sjúkрасystrar saman við 3ðrum starvsb3lkum, sum „arbeiða við menniskjum“ kunnu siga seg at vera upp á forkant og hava nakað at leggja afturat í tí orðaskifti, ið leikar á nú sum ongantíð fyrr, um viðurskiftini millum gransking og etikk, og líkindini fyri at varðveita hugsjónina um samhuga og javnrættindi fyri allar borgarar, sum vælferðarsamfelagið byggir á.

*Rúsdrekka-
mentan*

GAMLA VERTSHÚSIÐ Í HAVN

– skeinkistova og gistingarhús

Inntil fyri fáum árum síðan stóð skelti „Vertshúsið“ á húsinum á myndini, ið standa við Áarvegin í Havn. Frá aldarmótinum og fram til einaferð í 1950-árunum hevði tað itið Hotel Djurhuus, men í vanligari talu nevnt Vertshúsið. Hetta navn varð sett á húsið í 1830-árunum, tá ið her var opnað skeinkistova. Søgan hjá Vertshúsinum er eitt tillag til føroyska rúsdrekkasøgu við tað, at húsið hevði einasta skeinkiloyvi, ið givið varð í 19. øld.

At Vertshúsið byrjaði í 1836 bar soleiðis til: Í 1835 søkti ein havnarmaður Sørin Olsen um loyvi at hava vertshús í Havn. Hann var føddur í 1806. Mamman var ein av teim heilt fáu føroyingum, sum høvdu verið á ljósmøðraskúla í Keypmannhavn; pápin var soldátur á Skansanum og doyði, tá ið Sørin var 2 ára gamal. Sørin giftist í 1829 við Kristinu, dóttur sandsprest Peter Hentze. Sørin var skómakari og hevði vanliga ein ella tveir lærlingar búgvandi. Hann hevði eisini onnur jørn í eldrinum; átti í skonnart, sum sigldi millum kgl. handilin í Havn og úthandlarnar á Tvøroyri, Klaksvík og Vestmanna, til hon í 1841 rak á land og sakk.¹ Trøð hevði hann, sum einkjan fekk skeyti uppá í 1863, tá ið lóg kom, sum gav havnarfólki rætt at fáa traðir til ognar.

Umsóknin um vertshúsloyvi varð send til amtmannin F. F. Tillisch, men tað var Rentukamarið, sum skuldi geva loyvið. Amtmaðurin gav umsóknini

1 Nolsøe 1984:244.

viðmæli og nevndi fyrirumir: bygdafólk, sum komu til Havnar, kundu komið inn at fingið sær okkurt styrkjandi eftir langa og strævna ferðing. Tann ofta langa bíðitíðin eftir at sleppa framat í krambúðini hjá kgl. handlinum kundi verið styt, um handilin slapp undan at skula skeinkja brennivín. Eitt vertshús kundi minkað um ólógliga brennivínssølu, tí fleiri vóru, sum seldu brennivín, tá ið handilin ikki hevði opið; hetta var móti reglunum og tí gjørt í loynd.

Rentukamarið svaraði játtandi, og í apríl 1836 fekk Sørin bræv frá amtmanninum um, at hann hevði loyvi at hava matstovu og har selja mat, kaffi, te, vín, puns og aðrar drykkjuvørur. Hóast matur, te og kaffi vóru fyrst nevnd, og punsur og aðrir drykkir í aðru røð, er eingin ivi um, at søla var sterkum drykkjum var roknað sum tað, ið skuldi bera rakstrinum uppi.

Sørin doyði í 1845, og Kristina helt fram sum vertshúshaldari. Í 1835 hevði amtmaðurin sagt seg ivast í, um vertshúshald yvirhøvur fór at loysa seg, men væl tykist hava borið til. Presturin J. C. Schrøter, sum búði í Havn, skrivaði í 1849 til bretskan vinmann, at „Mrs. Olsen, daughter of the Minister Hentze in Sandoy, is now a hostess to the single inn here, the gentlemen have there lodging. ... Her husband died 4 years ago, but she still keeps the inn and lives well on it.“ Eftir hesum at døma tók Vertshúsið ímóti fólki at gista, men um hetta vita vit ikki so nógv, ið hvussu er ikki tað tíðarskeiðið, tá ið Sørin og Kristina høvdu Vertshúsið. „Í Havn er einki gistingarhús,“ skrivaði donsk-íslensk skaldakona, sum vitjaði í Føroyum í 1869.²

At tað bar so væl til við Vertshúsinum kann hava verið tað, sum í 1849 gav einum havnarmanni, Pól á Lag, hugskot til at fáa sær skeinkistovu. Hann varð stæðgaður av amtmanninum, men aktaði ikki boðini og helt fram at selja brennivín, og varð tá stevndur. Niels Winther førði sakina fyri hann – ikki tí hann var so heitur fyri brennivínssølu, men tí hann helt, at ein eyka skeinkistova kundi sleppa fólki undan teim okursprísum, sum Vertshúsið kravdi. („... befri Indbyggerne fra de skammelige Udsugelser, det i Thorshavn eksisterende eneste Værtshus giver Anledning til.“) Sakarmálið varð afturtikið, tá tað gjørdist greitt, at ongar lógir um skeinkistovur og brennivínssølu vóru galdandi í Føroyum.³

Hetta var ikki fyrstu ferð, at ivi var um, hvørjar lógir um rúsdrekka vóru galdandi í Føroyum. Tá ið Vertshúsið hevði fingið sítt loyvi í 1836, spurdi amtmaðurin seg fyri hjá donskum myndugleikum, um dømast kundi eftir

2 Møller 1958:38.

3 Davidsen 1983:263

norskari lóg frá 1757 um brennivínsmisbrúk og reglur fyri skeinkistovur, men fekk einki svar. Tá ið Pløyen bleiv amtmaður í 1844, spurdi hann eftir svári, og aftur í 1846, hesa ferð tí ein maður í fyllskapi hevði gjørt um seg á Vertshúsinum. Vertshúshaldarin varð meldaður fyri at hava skonkt fyri fullum manni, og tann fulli maðurin varð eisini meldaður. Men við tað, at eingin lóg var at døma eftir, hendi ikki meira. Amtmaðurin endaði brævið til danska kansellið við, at tað var bráðneyðugt at fáa eina lóg, sum kundi tálma vaksandi brennivínsdrekking. Kansellið svaraði tá, at rúsdrekkamisnýtsla átti at fyribygjast við prestanna formaningum og ikki við lógboðum. Boðini vóru givin víðari til prestarnar, sum á fundi sama ár samdust um at royna at savna menn í fráhaldsfeløgum til upplestur og annað siðmennandi ítriv.

Hóast kgl. handilin hevði einkarrætt til allan handil, fekk danski keypmaðurin A. W. Skibsted í 1847 loyvi at innflyta og handla við rúsdrekka o.ø., sum hann seldi í Havn og aðrastaðni. Til skjals er kontrabók, sum vísir hvat Vertshúsið keypti frá Skibsted millum 1854 og 1876. Mest varð keypt av vanligum brennivíni (akvavit), ið var tað bíligasta, og harumframt dýrari sløg, so sum genever, romm, cognac, nakað av portvíni og øðrum vínsløgum, og frá 1870 eisini øl. Nøgdirnar vóru ójavnar, 1854-1860 árliga millum 2.500 og 6.000 pottar av sterkum. Frá 1860 minkaðu nøgdin í stórum: í 1860-árunum í miðal 100 pottar av sterkum um árið og 1870-árunum uml. 40 pottar. Samstundis varð nakað meira keypt av øli og víni.

Um orsakirnar til hesar broytingar kunnu vit bert gita. Vørum kunnu hava verið keyptar frá øðrum enn Skibsted. Tað kann eisini hugsast, at tá ið frihandilin kom í 1856, fekk Vertshúsið størri kapping. Í Havn vóru í 1860 fimm handlar umframt Vertshúsið, sum seldu brennivín.

Tá ið handilin varð givin fríur við lógini um avtøku av kgl. einahandlinum frá 1855, vóru treytir fyri at fáa handilsbræv, at umsøkjari var 25 ár, hevði fastan bústað og gott orð á sær. Ongar avmarkingar vóru fyri, hvørjar vørum handilsmenn kundu selja, eitt nú apoteksvørum, eiturevni og rúsdrekka. Tað vísti seg seinni at vera ein saknur, og tað unga lögtingið frá 1852 fekk brátt spurningar hesum viðvíkjandi at taka støðu til.

Meðan tað ikki gekk so væl at koma ásamt um lógarreglur fyri sølu av apoteksvørum og eiturevnum, kom tann fyrsta rúsdrekkalógin í 1860. Fyrirreikingar til lógina byrjaðu í 1857, tá ið lögtingið hevði fingið áheitan úr Eysturoy um at leggja gjald upp á 100 rd. um árið fyri at selja brennivín. Hugsanin var, at tá ið brennivínið dýrkaði, fór sølan at minka. Átta av 15 lögtingsmonnum tóku undir. Men amtmaðurin, ið tá var C.

Dahlerup, mælti Rentukamarinum frá at áleggja hetta gjald. Tað fór ikki at ávirka nýtsluna, bestu ráð móti misnýtslu vóru at uppala ungdómin til arbeiðssemi og fráhald.

Amtmaðurin nevndi heldur einki um, at lögtingið hevði biðið um at fáa lógfest, at tað skuldi krevjast serligt loyvi til at selja brennivín. Ikki fyrr enn løgmlaráðið á vári 1858 bað um hansara viðmerkingar, skrivaði hann álit hesum viðvíkjandi. Hóast hann týðuliga helt tað vera óneyðugt, boygdi hann seg fyri tí vilja, sum bæði lögtingið og løgmlaráðið høvdu til lóggávu um brennivínssølu og –skeinking. Á sumri 1858 varð løgmlaráðsins uppskot til lóg lagt fyri tingið, sum tók undir við tí. Sama gjørði danski ríkisdagurin, og í 1860 varð Lov 3.3.1860 ang. Brændevinshandel og Brændevinsudskænking paa Færøerne sett í gildi. Hon var bert galdandi fyri brennivín, ikki øl og vín. Brennivín varð allýst sum korn- ella epla-brennivín og allir dropadrivnir (destilleraðir) drykkir.

Lógin gjørði mun á sølu og skeinking. Sami persónur kundi ikki fáa bæði sølu- og skeinkiloyvi. Loyvi at selja brennivín kundi hvør, sum hevði handilsloyvi, fáa við at gjalda 20 rd. fyri sjálvst loyvið og síðan 100 rd. um árið uttan mun til, hvussu stór sølan var. Loyvið gav bert rætt til eitt sølustað, og tað var bannað at skeinkja brennivín í handlinum.

Skeinkiloyvi kundi bert verða givið, har serligur tørvur var. Fyri loyvið skuldi gjaldast 10 rd. og síðan 50 rd. um árið, somuleiðis uttan mun til, hvussu nógv varð selt. Loyvið varð givið fyri 5 ár í senn og kundi endurnýggjast.

Meðan nógvir vóru, sum søktu um loyvi til at selja brennivín (15 loyvi vórðu givin 1860), tykist áhugi ikki hava verið fyri at søkja um skeinkiloyvi. Einasti umsøkjari var Kristina á Vertshúsinum, sum í 1860 fekk skeinkiloyvi.

Tað gamla vertshúsloyvið frá 1835 hevði ikki verið tíðaravmarkað, men nú Vertshúsið kom undir ta nýggju lógina, skuldi loyvið endurnýggjast fimta hvørt ár. Bæði í 1865, 1870 og 1875 varð tað avgreitt uttan nakað hóvasták. Men í 1880 gekk øðrvísi. Kristina, í brøvom ofta nevnd Madam ella Enkemadam Olsen, var tá 84 ára gomul, og dóttir hennara Olevina var henni til hjálpar.

Skeinkiloyvið gekk út 1. juni 1880 og skuldi endurnýggjast. Men um várið 1880 vórðu undirskriftir savnaðar í Havn við áheitan á amt-mannin um ikki at endurnýggja skeinkiloyvið hjá Vertshúsinum. Skrivað undir áheitanina høvdu C. C. Danielsen og Djóni í Geil, báðir nevndarlimir í Havnar Avhaldsfelag, og saman við brævinum varð lagdur listi við undirskriftum. Í mai mánaði kom líknandi bræv frá nøkrum eystur-

oyingum við áheitan um ekki at lata nakað skeinkiloyvi yvirhøvur. Sambært Dimmalætting vórðu undirskriftir eisini savnaðar í Kaldbak, men tær síggjast ikki vera innkomnar til amtið.

Sum grundgeving fyri áheitinini varð víst á tað skaðiliga við drykkjuskapi og vanlukkur, ið harav stóðust, og hartil varð rikið framundir, at loyvið hevði verið misbrúkt. Samtíðis varð ført fram, at nú handlarnir høvdu avgjørt ikki at selja brennivín í smáum, batti tað lítið, um Vertshúsið framvegis skuldi hava skeinkiloyvi.

Við hesum seinasta varð sipað til, at teir tá fimm handilsmenninir í Havn í 1878 høvdu bundið seg til ikki at selja brennivín í smærri nøgdum enn 3 peglar. Sama høvdu triggir handlar í Klaksvík gjørt. Avtalan var sjálvboðin og hevði eina forsøgu, sum seinni skal verða vent aftur til.

Umsóknin frá Madam Olsen varð saman við mótmælunum móti at leingja skeinkiloyvið send fútanum og býarstýrinum í Havn til ummælis. Í býarstýrinum sótu fimm menn, teir flestu handilsmenn, ið sum heild vóru fyri at mæla frá at leingja skeinkiloyvið. Teir vóru tó ikki fullsmdir; trekastur at nokta loyvið var ein Hansen keypmaður. Hann helt, at ein almenn skeinkistova kundi vera gagnlig í Havn, varð hon væl rikin av rætthugsandi loyvislava og undir góðum eftirliti. Hann helt ikki, at Vertshúsið hevði havt so ringa ávirkan („totalt ødelæggende indflydelse“) á býarlívið, sum sagt varð, ella at grundir vóru fyri at stúra fyri tí í framtíðini.

Endin varð, at býarstýrið mælti til at nokta at leingja skeinkiloyvið, ið hvussu er fyri fyrst, og móguliga taka málið upp aftur, um tað fór at vísa seg at vera saknur í Vertshúsinum. Býarstýrismirnir hildu seg ikki kunna kveistra til viks adressuna frá so nógvum borgarum, sum kanska høvdu betri skil fyri slíkum málum.

Fútin, sum eisini skuldi ummæla umsóknina, svaraði, at hann “eftir umstøðunum“ vildi taka undir við avgerðini hjá býarstýrinum. Endin varð sostatt, at Madam Olsen fekk sum svar frá amtmanninum, at eingin grund var til at ganga umsóknini á mæti, og fútin varð kunnaður um avgerðina. Ummælini frá býarstýrinum og fútanum geva einki hald fyri, at orsøkin til at nokta skeinkiloyvi var ólevnaður ella misnýtsla av skeinkiloyvinum, og ei heldur varð viðmerkt nakað um tað í brævinum til Madam Olsen.

Hóast tað sambært lógini frá 1860 var bannað teimum, ið seldu brennivín, at skeinkja í handlinum, varð hetta forboð ikki hildið. Somuleiðis vita vit, at Vertshúsið eisini seldi, og ikki bara skonkti brennivín. Handilsmenn skonktu bæði ókeypis og fyri gjald, og brennivínssøla gav góðan vinning. Nógvir menn komu í stóra skuld, og bæði hetta og økt misnýtsla varð mett sum ein samfelagsligur trupulleiki.

Fleiri ferðir í 1870-árunum hevði lögtingið roynt at virka fyri herða rúsdrekkalóggávuna. Eitt uppskot var at avmarka talið á söluloyvum, eitt annað, at kommunustýrini skuldu verða eftirspurd, áðrenn nýggj söluloyvi vórðu givin. Eisini varð skotið upp at seta 3 peglar sum minstamark fyri, hvat ið handlar kundu selja í senn. Men øll hesi uppskot vórðu havnað í ríkisdegnum, sum heldur vildi hækka gjaldið fyri at hava söluloyvi. Hetta vildu føroyingar treyðugt, teir hildu, at tað fór at gera ta sosialu neyðina uppافتur størri, um brennivínið gjørdist dýrari at keypa.

Í 1875 møttust lögtingið og ríkisdagurin á hálvari leið: lögtingið gekk við til at hækka loyvisgjaldið, ríkisdagurin gekk við til at avmarka loyvini, soleiðis at brennivínshandil bert skuldi verða loyvdur í Klaksvík, á Tvøroyri og í Havn. Av ymsum orsøkum kom støðgur í málið, soleiðis at tað ikki varð staðfest sum lóg; men hóast tað, so góvu handlarnir á smábygdunum loyvini frá sær, og handlarnir í Havn og Klaksvík bundu seg í 1878 til ikki at selja smærri nøgdir enn 3 peglar.

Í somu útgávu av Dimmalætting, sum hetta varð kunngjørt, stóð grein, har fegnast varð um avgerðina. Serligt rós fingur handilsmenninir í Havn, sum nú væntandi fóru at missa inntøkur, meðan Vertshúsið fór at fáa fyrimun. Heitt varð á lögregluna um at verða eftir monnum, sum gingu fullir úti, og at ansa eftir, at Vertshúsið læt aftur í hampiligari tíð.

Í lögtingssetuni 1882 varð staðfest, at tað at bygdahandlarnir høvdu givið loyvini frá sær og handlarnir í Havn og Klaksvík bundið seg til ikki at skeinkja snaps, høvdu gjørt sítt til at minka drekkingina. At skeinkiloyvið var tikið frá Vertshúsinum varð eisini nevnt sum ein framgongd í hernaðinum móti drykkjuskapi. Næsta stigið var nú at fáa tær sjálvbodnu avtalurnar lógfestar. Løgtingsorðaskiftið um rúsdrekkaspurningin var altíð drúgt og mangan kensluborið, tí menn vóru ójavnir á máli um, hvussu rætt og neyðugt tað var hava strangar lógir. Tað var ein spurningur um at finna javnvág millum persónsfrælsi og handilsfrælsi.

Hesin tvídráttur var eisini komin til sjóndar í sambandi við adressuna ímóti at leingja skeinkiloyvið hjá Vertshúsinum. Eitt sjónarmið í Dimmalætting 1. mai 1880 var, at tað var órímiligt at taka skeinkiloyvið frá einastu lógligu skeinkistovu; tað fór at verða ein saknur hjá bæði havnarfólki og øðrum, um hetta fór at hava við sær, at einasta kaffi- og testova varð afturlatin. Verri var tó tann hugsandi avleiðingin, at ein ella fleiri ólógligar skeinkistovur fóru at koma. Tað hevði longu víst seg í bygdum, har handilsmenn vóru givnir at selja brennivín, at fleiri handlar vóru farnir at selja sokallað „gamalt vín“, ein blandingur av brennivíni og saft; nýtslan av hesum drykki segðist hava vundið stórliga upp á seg.

Ráðini hjá greinskrivarunum vóru, at lögreglan hevði betri eftirlit við ólógligari brennivínssølu, og at fáa eina tíðarhóskandi rúsdrekkalóg.

Vit kunnu nú samanbera grundgevingarnar og umstøðurnar, tá ið vertshúsloyvið varð givið í 1836, og tá ið skeinkiloyvið varð afturtikið í 1880.

Í 1836 varð einki fyrivarni nevnt um vandan fyri misnýtslu av brennivíni. Grundgevingin fyri at geva vertshúsloyvi var at fáa betri skil at valda: at betra tænastráðini í krambúðini hjá kgl. handlinum og sleppa av við loynisølu av brennivíni. Vertshúsloyvið varð latið uttan nakrar nærri reglur um afturlatingartíðir ella forboð móti at skeinkja fyri fullum fólki. Eingir myndugleikar høvdu givið sær far um, at ongar lógir um skeinkistovur, hvørki norskar ella danskar, vóru galdandi í Føroyum. Amtmaðurin hevur verið stýrður av ráðandi hugsjónum um vinnu- og handilsfrælsi sum treyt fyri framburði og sæð tað sum sína uppgávu at lívga spírum til fyrítaksemi. Dagarnir hjá einahandlinum áttu brátt at verða taldir, og tað var rætt at geva føroyingum høvi at læra seg handilsskap og aðrar nýggjar vinnugreinar.

Øðrvísi var støðan í 1880. Fráhaldsrørslan hevði fingið undirtøku í fólkinum sum ein mótrørsla móti brennivínisdrekkning, ið hevði verið í støðugum vøkstri síðan 1840-árin. Havnar Avhaldsfelag varð stovnað í 1878 við o.u. 50 limum; tíggu ár seinni var limatalið um leið 130. Limirnir bundu seg bæði til at halda seg frá rúsdrekka og at fremja fráhaldsmálið *við øll høvi*. Tey fyrstu árin legði felagið mestan dent á innanfelagslívið, men oddamenn felagsins gjørdur vart við seg meira alment, soleiðis sum mótmælið móti skeinkiloyvinum til Vertshúsið er dømi um. Teir munnu hava kannað sær ein part av æruni av, at handlarnir høvdu givið eftir fyri kravinum um ikki at skeinkja í krambúðunum. Næsti sigur var so, at myndugleikarnir: býarstýrið, amtmaðurin og fútin, tóku støðu til umsóknina frá Vertshúsinum eftir fólksligum trýsti. Hetta styrkti álitid til, at tað skuldi bera til at ávirka bæði almannahugsan og myndugleikar til miðvísari rúsdrekka-politik, so mikið, at í 1888 tók Avhaldsfelagið stig til undirskriftasavning til løgtingið við kravi um forboð fyri innflutningi av rúsdrekka. Henda áheitan gav tó einki ítøkilig úrslit.

Vertshúsið helt fram, hóast tað misti loyvi at skeinkja brennivín. Inntil 1907 var einki, sum forðaði fyri at selja ella skeinkja øl og vín.

Tá ið leið móti aldarskiftinum, og sambandið við útheimin gjørdist betri og títtari, komu eisini fleiri fremmandafólk hendavegin, og Vertshúsið

fekk stórri týðning sum gistingarhús. Kristina Olsen doyði í 1886, 90 ára gomul, og dóttirin Olevina førði Vertshúsið víðari. Í fólkateljing 1890 er húsfólkið umframt hana ein arbeidðskona og ein 43-ára gamal snikkari; útstrikað eru tvey fólk, sum eru „logerende“. Bróðir hennara Petur, ið var tann av systkjunum, sum longst búði heima, man vera deyður í 1880-árunum. Elsta systirin Marin Kristina giftist í 1852 við H. C. Müller sýslumanni, og ein onnur systir Amalia giftist í 1863 við Jóan Petur Evensen, keypmanni í Havn.

Nøkur fólk hava skrivað endurminningar, ið røkka aftur til tíðina fyrri og eftir aldarskiftið 1900, og hava fest á blað tað, tey minnst um Vertshúsið: Karolina Heinesen (f. 1873), Petur Alberg (f. 1885) og Jens av Reyni (f. 1884). Tað mesta tó í sambandi við mannin, sum í 1899 keypti Vertshúsið, Hans Andrias Djurhuus (Dia á Vertshúsinum). Hann og Olevina hildu saman sum par og vóru eisini saman um at reka Vertshúsið, inntil Olevina doyði. Vertshúsið fekk tá navnið Hotel Djurhuus.

Minni er skrivað um Olsen-fólkini, um ikki sørt. Karolina Heinesen skriar í sínum endurminningum, at Olevina var stak mishátt, og systrarnar lítið frægari. Karolina minnst eisini Petur, ið man hava verið eitt sindur mislukkaður bæði líkamliga og sálarliga. Tað skilst á bæði Karolinu Heinesen og Petur Alberg, at børn hava firnast vertshúsfólkini. Petur Alberg hevur lítið gott orðalag til „vertshússlagið, sum tykist at hava verið eitt hovið, kalt slag, við ongum hjartalagi – ódámligt alt í alt.“ Henda lítið rósandi umtala kann hava verið litað av tíðarinnar vanvirðing fyrri brennivínssølu sum vinnuvegi.

Í bóklínginum „Havnin um aldarmótið“ skriar Jens av Reyni, at á Hotel Djurhuus var stova við longum borði og beinkjum, har menn plagdu at sita og drekka. Hann nevnr einki um, hvat teir drukku. Niels J. Arge veit at siga um Dia á Vertshúsinum, sum dugdi væl at siga frá upplivingum frá tíðini, tá ið hann sigldi úti í verðini: „Tílikar søgur dámdi havnarmonnum ... Teir stappaðu stúgvín og keyptu sær upp í munnin frá hinum gamla. ... Men ikki dámdi honum, at teir høvdu kenning, straks hann merkti, at tað fór at rína við, sá hann til at fáa teir til hús. Í so máta var Gamli Dyrhuus strangur, tað var hann virður fyrri.“⁴

Eftir rúsdrekkabannið í 1907 gavst eisini Vertshúsið at selja sterkari drykkir enn veikt øl. Dia á Vertshúsinum doyði í 1908, men Vertshúsið helt fram sum Hotel Djurhuus við skiftandi eigarum fram til einaferð í 1950-árunum. Kvinnusøguliga er søga húsins áhugaverd við tað,

4 Arge 1987: 57

at meginpartin av hesum stórhundrað árunum, húsið var til sum skeinkistova og gistingarhús, vóru tað konufólk, sum áttu tað og róku virksemið: frá 1845 til 1899 Kristina og síðan Olevina Olsen, og í 20. øld Anna Kathrina Djurhuus; hon kom í 1890-árunum á Vertshúsið at tæna, giftist við Kristian Edvard Djurhuus, ið tók við eftir Hans A. Djurhuus, og tá ið maðurin doyði í 1916, var tað hon, sum kom at eiga og reka húsið.

BÓKMENTIR

Arge, N. J.: Fólk í Havn. Tórshavnar Býráð 1987.

Bang, T. E. & Bærentsen, C.: Færøsk Lovsamling. København 1901.

Daidsen, John: Pól á Lag. Varðin 50, 1983.

Jacobsen, Elin Súsanna: Rúsdrekka – siðir og ósiðir. Rúsdrekka- og Narkotikaráðið. Tórshavn 1995.

Møller, Asger: Færørejse. Forlaget Aros, 1958.

Nolsøe, Páll J.: Føroya Siglingarsøga I. Egið forlag, Tórshavn 1984.

Reyni, Jens av: Havnin um aldamótið. Forlagið Ingutrøð, Tórshavn 1993.

Schrumpf, Ellen: “Berus Eder!” Norske drikkekulturer i de sidste 200 år. Unipax. Oslo 2003.

Ziska, Andr. J.: Tórshavn lív og vøkstur. Tórshavn 1959.

Dimmalætting 1880.

Dúgván 1906.

Løgtingstíðindi.

Óprentaðar bókmentir:

Føroya Landsskjalasavn

Færø Amt: Brævabøkur.

Færø Amt: Sager ang. Bevillinger om Udsalg af Brændevin m.m. 1878-1907.

Færø Amt: Pakki „Ædruelighessager 1858-1913“: Motiver til Udkast til Lov angaaende Brændeviinshandel og Brændeviinsudskænkning paa Færøerne (forelagt Lagthinget i Sommeren 1858).

Kopibog for Borgerrepræsentationen (Tórshavn) 1866-7/2 1901.

Privatsavn hjá Petur Alberg. 4 dagbøkur 1899-1936 („Vertshúsið“ og „Gamli Djurhuus“ skrivað 1923).

Fólkataljingar 1834-1890.

Suðurstreymoyar kirkjubók.

Føroyamálsdeildin

Brævasavn eftir J. C. Schrøter.

Privatsøvn

Heinesen, Caroline: Memoirer fra 1876 (handrit skrivað 1934).

Hovedbog og Forhandlingsbog for Thorshavns Total Afholdenheds
Forening 1878-1889.

ALKOHOLENS SKYGGELIV PÅ FÆRØERNE

Et karakteristisk træk i færingers omgang med alkoholvarer har været, at det er noget som skal skjules. Fænomenet er et gennemgående tema i erindringslitteratur og andre beskrivelser af situationer, hvor alkohol indgår. Det gennemsyrrer drikke- og revyviser og anekdoter i forbindelse med alkohol; det går igen i de mange eufemistiske udtryk for alkohol i dagligsproget. – Da jeg for nogle år siden samlede materiale til en historisk belysning af færøsk alkoholkultur (udgivet i bogen „Rúsdrekka – siðir og ósiðir“), skete det tit, at mine interviewpersoner indskød en beretning om, hvordan man forsøgte at hjembringe drikkevarer uden at det blev observeret. De fortalte om gemmesteder, hvor spiritusflasker blev opbevaret på ubekvemme steder indendørs eller ude i naturen. Eller de fortalte om situationer, hvor de var blevet trukket tilside og trakteret med en dram på usandsynlige tidspunkter og steder. Ofte blev disse episoder fortalt uopfordret, nogle tørt konstatende uden undren eller beklagelse, andre med et underfundigt smil og i lykkelig erindring.

Dette skal naturligvis ikke forstås som, at al drikning har foregået i det skjulte. Både i ældre og nyere tid har alkohol indgået som et centralt element i festlige sammenhænge, hvor servering er synlig, accepteret, og hvadenten i begrænsede eller rigelige mængder, så dog i princippet under en eller anden form for kontrol. Hovedreglen synes at være, at der hvor alkoholen er uden for denne traditionsbundne kontekst, holdes den skjult.

Det er velkendt, at personer forsøger at dække over et misbrug ved at

drikke i ensomhed, og at de kan udvise stor opfindsomhed for at anskaffe sig drikkevarer uden at vække andres mistanke om storforbrug. Når det drejer sig om handlinger, som er i strid med eller på kanten af loven, er der naturlige grunde til at gå forsigtigt og diskret til værks. Det som jeg vil fremhæve er imidlertid de tilfælde, hvor man ikke handler lovstridigt eller skjuler sit alkohol for at dække over et misbrug, men hvor man på trods af sin gode ret til at være i besiddelse af alkohol og drikke den, alligevel har udvist stor diskretion grænsende til hemmelighedskræmmeri i omgangen med alkohol.

Hvem skjuler man for og hvorfor? Hvorfra stammer de snævre grænser for synliggørelse af drikkevarer, og hvilke normer er det man føler at man krænker ved at udstille sine alkoholvarer til almen beskuelse?

Hvordan er disse normer opstået og vedligeholdt, helt op til vore dages velstands- og konsumsamfund? Er den diskrete omgang med alkoholvarer en ubetinget accept af formelle og uformelle regler, eller ligger der en skjult protest og passiv modstand bagved?

Historisk perspektiv

Nogle historiske forhold kan have udvirket, at alkohol i bevidstheden er kommet til at fremtræde som en „forbudt“ vare. Færøernes vareforsyning i ældre tider har i perioder været ret uregelmæssig, og gennem århundreder har færinger drevet ulovlig byttehandel med anløbende og forbipasserende skibe, og her har brændevin (i lighed med tobak) figureret som efterspurgt vare. Det skete også, at brændevinsankre skyllede på land, og de skulle som alt drivgods anmeldes til myndighederne, en bestemmelse som det var vanskelig at overholde og derfor fristende at forsøge at omgå.

Omkring midten af 1800tallet skete der en kraftig stigning i importen af spiritus. Brændevin var forholdsvis billig og let tilgængelig for menigmand, og samtidige kilder kan berette om voksende drukkenskab. Reaktionen kom i form af afholdsforeninger, hvis erklærede mål i begyndelsen var at bekæmpe drikfældighed ved overtalelse af den enkelte, men som senere blev mere radikal og fremsatte krav om lovmæssige indskrænkninger af spiritussalget. Efter årtiers debat blev der afholdt en folkeafstemning, som medførte, at fra 1908 blev al produktion, salg og udskænkning af alkoholvarer på Færøerne forbudt. Dette princip har været gældende til 1992.

Lovteksten i *Lov for Færøerne om Forbud mod at drive Erhverv med berusende Drikke* indledes med, at „al handel med og udskænkning af og overhovedet ethvert erhverv med berusende drikke er forbudt.“ Forbudet udvides i § 2 til også at omfatte *gratis udskænkning*:

Det forbydes gratis at udskænke eller udlevere berusende drikke i forbindelse med udøvelse af nogen næringsvirksomhed, såsom handel, skibsrederi, fiskerinæring, beværtning, gæstgiveri og afholdelse af dans eller andre offentlige forlystelser. Det er altid forbudt at udskænke eller udlevere berusende drikke i de pågældende forretningslokaler eller offentlige lokaler. I offentlige beværtningslokaler er det forbudt gæsterne at nyde medbragte berusende drikke...

Det strenge forbud mod salg og udskænking sammen med de forskellige hindringer, man har lagt for at begrænse den private import, har altid opmuntret til omgåelse af loven: indsmugling uden om toldvæsenet, smughandel med fremmede skibe, smugkroer og anden ulovlig distribution o.s.v. Vanskelighederne ved at håndhæve alle lovens paragraffer har været store; for told- og politimyndigheder har det været et spørgsmål om resurser og prioriteringer, hvilke forseelser man har ignoreret, og hvor man har gjort en større indsats for at begrænse ulovligheder.

Populært har den færøske alkohollov, som var gældende indtil 1992, været omtalt som „forbudsloven“. Det er dog en noget vildledende betegnelse, da det i hele perioden har været tilladt at importere alkohol fra udlandet, men i princippet kun til eget brug og ikke til videre distribution i form af videresalg eller udskænking. Det har således aldrig været kriminaliseret at drikke alkohol, men drikningen har været forbudt i det offentlige rum og henvist til det private.

En hensigt med „forbudslovens“ indførelse i 1908 var at begrænse tilgængeligheden ved at forhindre spontankøb. Skønt der hurtigt blev skabt rutiner for postordrekøb især fra københavnske forhandlere, var det en omstændelig affære, især tidligere i dette århundrede, hvor der var flere uger mellem post- og skibsforbindelserne til udlandet. Det tog lang tid fra den dag man sendte en bestillingsordre pr. post, til varerne kunne hentes på en af de få skibs- eller postekspeditionskontorer. Beboere på de mindre øer og afsides liggende bygder måtte herefter have besværet med at transportere varerne hjem, gerne med robåd eller til fods over fjeldene. Forsendelsesomkostninger og transportbesvær gjorde, at der var bedre økonomi i at købe stærk spiritus end øl og vin, og at koncentrere sine indkøb til et par gange om året. For at reducere omkostningerne var det almindeligt, at nogle slog sig sammen om en større sending til indbyrdes fordeling, typisk et anker à 40 liter. Beskrivelser fra de første årtier af dette århundrede går ud på at skildre forventnings glæde i forbindelse med hjembringelse af de længe ventede varer, og hvor omhyggelig man var med

at holde begivenheden hemmelig inden for de impliceredes kreds. Men der er også sørgmuntre historier om dem, som svigtede deres kammeraters tillid ved at forgribe sig på den fælles forsyning drikkevarer.

En af mine interviewpersoner fortalte, hvordan man lagde turen til rette, når man skulle gå over fjeldet med sin julebrændevin – i dette tilfælde i 1930'erne:

Man havde lidt til at styrke sig på, medens man gik over fjeldet i sne og glat føre. Vi passede på at komme over det vanskeligste sted medens det endnu var lyst, men dog så mørkt, at de ikke kunne se os, når vi nærmede os bygden. – Hvorfor måtte de ikke se jer? Nej, for så kom de på besøg. Men hvad? De vidste altid god besked alligevel...

Den udviste forsigtighed har sammenhæng med en færøsk bygds åbne topografi. Der er ingen træer, ingen høje huse, som spærrer udsigten til hvad der foregår ude på vejene eller i markerne. Alle udendørs aktiviteter er ret synlige og holdes under stadig observation og kommenteres.

Udbygningen af infrastrukturen i efterkrigstiden har bortelimineret besværet med transport; til gengæld kom der andre forhindringer ad bureaukratisk vej, som gjorde at det kunne være en omstændelig affære at indløse en sending spiritus fra Danmark. Allerede i 1920'erne indførte man den regel, at man skulle kunne forevise ren skatteattest for at kunne importere alkoholvarer, og i 1949 bliver der indført en rationeringsordning for spiritus. At man skulle ordne papirer (skatteattest, rationeringskort, faktura, toldkvittering, skibspapirer) på op til 5-6 forskellige kontorer, inden man fik udleveret varerne, kunne skabe irritation og følelse af kontrol, ikke desto mindre som, at der fra myndigheders side blev afvist at forenkle processen ud fra synspunktet, at den var et led i begrænsning af tilgængeligheden.

Alkoholrikning har især været et mandsdomæne, og i mange samfund er der tradition for rent mandligt samvær omkring alkohol i den offentlige sfære. Sådanne samlingssteder fandtes også på Færøerne indtil 1908, da købmænd mistede retten til at sælge alkohol og værtshushold blev forbudt.

I mangel af samlingssteder med udskænkning af alkohol har man i stor udstrækning anvendt naturen og primitive huse til at skabe en drikkearena med muligheder for indlemmelse af medlemmer i drikkelag og udelukkelse af andre. På offentlige forlystelsessteder har man trodset forbuddet mod at medbringe stærke drikke, eller også gemt sin lomme flaske i umiddelbar nærhed udenfor, som særlig indviede blev inviteret at smage på i det skjulte. I nyere tid har en parkeret bils bagagerum fungeret som privat bar.

Vi skal kun et par årtier tilbage før det var en almindelig erfaring, når man var til fest eller anden sammenkomst, hvor der ikke blev serveret alkohol, at man kunne tyde mænds idelige vandring ud og ind, de indforståede skjulte smil og andre tegn, som blev udvekslet, at der for nogle indviede vankede drikkevarer udenfor.

Men selv indendørs, hvor man ellers skulle befinde sig uden for såvel den formelle som den uformelle sociale kontrol, var traktering omgivet af diskretion. En fremmed gæst kunne blive budt på en velkomstdrink, men denne traktering fandt normalt ikke sted i køkkenet, skønt det ellers fungerede som opholdsrum og daglig spiserum. Gæsten blev inviteret ind i stuen eller i et mere afsides rum i huset, hvor spiritus og glas blev opbevaret i et skab eller en kiste. Det typiske var, at flasken straks blev gemt væk efter at gæst og vært var blevet forsynet.

Hvorfor ikke i køkkenet? Hvis man skal skelne mellem offentligt og privat rum, går der ganske vist en grænse ved hoveddøren, mellem ude og inde. Men der går også en anden grænse, mellem køkkenet og øvrige rum. Dørklokke og en låst hoveddør er afgjort en undtagelse; en besøgende kan som regel komme lige ind i køkkenet uden at blive opfordret dertil. Entré og køkkenet udgør således en mellemting mellem det strengt private og det offentlige. Normalt vil man derfor hverken opbevare sin spiritus eller skænke for sine gæster her.

Nu om dage skal man nok bevæge sig på perifære pladser og blandt de ældste generationer for at opleve denne form for traktering som hovedregelen. I den udstrækning, skikken er overtaget af yngre generationer, har den fået et nyt nostalgisk indhold som en oprindelig og specielt *færøsk* skik, en *kulturel patinerings* i konkurrence med en større vifte af valgmuligheder for at signalisere socialt eller kulturelt tilhørsforhold.

Knaphedsvare

Der hersker ingen tvivl om, at i hvert fald op til 2. verdenskrig har spiritus været en knap vare for størstedelen af befolkningen. Det var småt med kontante penge, og derved begrænset spillerum for køb af andet end nødvendighedsvarer. De regelmæssige indkøb af spiritus var koncentreret til en eller to ordrer pr. år, typisk i forbindelse med fiskernes hjemkomst fra fjernfiskeri om efteråret og til jul. Nogle satte en ære i altid at kunne have en flaske spiritus i huset til særlige lejligheder, medens andre drak det hele op på en gang. (Det har været et af de alvorligste kritikpunkter af den gamle alkoholloy, at den opfordrede til koncentreret drikkeri.) Dertil kommer naturligvis ulovligt køb bl.a. fra skibe, som anløb Færøerne

i løbet af året, men omfanget heraf lader sig af gode grunde vanskeligt kvantificere, hverken med hensyn til mængde eller „kredskreds“.

Beskyttelse af/mod misbrugere

Statistiske oplysninger om alkoholimport op gennem dette århundrede er unøjagtige og vanskelige at omregne til ren alkohol. Det er vanskeligt at danne sig et indtryk af omfanget af mis- eller storforbrugere og alkoholproblemer. Helt op til 1960'erne ansattes det gennemsnitligt årsforbrug ud fra de registrerede importtal til 1-2 liter ren alkohol; men gennemsnitsforbrugeren er et yderst fiktivt begreb – det samlede årsforbrug har været langt mere skævt fordelt, med en stor gruppe afholdende og en ukendt gruppe kroniske eller periodiske misbrugere af alkohol eller substitutter, så som kogesprit o.lign.

En af grundene til, at man har været så omhyggelig med at holde sit spiritus skjult, har været for at undgå at blive plaget af alkoholiserede personer, dem som ikke havde karakterstyrke til at have spiritus i huset. Man kan nævne både direkte tiggeri og det kamouflerede tiggeri, nemlig at bede om at måtte låne en flaske. Skønt det udtrykte forbud mod videredistribution har der været et effektivt fordelingsnetværk i den udbredte lånepraksis, som forekom i alle samfundslag. Der var intet odiøst i om man i en kneben situation bad om en vennetjeneste i form af lån af en flaske spiritus eller en kasse øl. Tætte slægts- og naborelationer kunne give ubehagelige situationer med direkte afvisning af personer, som man ikke ønskede at yde denne form for tjeneste, enten for at beskytte sig selv eller den anden.

Accept af normer – eller protest?

Sammenfattende kan man anføre praktiske grunde til at udvise diskretion i omgangen med alkohol som enten at skjule for at undgå tiggeri eller for at undgå misbilligelse fra grupper med anderledes strengere syn på brug af alkohol. Når det opleves som relevant at skjule alkoholvarer for disse to grupper, er det et tegn på, at man lever i et tæt samfund med dem. Et tæt samfund karakteriserer Nils Christie som

der hvor menneskene er bundet sammen, ser og oplever hverandre som helheter, liker eller misliker, elsker eller hater, men samtidig hele tiden er knyttet tett, tett sammen i varige bånd. Konflikter blir her slike man enten må leve med eller løse. De kan ikke bare forlates. Det er ingen annen virkelighet, ingen annen arena. Det blir livs- eller døds viktig her og nå.¹

1 Christie 1975:54.

Tilhørsfølelse og accept i dette tætte samfund har altså en pris; det kræver, at man følger samfundets fællesregler for adfærd. Som påvist i studier af små samfund² er direkte påtale af afvigende adfærd ikke så almindelig som den indirekte kontrol i form af stadig observation og kommentarer om fraværende trediepersoner.

Sladderens betydning i et lille, nutidigt samfund på Færøerne er bl.a. behandlet af den amerikanske antropolog Dennis Gaffin efter feltarbejde i en bygd på 350 indbyggere:

Villagers generally tended to characterize their covillagers according to a single trait. Besides commenting about alcohol drinking and belief in the supernatural, Sumbingar [indbyggere i bygden Sumba] often talked about various persons' quarrelsomeness, adultery, arrogance, heterodoxy and stupidity. It did not seem to matter whether accounts were correct as long as they supported community caricatures of local personalities. People became manifestations of certain, known traits.³

Disse kommentarer er det, som man i dagligtale omtaler med det negativt klingende ord *sladder* (en. gossip). Negativ sladder er udtryk for disrespect for personen, som sladdereren gælder, og samtidig udtrykkes respekt for en større normativ orden. Sladder kan derfor betragtes som magtmekanismer med normaliserende og sanktionerende virkning. At omtale afvigende adfærd er en konstatering af, at en regel eller norm er brudt, hvorved normen formuleres og bringes til bevidsthed. Det er netop normbruddet, som er pointen i en sladderhistorie. Afvigelsen definerer, hvad der er normalt.

Elias & Scotson fremhæver i bogen „The Established and the Outsiders“, at sladder ikke eksisterer som uafhængigt fænomen, men indgår som led i en samfundsstruktur, og at man derfor skal være forsigtig med at tillægge sladder en for stor integrerende funktion; den snarere forstærker og vedligeholder allerede eksisterende relationer og strukturer. Sladdereren opstår ikke vilkårligt og trives kun, hvis et minimum af forudsætninger er opfyldt for at formidle den, f.eks. faste netværk for kommunikation, fælles moralsæt og fælles interesser.

One would probably be nearer the mark if one would say that the better integrated group is likely to gossip more freely than the less well-integrated

2 F.eks. Scott 1985, Elias & Scotson 1994.

3 Gaffin 1996:153.

group and that in the former case the gossiping of people reinforces the already existing cohesion.⁴

Der foregår en udvælgelse af materiale, som udgør indholdet i sladderens ud fra et sæt antagelser om rigtigt og forkert, det som bekræfter en bestemt opfattelse af (egne) positive træk og af (andres) negative træk. Forfatterne deler begrebet gossip op i praise-gossip og blame-gossip og hævder, at disse to former for sladder er uadskillelige. Tema i praise-gossip er positive træk, som fremhæves gennem stadig omtale og udveksles i en gruppe, især om gruppens egne medlemmer. De negative træk fremhæves ligeledes gennem stadig omtale, dvs. blame-gossip, som fremhæver negationen af de positive træk; den er især møntet på „de andre“, dem som man vil lægge afstand til og ikke identificere sig med. Synet på den anden gruppe er, at de mangler de værdier og træk, som de selv har.

Det er en stereotyp, generaliserende, ikke personfixeret opfattelse, som man altid kan finde eksempler på, og se bort fra undtagelserne. Med andre ord kompletterer praise-gossip og blame-gossip hinanden.

Påvisningen af at praise-gossip og blame-gossip altid eksisterer på samme tid har betydning, hvis man vil vurdere sladderens integrerende og ekskluderende funktion i samfundet. En vigtig forudsætning for, at sladder i form af blame-gossip skal kunne afskære relationer og udelukke personer fra ens egen gruppe er det, at sladderens følger for den eller de personer, som er genstand for sladderens; at de føler sig krænket, tilsidesat eller på anden måde ramt, eller om man tværtimod kan ignorere den.

I det ovennævnte citat nævner Gaffin alkoholdrikning som et emne blandt flere for blame-gossip. Vi kan for oversigtens skyld isolere dette fænomen og dele borgerne op i to grupper: afholdsfolk og ikke-afholdsfolk. Det er en meget grov opdeling, men svarer til den generalisering og simplificering, som præger og har præget færøsk alkoholdebat i mere end hundrede år. De afholdendes styrke som gruppe er samhørighed og fælles værdier, identifikation med og stolthed af at tilhøre denne gruppe og dens værdier: rationalitet og disciplin suppleret med sundhedshensyn (medicinsk viden) og religiøs/moralsk påbud, som alle peger i samme retning, foruden egne erfaringer af at have alkoholmisbrugere tæt ind på livet. De ser bort fra de gode oplevelser, psykologiske og sociale, som andre forbinder med fællesskab omkring alkohol. De har endvidere loven i ryggen, som implicit foreskriver, at alkohol skal være forvist væk fra det

4 Elias & Scotson 1994: 100.

offentlige rum. De repræsenterer den dominerende norm, som de andre retter sig efter eller forestiller sig at leve efter.

Hvis vi betragter situationen fra ikke-afholdsfolkernes side, er der da noget, som holder dem sammen, således at de kan tænkes have en oplevelse af en fælles front mod dem, som de skjuler deres omgang med alkohol på? De som har oplevet loven og den sociale kontrol som en begrænsning og som formynderi, er bevidste om den herskende magtstruktur og egne begrænsninger i denne struktur som repræsenterende det ukontrollable og irrationelle, og for omsorgssvigt over for problemdrikkere. På den anden side kan man slå fast, at de i en vis udstrækning har samme værdier som de, som repræsenterer den dominerende norm. Også de betragter det som negativt ikke at kunne kontrollere alkoholforbrug og rusadfærd; de identificerer sig ikke med misbrugerer, som er den yderste konsekvens i „værstefaldstænkningen“: at alle som drikker alkohol har en risiko for at udvikle et misbrug.

Inden for den store gruppe af ikke-afholdsfolk kan man finde personer, som har praktiseret diskretion i omgang med alkohol af skamfølelse. Men det er ikke en udtømmende beskrivelse. En anden tænkelig mulighed er, at netop det hemmelige giver en positiv følelse af sammensværgelse og solidaritet. Beskrivelser af traktering ude i naturen eller i primitive udhuse lader ane, at hvad et uopvarmet bådhus, med slet ly mod vind og regn har manglet af komfort, er blevet opvejet af en særlig intim atmosfære og følelse af sammensværgelse og tæt fællesskab i det skulte. Det skjulte alkohol er blevet romantiseret i anekdoter, populære festsange og drikkeviser som et element til at skabe forudsætninger for oplevelse af tæt samvær.

Afholdsfolk, som har påtaget sig moralistens rolle som deres naboers og ligemænds vogtere, har også været udsat for generaliseringer og nærgående social kontrol i form af blame-gossip. Der forventes en høj grad af konsekvens i deres egen livsførelse. Et typisk eksempel herpå er de stereotype historier af mytisk karakter om fromme personers dobbeltmoraliske opførsel ved at optræde som afholdsfolk hjemme, og drikke når de er uden for rækkevidde af den sociale kontrol i lokalsamfundet.

Oplevelse af „forbudsloven“ som utidig formynderi har været udbredt og har givet reaktioner, som har givet sig udslag i flere former for trods. De anvendte strategier har f.eks. været

latterliggørelse af alkoholloven og dens forsvarere
små lovbrud f.eks. smugleri med minimal risiko for opdagelse og straf

anvendelse af lånte rationeringskort, skatteattester etc.
udveksling af erfaringer i forbindelse med måder at omgå lovbestemmelser
„lån“ fra myndigheders årsag/virkning opfattelse, deterministisk selvop-
fattelse i diskurs omend ikke i praksis: „Vi drikker tæt, fordi loven op-
fordrer dertil“.

Den sociale kontrol opleves som lovens forlængede arm, som en alliance mellem myndigheder og modstandere af alkohol, en kontrol, som kan undviges ved f.eks. hemmeligholdelse af indkøb, skjulesteder til opbevaring og indtagelse af alkoholvarerne, dramatisering og romantisering af disse praksiser.

Disse ulydigheder må opfattes som midler for at mildne eller undvige lovens bestemmelser og den sociale kontrol, med andre ord en form for resignation – et forsvarsvåben. Kan vi gå et skridt videre og opfatte disse trivielle handlinger i omgang med alkohol som en form for modmagt, som har til hensigt at ændre tingenes tilstand, med andre ord et angrebsvåben? Vi støder på store vanskeligheder, om vi vil påvise, at der ligger en protest bag handlingerne. Hvordan kommer vi på det rene med, hvad der forklares som en handling, som på længere sigt skal kunne komme flere til gode – om aktørerne har andre hensigter end den umiddelbare personlige vindinger? Den oplevede betydning i samværet om handlingen kan ikke analyseres på samme måde, som når den artikuleres med henblik på at forklares for et udenforstående publikum, f.eks. i et debatindlæg eller i et interview.

En anden vanskelighed ved at generalisere er, at de som praktiserer at skjule alkohol er en yderst heterogen gruppe, og set over en længere historisk periode i ganske forskellige situationer. Tidligere i dette århundrede tegner der sig det mønster, at der hvor alkohol, anvendt til beruselse, optræder uden for de traditionelle og bredt accepterede sammenhænge (fest og dans), holdtes den skjult. Vi skal ikke så langt tilbage i historien, før retten til at beruse sig var forbeholdt de rige i samfundet at administrere. Ikke alene havde de midlerne til at købe alkohol og dermed til at drikke, når de selv følte trang dertil; de havde i stor udstrækning også tiltaget sig magten til at definere, hvornår det var tilladt dem, som de havde i deres brød, at drikke, ligesom de tiltog sig retten at revse dem, som ikke overholdt disse regler ved at anskaffe brændevin ad andre veje end som husbondens belønning i bestemte situationer. I litteratur fra århundredskiftet er jeg stødt på begrebet „kenningartid“, dvs. ’perioden hvor man drikker sig beruset’.

Om man betragter de forskellige former for handlinger for at omgå lovens bestemmelser og den sociale kontrol under ét, danner der sig et mønster for adfærd, som kan anses som led i et magtspil om den dominerende definition af retfærdighed og lighed, udtrykt i 'retten til at drikke alkohol'. Handlingerne har i den offentlige debat fået tillagt betydningen, at de har undermineret alkoholloven, en betydning, som aktørerne kan have overtaget, således at de har givet udtryk for, at adfærden var en „politisk“ handling med den intention at ændre loven.

I vore dage indgår alkoholvarer i mange forskellige sammenhænge i det sociale liv, enten som nydelsesmiddel eller beruselsesmiddel. Det er derfor nu mere et spørgsmål om det opleves som en provokation ikke at respektere den uskrevne regel om at skjule sine alkoholvarer, bl.a. af ansvarsfølelse over for problemdrikkere. I de seneste årtier er mulighederne for behandling af alkoholmisbrugere på særlige institutioner blevet betydeligt udvidet. Vi savner viden, om dette forhold kan have påvirket holdningen til at betragte alkoholmisbrug mere som et medicinsk anliggende end et socialt og medmenneskeligt.

Man kan til slut stille spørgsmålet, om det at udvise diskretion med alkohol ikke er en bevaringsværdig skik set fra et alkoholkulturelt synspunkt. Et ja til spørgsmålet må modereres med, at det udbredte hemmelighedskræmmeri har været i modstrid med andre positive værdier, så som ærlighed og værdighed. I øvrigt må man konstatere, at det er ikke en adfærd, som lader sig styre ved overtalelse eller offentligt kontrol. Det giver mere mening at påstå, at i hvor høj grad man stadig praktiserer at skjule alkohol, er et mål for, hvor vidtrækkende og mangestrengede relationer, som binder borgerne sammen i enighed om nogle fællesværdier. Fællesskab indebærer belønning i form af solidaritet, identitetsstyrke og stolthed, men samtidig en pris, nemlig at forholde sig til flertallets værdier. Som alkoholbegrænsende foranstaltning har den uformelle sociale kontrol ikke helt mistet sin betydning, men i høj grad tabt terræn, fordi flere er uden for rækkevidde for sociale sanktioner. Sladder som normaliserende og sanktionerende middel mister sin virkning, når relationerne mellem forskellige grupper bliver svagere, fordi der ikke er så megen gensidig afhængighed. Nye relationer som følge af urban livsform, øget arbejds- og kundskabsfordeling har ført til pluralisering af værdinormer, hvorfor værdier af ældre dato og meningsudtryk om disse værdier har mistet deres præg af fællesværdier, dominerende normer sværere at identificere.

LITTERATUR

- Christie, Nils: *Hvor tett et samfunn?* Oslo 1975.
- Elias, Norbert & Scotson, John L.: *The Established and the Outsiders.* SAGE Publications 1994.
- Gaffin, Dennis: *In Place. Spatial and Social Order in a Faeroe Islands Community.* Waveland Press, Illinois 1996.
- Jacobsen, Elin Súsanna: *Rúsdrekka – síðir og ósíðir.* Tórshavn 1995.
- Odner, Knut: Norsk makt, likhet og moral. Eksempler fra Hedemarken. *Norsk Antropologisk Tidsskrift* 2/1996:149-160.
- Scott, James C: *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance.* Yale University Press 1985.

FÆRØSK ALKOHOLLOVGIVNING

Fra kongelig monopolhandel til Rúsdrekkasøla Landsins

Alkohollovgivning har altid været et ømtåleligt emne på Færøerne, og i det praktiske politiske liv har det været vanskeligt at gennemføre principielle ændringer i love, som vedrører alkohol. Her tænkes især på det princip, som var gældende fra 1908, nemlig at alt salg og udskænkning af alkoholiske drikke har været forbudt på Færøerne. Denne lovbestemmelse blev først ændret i 1992, da man indførte en ny alkohollov med et offentligt monopolsystem efter nordisk forbillede.

I den mellemliggende periode på 85 år har loven fået forskellige justeringer og tilføjelser, men trægheden i at ændre radikalt på salgs- og distributionsmåden medførte bl.a., at loven kom mere og mere ud af trit med de samfundsmæssige ændringer, som Færøerne har gennemgået i løbet af dette århundrede.

Formålet med denne artikel er at give en oversigt over færøsk alkohollovgivning i dette århundrede og at redegøre for forskellen mellem den gamle „forbudslov“ og loven af 1992, og hvilke konsekvenser, der eventuelt måtte have vist sig efter overgangen til det nye salgssystem.

Fra kgl. monopolhandel via frihandel til forbud

For at forstå forudsætningerne for, at man i 1908 indførte forbud mod salg af alkohol på Færøerne, er det nødvendigt at gå endnu et skridt tilbage i tiden, til midten af 1800-tallet.

Den kgl. monopolhandel, som siden 1709 havde haft al handel med Færøerne, blev ophævet i 1856. I ældre historieskrivning fremtilles ophævelsen af den kgl. monopolhandel som startskuddet til en modernisering af det færøske erhvervsliv, især for udviklingen af fiskeriet med større eksport for øje som nødvendigt supplement til det gamle færøske ekstensivt drevne landbrug. Senere er det påvist, at monopolhandelens ophævelse snarere skal ses som en følge af en udvikling, der allerede var godt i gang i den første halvdel af 1800-tallet, ikke mindst på grund af den stadig voksende befolkningsmængde. Folketallet voksede støt, fra ca. 5.000 i 1800 til ca. 8.000 i 1850 til 15.000 i 1900. I øvrigt var indførelsen af frihandel i god overensstemmelse med den liberale erhvervspolitik, som Danmark førte i den periode.

For alkoholforsyningen fik overgangen til frihandel imidlertid den betydning, at adgangen til at købe spiritus blev betydelig lettere end i monopolhandelstiden, hvor der indtil ca. 1840 kun var én handelsstation, nemlig i Tórshavn. Med datidens samfærdselsmidler var man i de mere afsides liggende bygder temmelig afskåret fra efter behag at skaffe sig en ny forsyning af spiritus. Der er belæg for, at monopolhandelen i begyndelsen af 1800-tallet forsøgte at begrænse spiritusforbruget gennem en reguleret import. Imidlertid skete der allerede inden frihandelens indførelse en vis liberalisering af handelsforholdene. Den kgl. monopolhandel oprettede tre filialer omkring på øerne, og desuden fik et dansk handelsfirma dispensation til at drive handel i Tórshavn og enkelte andre steder. En betydelig del af firmaets omsætning bestod af spiritus.¹

Da frihandelen blev indført i 1856, åbnedes der adgang til at sælge alkohol overalt på øerne, og spiritus kunne købes i de fleste bygder. Både statistisk materiale og andre kilder fra samtiden vidner om, at importen af alkohol (hovedsagelig billig kornbrændevin) steg allerede før midten af 1800-tallet, men stigningen blev endnu mere markant efter 1856. I den forbindelse fremhæves tidens arbejds- og trafikulykker mere end de sociale og sundhedsmæssige konsekvenser. Tallet af drukneulykker steg betydeligt i den sidste halvdel af 1800-tallet, og her tillagde man brændevinen en stor del af skylden, for brændevin havde udviklet sig til en populær opstrammer blandt mænd, som roede langt ud på havet på fiskeri i åbne både.

På den tid (og frem til 1948) var Færøerne et dansk amt. Det færøske lagting, i den form det blev genoprettet i 1852, kunne mere sammenlignes

1 Degn 1929.

med et dansk amtsråd end en lovgivende forsamling. Det havde rådgivende kompetence og kunne stille lovforslag, men alle love skulle vedtages af den danske rigsdag og stadfæstes af kongen for at få gyldighed. Lagtinget behandlede lige fra 1850'erne flere forslag til regulering af spiritussalget. I tidens løb fik lagtinget flere henvendelser bl.a. fra afholdsbevægelsen, som arrangerede indsamling af underskrifter blandt borgerne med krav om strengere lovgivning på alkoholområdet, og som i øvrigt hentede inspiration til forslag til lovgivning i de nordiske lande, som havde indført strengere regler end tidens liberale danske alkoholpolitik. Lovforslagene koncentrerede sig efterhånden omkring et valg mellem totalforbud og en efterligning af det skandinaviske såkaldte Göteborgssystem. Medlemmerne af lagtinget stod delte i spørgsmålet, og selvom man med knebent flertal kunne vedtage at anbefale lovforslag om begrænsning af spiritushandelen til den danske rigsdag, endte det som regel med, at forslaget blev forkastet i rigsdagen med den begrundelse, at det var en utidig indskrænkning af erhvervsfriheden eller den personlige frihed, eller at lovforslagets regler var umulige at administrere, så i de sidste årtier af 1800-tallet nåede intet lovforslag af betydning så langt som til at blive vedtaget i alle instanser og derved ophøjet til lov.

I 1892 blev der for første gang lagt afgift på al import af øl, vin og spiritus, men det var mere et led i finanspolitik end egentlig alkoholpolitik. Skønt afgiften medførte nærmest en fordobling af de i forvejen lave spirituspriser, synes den ikke at have påvirket forbruget. Når man alligevel kan spore en vis nedgang i forbruget i 1890'erne, hænger det snarere sammen med, at en stor del af den mandlige befolkning var væk hjemmefra på fiskeri i fjerne farvande mange af årets måneder. Afholdsbevægelsen havde da fået betydelig udbredelse især blandt de yngre generationer, som tog afstand fra det umådeholdne alkoholforbrug, som de havde set hos de ældre generationer. Desuden var 1890'erne en virksom og i økonomisk henseende forholdsvis gunstig periode på Færøerne. Det nye fiskerierhverv med havgående fiskeskibe skabte muligheder for en social mobilitet, som man måske aldrig tidligere havde oplevet.

Skildringer af færingers alkoholforbrug omkring århundredskiftet er i mange henseender modsigende. Ser man på det statistiske materiale og samtidige udregninger af gennemsnitsforbruget, er det lavt, både i sammenligning med andre lande i samtiden og også i forhold til vor egen tid. F.eks. beregnedes gennemsnitsforbruget omkring år 1900 til 4,5 liter ren alkohol pr. indbygger. I en redegørelse til den danske regering i 1905 henviste amtmanden for Færøerne til, at de tilsvarende tal for Danmarks

vedkommende var 10-11 liter, Tyskland 11-12, England over 12, Sverige 4 og Norge 2-3 liter. Det tilføjes, at forbruget er meget ujævnt fordelt på de forskellige bygder, idet det i mange bygder er minimalt, medens det i andre er meget højt.² Ud fra beskrivelser af færingers drikkevaner har forbruget været mere koncentreret til bestemte lejligheder og mindre jævnt fordelt over hele året, end hvad der har været sædvanligt i f.eks. Danmark, som så ofte blev nævnt til sammenligning, når man ville udtale sig om færingers alkoholforbrug. Alligevel må man af kilderne udlede, at alkoholforbruget har været større, end hvad man i store kredse i samfundet ville tolerere. Man må antage, at i en befolkning på ca. 15.000 personer fordelt på ca. 50 bygder, hvoraf kun 5 nåede op på et indbyggertal på 300-500 (Tórshavn ca. 1.600 i 1901), var eventuelle alkoholproblemer ganske synlige.

I al fald ser man, at ved århundredeskiftet intensiveredes kravet om en strengere lovgivning for spiritushandelen på Færøerne. I 1901 modtog lagtinget en henvendelse fra afholdsforeningernes fællesråd med nogle forslag til en alkohollov med følgende prioritering:

1. Generelt forbud mod udsalg og udskænkning af spirituosa.
2. At det måtte blive overladt til befolkningen i de enkelte kommuner ved afstemning at afgøre, hvorvidt eller i hvilket omfang udsalg eller udskænkning måtte finde sted inden for kommunens område.
3. At der i fremtiden kun blev givet bevilling til udsalg eller udskænkning af spirituosa (brændevin inkl.) for et tidsrum af 5 år ad gangen.
4. At udsalg og udskænkning skete for amtets regning og besørgedes af fastlønnede folk, som ingen fordel kunne have af omsætningens forøgelse.

Denne henvendelse gav anledning til, at forslag til en færøsk alkohollov kom til at stå på lagtingets dagsorden fra 1901 til 1907 og med mellerum kom til viderebehandling i den danske rigsdag. Det forslag, man efter lange forhandlinger kunne få vedtaget både i det færøske lagting og i den danske rigsdag, var udformet efter ovennævnte punkt nr. 2: at overlade det til den lokale befolkning at afgøre, om salg og udskænkning af alkohol skulle være tilladt i deres kommune.

„Lov for Færøerne om Handel og Udskænkning af berusende

2 Færø Amt 1905.

Drikke“ er dateret 19. april 1907. I princippet var der ifølge denne lov få indskrænkninger i spiritushandelen, men loven indeholdt den vigtige bestemmelse, at salg og udskænkning var betinget af, at mindst $\frac{1}{4}$ af stemmeberettigede mænd og kvinder over 20 år ved en folkeafstemning stemte for at tillade spiritussalg/-udskænkning i deres kommune.

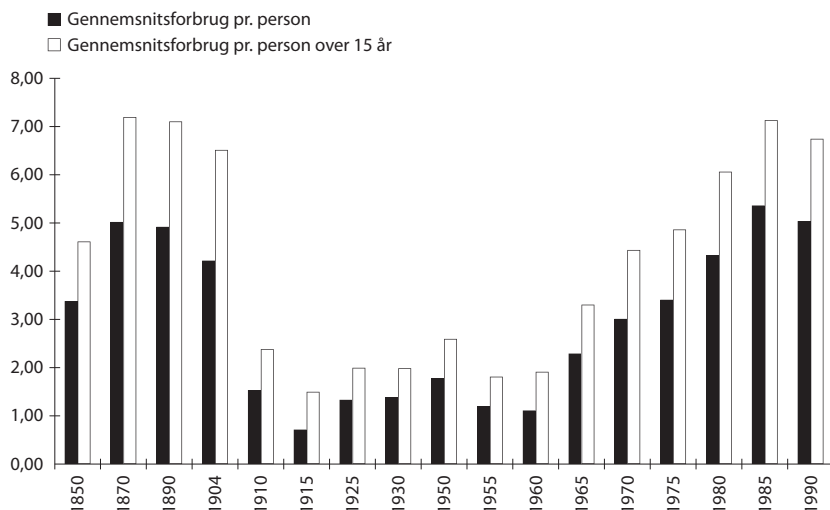
Udfaldet af en afstemning på alle øerne i november 1907 blev, at af de knap 50% stemmeberettigede, som deltog i folkeafstemningen, stemte de allerfleste nej til salg og udskænkning af både øl, vin og spiritus. Der var således ingen steder tilstrækkelig støtte til at tillade salg eller udskænkning af alkohol, og i januar 1908 bortfaldt al lovlig handel med alkohol på Færøerne.

Forbudslov med store smuthuller

Forbudet mod spiritushandel på Færøerne var dog ikke ensbetydende med et spiritusforbud. Det var fortsat tilladt at importere spiritus fra udlandet til eget brug.

Skønt der ingen restriktioner var på de mængder, man kunne importere, skete der efter 1908 et brat fald i importen af alkohol, og ifølge de officielle tal forblev gennemsnitsforbruget lavt og nogenlunde konstant helt frem til 1960'erne (Figur 1).

Alkoholloven blev med mellemrum revideret. I 1917 skærpedes loven, idet retten for befolkningen i de enkelte kommuner til at afgøre forbud

Figur 1. Gennemsnitsforbrug af alkohol på Færøerne 1850-1990 (liter ren alkohol/år)
Kilde: Jacobsen 1995

eller ikke forbud mod spiritushandel bortfaldt. I lagtinget stemte samtlige medlemmer for denne skærpelse af loven, og der var intet krav om folkeafstemning. Lovændringen gik også igennem i den danske rigsdag uden nævneværdig debat.

I 1928 indførte man den bestemmelse, at retten til at importere spiritus var betinget af, at man ikke stod i skatterestance til kommunen. Den egentlige grund var, at kommunerne havde svært ved at inddrive skat og andre afgifter, medens det alkoholpolitiske aspekt knap nok blev berørt i lagtingsdebatten. Men tankegangen, at rettigheder og forpligtigelser bør følges ad, var jo også kendt fra f.eks. valgloven, idet valget bl.a. var betinget af, at man ikke nød fattighjælp. Bestemmelsen om, at man for at få udleveret spiritus skal fremvise attest på, at man ikke skylder skat, har været gældende lige indtil 1988, nogle år efter at man havde indført kildeskat, hvorved denne bestemmelse mistede sin betydning og derfor blev afskaffet.

Siden 1949 har spiritus været rationeret (maks. 9 liter spiritus over 23 vol.% alkohol pr. person pr. kvartal), men foreløbig uden begrænsninger for øl- og vinkøb. Der blev indført købekort, hvori toldmyndighederne noterede al indklareret forsendelse af spiritus. I 1980 blev rationeringssystemet udvidet til også at gælde hedvin (9 liter hedvin pr. kvartal pr. person) og øl: maks. 42 liter guldøl (5,8% vol.% alkohol) pr. måned. Bordvin og lettere ølsorter var uden rationering. Samtidig blev import af øl over 5,8% forbudt. Disse bestemmelser synes at have haft som hovedformål at begrænse smug- eller sortbørshandel mere end at begrænse enkeltforbrugeres adgang til alkohol.

Man vil af det ovenstående forstå, at når den ældre færøske alkohollov sommetider har været benævnt en forbudslov, er det kun en rigtig betegnelse for så vidt, at den har indeholdt forbud mod produktion, salg og udskænkning af alkohol. Rationeringerne har været rigelige til at dække de allerfleste menneskers behov, så meget mere som det var muligt at få tilladelse til at indkøbe ekstra store kvanta i forbindelse med særlige anledninger (større festligheder f.eks. bryllupper, firmafester m.v.). Men det kunne være en omstændelig affære at hjemkøbe en forsyning spiritus. Man kunne komme ud for, at købekortet skulle afhentes og betales på ét kontor, skatteattest på et andet. Faktura skulle betales på ét sted, told på et andet kontor, kvitteringer forevises, før man på et femte kontor fik udleveret konnossement, og endelig kunne varen hentes på skibsekspeditionens lager og bringes hjem i egen bil eller lejet taxa. For dem, som boede på steder, hvor der var langt til både posthus, skibsekspedition og andre kontorer,

tilbagestod rejsen hjem pr. bil, bus eller færge. Det skal dog tilføjes, at ekspeditionen af mindre forsendelser pr. post var noget enklere.

Fra offentlig side blev der ikke gjort noget for at forenkle denne tidsrøvende procedure – den skulle i sig selv udgøre den barriere for at få fat på alkohol, som modstandere af alkohol opfattede som moralsk forsvarlig. Men fra brugernes side blev der udvist stor fantasi for at lette adgangen til alkohol. Her tænkes ikke alene på sortbørshandel og smughandel f.eks. fra skibe, men også på det siden 1960'erne udbredte systematiske fællesindkøb gennem klubber, der også har fungeret som en slags værtshuse i Tórshavn og andre større bygder. Disse klubber blev populært kaldt „ølklubber“, fordi de i begyndelsen kun solgte øl, som var uden rationering. I 1980'erne opstod desuden „vinklubber“, som non-profit klubber med det formål at indkøbe god vin (som ikke var rationeret) til deres medlemmer og udnytte fordelene ved at købe i store mængder ad gangen. Disse klubber havde ingen udskænkning, men videresolgte vinen til deres medlemmer fra beskedent indrettede lokaler.

Rationeringskortet var strengt personligt; selv om man var i skatte-
restance, kunne man altid finde udveje for at „låne“ retten til spirituskøb fra andre, som kun delvis eller slet ikke havde udnyttet deres ration i det pågældende kvartal.

Mislykket reformforsøg i 1970'erne

Som tidligere nævnt har det været uhyre vanskeligt at gennemføre ændringer i den færøske alkohollov på trods af, at det i løbet af flere årtier er blevet stadig mere åbenbart, at loven var vanskelig at administrere og i øvrigt havde mindre og mindre opbakning i befolkningen. De forhindringer, som man tidligere i dette århundrede ville sætte mellem forhandler og køber, mistede deres eventuelle betydning i takt med, at al kommunikation i tidens løb er kommet til at gå så utrolig meget hurtigere og smidigere i vor tid end i de tider, hvor der kun var nogle få rute- og fragtskibe til at bringe information, varer og personer til og fra Færøerne.

I 1972 blev der taget et alvorlig initiativ fra politisk side til en gennemgribende lovreform. Efter lang tids forhandlinger og med mange kompromiser undervejs blev et lovforslag vedtaget i lagtinget. Hovedprincipperne i denne lov var at indføre monopolsystem, at tillade de færøske bryggerier at brygge øl med maks. 5,8% alkohol og at forbyde import af de stærkeste ølsorter, desuden at afskaffe reglen om at kræve ren skatteattest for at kunne købe alkohol, og endelig indeholdt lovforslaget en paragraf, som var direkte møntet på at stoppe klubvirksomheden.

Loven blev imidlertid forkastet ved en landsomfattende folkeafstemning i 1973. Valgdeltagelsen var på 61,5%, hvoraf 37,5% stemte nej; ifølge loven skulle den bortfalde, hvis 33% stemte nej.

Færøsk ølbrygning fra 1980

Til trods for det generelle forbud mod fremstilling af alkoholiske drikke fik de færøske bryggerier i 1980 tilladelse til at brygge og sælge øl med maks. 5,8 vol.% alkohol (deres produktion bestod tidligere af let pilsnerøl og sodavand). For at forhindre impuls køb blev den regel indført, at øl skulle rekvireres pr. telefon eller brev, hvorefter man fra bryggeriet fik tilsendt en giroblanket, som skulle betales på posthuset. Det stod i loven, at der skulle hengå mindst et døgn, fra man havde fået tilsendt girokort, til varen kunne udleveres på bryggeriets depot (mod forevisning af rationeringskort og skatteattest). Men der var ingen, som kunne forhindre, at man havde en stak betalte girokort liggende, så man hurtigt kunne hente en kasse øl, når behovet opstod.

Mange af disse praksiser var på kanten af, hvad der var i overensstemmelse med lovens bogstav og ånd. Men da en grundig håndhævelse af alkoholovens bestemmelser var yderst resursekrævende, valgte politimyndighederne at skelne mellem grove og mindre grove forseelser og at koncentrere sig om de grovere forseelser, som de fik kendskab til. Et vægtigt argument for at få indført en ny alkohollov var den store afstand, der var mellem lov og praksis og den deraf følgende undergravning af retsfølelse og respekt for loven. Det kan som eksempel nævnes, at når „ølklubberne“ ikke blev standset, skønt der ingen tvivl var om, at de var ulovlige, var det fordi myndighederne allerede i 1960'erne havde indgået en aftale med de militære anlæg på Færøerne med udenlandsk mandskab (hovedsagelig danskere og amerikanere) om en lignende klubordning. Dette blev gjort for at begrænse den sortbørshandel, som mandskabet på militærstationerne blev beskyldt for at drive i Tórshavn.

Politimesteren udtalte i den forbindelse: „Alt dette med ølklubberne begyndte i Mjorkadalur.³ Mandskabet der var under samme regler for spiriturationer som alle andre. Men så skete der det, at disse mænd begyndte at sælge en del af deres ration på det sorte marked, ligesom så mange andre gør. For at undgå dette ulovlige salg blev der derfor indgået en aftale mellem landsmyndighederne, politiet og Mjorkadalur om, at

³ NATO-militær anlæg i nærheden af Tórshavn.

mandskabet skulle få lov til at indkøbe spiritus i fællesskab og indbyrdes administrere det, således at der kunne være en vis kontrol.⁴

Ølklubberne var en kopi af dette system, og en eventuel indgriben fra myndighedernes side ville blive betragtet som en uretfærdig forskelsbehandling, medmindre også militærets klubsystem blev afskaffet.

Lov af 1992 om indførsel og salg af berusende drikke

Ved folkeafstemningen i 1973 havde man altså forkastet et forslag til lovreform, og der hengik næsten 20 år, inden en reform af alkoholloven igen kom på tale. I 1991 fik lagtinget forelagt et lovforslag, som blev vedtaget i maj 1992. I mellemtiden blev der udført et omfattende udvalgsarbejde, hvor alle relevante myndigheder og interessegrupper blev hørt. Et krav om folkeafstemning vandt ikke tilstrækkelig tilslutning i lagtinget.

Ifølge § 1 er lovens formål „at begrænse brugen af berusende drikke og reducere mest muligt de skader, som brugen af berusende drikke medfører for den enkelte og for samfundet, samt at tilvejebringe klare regler i forbindelse med berusende drikke på Færøerne.“

I november 1992 åbnede det offentlige monopol „Rúsdrekkasøla Landsins“ (RL) sin første butik i Tórshavn. I de følgende måneder kom der flere til, og der er nu i alt 6 udsalgssteder fordelt over øerne. En del salg besørges gennem postordre, især til de øer, hvor der er lang vej til udsalgsstederne.

RL har eneret til import og salg af alkohol inkl. lagerøl (maks. 4,6% alkoholindhold). Dog har bryggerierne foreløbig beholdt retten til at sælge egne produkter fra deres fem depoter.

Efter den gamle lov var al udskænkning forbudt, både mod betaling og vederlagsfrit. På spisesteder og hoteller har man forgæves ledt efter et vinkort, idet det ikke har været tilladt at servere vin, øl eller spiritus i restauranter. I den nye lov er der åbnet mulighed for at give et begrænset antal bevillinger til udskænkning til hotel- og restaurationsbranchen m.v., og til – som det hedder i loven – „foreninger, der udskænker berusende drikke for medlemmerne mod betaling“ (§ 10). Der er her tænkt på de 10-15 „ølklubber“, som i årenes løb har oparbejdet en talrig medlemskare og udviklet en praksis for socialt samvær, som man ikke uden videre mente at kunne afskaffe. Disse klubber fik derfor mulighed for at søge om bevilling til udskænkning, hvilket mange af dem gjorde, og mange af dem eksisterer fremdeles.

4 Myndablaðið NÚ! Nr. 9, 1976.

Bevillinger til udskænkninger meddeles af et bevillingsnævn. Bevillingsnævnet skal kontrollere, at ansøgere opfylder nærmere bestemte betingelser for at få og beholde deres bevilling. Inden bevilling til udskænkning meddeles, skal der indhentes en udtalelse fra de kommunale myndigheder. Der er eksempler på, at ansøgere har fået grønt lys fra bevillingsnævnet, men nej fra byrådet, og i de tilfælde har nævnet rettet sig efter byrådets afgørelse. Dette er en årsag til, at der stadig er ledige bevillinger i nogle distrikter.

Andre ændringer i forhold til den gamle lov er, at rationeringsordningen er afskaffet, og at lavalderen for at kunne købe alkohol er sænket fra 20 til 18 år.

Hvorfor kom lovreform i 1990'erne?

Man kan stille spørgsmålet, hvorfor tiden netop nu i 1990'erne åbenbart var moden til at gennemføre en lovreform, når alle tidligere forsøg har været forgæves, selv om man i hvert fald siden 1927 blandt andre løsninger har drøftet muligheden for at overgå til et monopolsystem.

Her må man først anføre, at det længe har været åbenbart for både myndigheder og offentlighed, selv mellem de argeste modstandere af alkohol, at loven var fuldstændig gennemhullet, og at en revision var yderst påkrævet.

Dernæst må man nævne den smitteeffekt fra nabolandene, som ganske vist altid har gjort sig gældende og påvirket alkoholvaner og holdninger til alkohol, men som har fået endnu større betydning i den velstandsperiode, som Færøerne har gennemgået i løbet af 1970'erne og 1980'erne, med intensiveret informations-, vare- og persontrafik mellem landene. Den kan kort karakteriseres som, at omverdenen er rykket betydeligt tættere på Færøerne. Mange færinger tilbringer flere år af deres ungdom i andre lande (især Danmark) i uddannelsesøjemed og får derved personligt kendskab til andre alkohol kulturer. Det spiller her også ind, at i nabolandene har holdningen til alkohol og alkoholpolitik gennemgået en liberalisering, også i de såkaldte monopollande i Norden.⁵

Et hovedresultat i en sammenlignende undersøgelse fra 1970'erne af alkoholvaner og holdninger til alkohol i Finland, Island, Norge og Sverige var de store ligheder, som man kunne konstatere både med hensyn til vaner, holdninger og følgevirkninger af alkoholforbrug.⁶ En tilsvarende undersøgelse blev foretaget på Færøerne i 1991 og viste, at Færøerne ikke

⁵ Reuter og Tigerstedt 1992.

⁶ Hauge & Irgens-Jensen 1987.

udgør nogen undtagelse i så henseende. Undersøgelsen blev gentaget i 1994, men resultaterne er endnu ikke tilgængelige.

Det kan påstås, at færøsk alkoholpolitik har været en slags strudsepolitik. Det, at man har holdt det „beskidte arbejde“ med at sælge alkohol borte fra Færøerne, har mere eller mindre direkte og bevidst været med til at bevare illusionen om, at der ingen problemer var, og at man kunne skyde det offentliges ansvar fra sig for de problemer, som alkoholen måtte have i vort samfund. De, som ikke har villet indrømme, at der var for langt mellem lovens intentioner og de virkelige forhold, har hårdnakket påstået, at alkoholloven var god nok, og dens overholdelse blot var et spørgsmål om at indsætte mere politimagt. Da politikvæsen på Færøerne er et dansk anliggende og betalt af den danske statskasse, og ikke den færøske landskasse, har man samtidig kunnet skyde ansvaret over på de danske myndigheder. Selv om dette argument ikke har været direkte brugt i debatten, kan man ikke afvise, at det har indgået i tankegangen.

I 1970'erne opstod der på privat initiativ nye behandlingsinstitutioner for alkoholskadede i tillæg til det offentlige sundhedsvæsens tilbud (antabusbehandling administreret af kommunelæger o.a., psykiatrisk sygehus), og snart øgedes presset for økonomisk tilskud fra det offentlige til drift af disse institutioner.

På lagtingets finanslov kan man se, at bevillingerne til behandling af alkoholisme mangedobledes på få år. Tallene kan ikke direkte tages som udtryk for, at problemerne er vokset, idet man ikke har noget sammenligningsgrundlag fra tidligere år. Man ved i det hele taget ikke så meget om alkoholproblemernes omfang ud over, hvad man ved om dem, der kommer i berøring med behandlingssystemerne. Men dette har medført, at problemer, som før blev holdt uden for det offentlige regi, er blevet mere mærkbare i det offentlige budget. Dette har fremprovokeret en stillingtagen til alkohol og alkoholpolitik, som er kommet mere og mere til udtryk i den offentlige debat. Alle disse forhold har tilsammen medvirket til, at det var muligt at opnå et flertal for den lovreform, som blev vedtaget i lagtinget i 1992.

Hvordan har den nye lov fungeret i praksis?

I en artikel „Samhällsvetenskapens roll för dagens politik“ skriver Pekka Sulkunen, at de nordiske alkoholmonopoler kan opfattes som symbol på den moderne utopi om et rationelt, solidarisk og politisk trygt samfund. Monopolernes oprindelige opgave var at eliminere et irrationelt og

destruktivt rusmiddel i samfundet, senere som civiliseret agent i den offentlige oplysnings tjeneste.⁷

Denne opfattelse har også skinnet igennem i den færøske debat, hver gang man i årenes løb har drøftet muligheden for at indføre et monopolsystem, helt op til 1992, da man valgte at kopiere det nordiske monopolsystem fremfor at frigive alkoholhandelen helt.

Spørgsmålet er så, hvordan den nye lov har fungeret i praksis, og om den har haft de effekter, som man ifølge formålsparagraffen ønskede, at den skulle få. Har og kan det offentlige monopolsalg leve op til det sociale ansvar, det har fået pålagt?

Ifølge de offentlige statistikker er det årlige gennemsnitsforbrug udregnet i liter alkohol pr. indbygger over 15 år faldet fra 6,68 liter i 1991 til 6,21 liter i 1994. Behandlingsinstitutionernes statistikker er særdeles mangelfulde, delvis ud fra hensynet til at sikre klienternes anonymitet, og svingninger i antallet af behandlinger er i lige så høj grad et udtryk for kapacitet som for behov. Psykiatrisk hospital udgør her en undtagelse, men her er tallene imidlertid så små, at de ikke viser nogen tydelig tendens.

Af andre målelige tal kan anføres, at antallet af sigtelser for spirituskørsel er faldet. I slutningen af 1980'erne lå antallet på godt 300 om året. I 1994 var tallet faldet til 170. Politiets indsats i færdselskontrollen har været uforandret.

Det ville imidlertid være en forhastet slutning at drage, hvis man ville tolke de positive udviklinger som et udtryk for lovens gunstige indflydelse. For det første har forbruget ifølge de officielle tal stort set været faldende lige siden 1987, da det beregnede årlige gennemsnitsforbrug var på 8,1 liter pr. person over 15 år. Ligeledes var faldet i sigtelser for spirituskørsel mærkbart også inden 1992, med det største fald fra 312 i 1990 til 232 i 1991, i takt med et drastisk fald i antallet af biler og med, at bilernes kørselsaktivitet gennemgående er formindsket. Et yderligere mærkbart fald i antal sigtelser for spirituskørsel har man konstateret i Tórshavn-området i løbet af de sidste par år, fra 141 i 1992 til 60 i 1994.⁸

Af flere grunde er det uhyre vanskeligt at sammenligne forholdene før og efter den nye lovs ikrafttrædelse i 1992. Statistikernes forbehold „alt andet lige“ er her irrelevant, for netop i den sidste tid har næsten „intet andet været lige“ på Færøerne.

Det færøske samfund har i de sidste år været præget af økonomisk

7 Sulkunen 1995.

8 Opl. Tórshavn Politistation.

krise med hurtigt voksende arbejdsløshed, generelt fald i realindkomsten og stor formindskelse af købekraften.

Folketallet er formindsket fra 47.417 pr. 31.12.1990 til 43.678 pr. 31.12.1994. Afvandringen har været størst blandt de yngre generationer, som ifølge undersøgelser af alkoholvaner har det forholdsvis højeste forbrug. Nettoaflytningen af 15-19 årige er 4-doblet fra 1991 til 1994 og af de 20-29 årige mere end fordoblet. De deraf følgende forskydninger i befolkningens alderssammensætning kan muligvis påvirke den målte gennemsnittskonsumtion.

En evt. konstatering af, hvilke virkninger loven måtte have haft, vanskeliggøres endvidere af, at forskellige faktorer, som kunne tænkes at have direkte indflydelse på forbrugsvanerne, er ændret. Som eksempel skal anføres priserne på alkohol.

I forbindelse med oprettelsen af et monopolsystem anbefalede det færøske alkohol- og narkotikaråd, at der blev ført en aktiv og bevidst prispolitik for så vidt muligt at regulere forbruget ad denne vej. Ud over at et højt prisniveau kan anvendes til at holde forbruget nede, kan en aktiv prispolitik anvendes til at lede forbruget over på bestemte svagere alkoholsorter, f.eks. af sundhedshensyn.

Man må dog konstatere, at denne anbefaling ikke er blevet fulgt. Alkoholpriserne er gennemgående steget som led i den stramme finanspolitik, man har måttet føre på alle områder på Færøerne i de sidste år. Prisstigningerne kan tages til indtægt for, at alkoholforbruget synes at være gået ned i løbet af 1990'erne; dertil kan føjes, at man ikke har regnet på, hvad prisstigningerne på alkohol har betydet i forhold til realindkomst og købekraft. De største og mest bratte forhøjelser er foretaget for at skaffe indtægter til landskassen, medens det forbrugsregulerende moment kun har været et assisterende motiv.

I bekendtgørelsen vedr. Rúsdrekkasøla Landsins står der, at den så vidt muligt skal drives efter forretningsmæssige principper, dog med skyldigt hensyn til sundhedsmæssige målsætninger, som er nedfældet i lovens formålspragraft. I bekendtgørelsen er ligeledes anført, at Rúsdrekkasøla Landsins skal figurere på lagtingets finanslov under en særlig konto, og der kalkuleres på forhånd med et nærmere bestemt overskud, som fastsættes ved finanslovens udformning og vedtagelse i lagtinget. Det følger heraf, at priserne må ansættes således, at Rúsdrekkasøla Landsins kan nå det fastsatte overskud gennem omsætningen.

I tiden op til overgangen til monopolsystem var der en udbredt pessimisme om, at den nye salgsordning nok ville komme til at betyde

dårligere service, f.eks. mindre udvalg end hvad udenlandske leverandører kunne tilbyde, og frygt for prisforhøjelser. Medens der gennemgående synes at være tilfredshed med servicen, udløste det vilde protester, at allerede to måneder efter at RL havde åbnet, steg priserne voldsomt. Dette skete dels pga. omlægning til et nyt afgiftssystem pr. 1. januar 1993. Afgiften fastsættes som hovedsprincip i forhold til alkoholstyrken, og omlægningen medførte, at priserne på spiritus steg med 30-40%. Også for andre varegrupper er priserne steget siden 1992, men her har også andre faktorer spillet ind (bl.a. forhøjelse af omsætningsafgiften, pålæg til RL om at forhøje sit overskud, svingninger i markedspriserne), således at prisstigningerne ikke fordeler sig jævnt efter alkoholstyrken. Som eksempel kan nævnes, at prisforskellen på lagerøl og det stærkere guldøl er betydelig mindre nu, end den var i 1992. Dette er formentlig en grund til, at salget af guldøl er steget på bekostning af lagerøl. Det procentvise salg af de forskellige varegrupper har ændret sig som følger:

Procentvis fordeling af salg af forskellige varegrupper 1991-1994 udtrykt i liter alkohol

	1991	1992	1993	1994
Vin	11	16	8	9
Spiritus	50	52	46	49
Øl 4,6 vil.% alkohol	22	17	17	14
Øl 5,8 vol.% alkohol	18	15	28	28

Kilde: Rúsdrékkasöla Landsins årsberetning 1993.

Nye problemer: hjemmebrænding og reklame

Hjemmeproduktion af alkoholiske drikke har altid forekommet i en vis udstrækning, men omfanget har været ukendt, og man har aldrig forsøgt at sætte tal på det. Myndighederne synes at have interesseret sig mere for smuglervirksomhed fra skibe samt sortbørshandel, hvilket kunne tyde på, at man ikke tidligere har anset hjemmebrænding for et stort problem. I den almindelige bevidsthed har hjemmeproduktion da også været opfattet som et sporadisk og epidemisk fænomen. I de seneste år synes der imidlertid at være sket et skift til en mere omfattende

hjemmeproduktion. Der meldes ikke om pågribelser fra politiets side, men rygterne går om raffinerede apparater, og fotokopier af opskrifter på sindrige hjemmebrændingsmetoder fordeles mellem venner og bekendte.

En udbredt opfattelse synes at være, at hjemmeproduktion sker ikke alene som en pragmatisk reaktion imod de høje alkoholpriser, men i lige så høj grad som en protesthandling. Denne holdning støttes til dels af pressens behandling af fænomenet. Selv om borgerne har accepteret, at afgiftsforhøjelse på alkohol og andre luksusvarer er et kendt og traditionelt middel til at skaffe dækning til de offentlige udgifter, er der en grænse for, hvad der anses for rimeligt. *Rimeligt* er et relativt begreb – det kommer for en stor del an på, hvad man sammenligner med. På Færøerne har man erfaring for, at de fleste sammenligner med danske forhold. Danmark er det udland, som de fleste har bedre kendskab til end andre udlande, og de hyppigste og tætteste forbindelser af forskellig art, handelsmæssige, kulturelle etc., går til Danmark eller via Danmark. Det naturligste er derfor at sammenligne færøske alkoholpriser med danske, og i den sammenligning forekommer de færøske priser ekstremt høje, især på vin og øl.

Ifølge loven er reklame for alkohol forbudt, men grænserne mellem reklame og information er ofte flydende – det gælder ikke blot for alkohol, men også for mange andre varer og serviceydelser. Her må man dog indrømme, at den nationale lovgivning ikke kan ramme TV-satellitkanaler, udenlandske aviser, ugeblade og magasiner, som både kan bringe direkte reklame for alkoholvarer og indirekte gennem billedmateriale, vinartikler og lign. forbinde alkoholnydelse med en vis livsstil. Man har her i landet som andre steder måttet opgive at gennemføre en streng overholdelse af reklameforbudet.

For et par år siden blev det påtalt, at et færøsk supermarked sendte brugerblade ud til alle husstande fra den danske handelskæde Favør, som de var medlemmer af. Bladet indeholdt tilbudsreklamer for vin, i den færøske udgave dog med bemærkning om, at tilbudet ikke var gældende på Færøerne. Inden sagen kom så vidt som til retsmæssig afgørelse, valgte supermarkedet at overtrykke billedet af vinflaskerne med sort.

Et andet problem meldte sig i forbindelse med alkoholreklamer i TV. TV-satellitter har længe været populære på Færøerne, og ingen kan blande sig i, hvilke kanaler folk foretrækker at se gennem deres private tv-skærm. I Tórshavn kommune gør det specielle sig gældende, at byrådet abonnerer på en række TV-kanaler, som nedtages gennem en fællessatellit og videresendes til beboere i Tórshavn og omegn. Da byrådet for et års

tid siden besluttede at nedtage den danske TV3-kanal, blev der rejst den indvending, at denne kanal sendte reklamer for alkohol – i modsætning til det svensk/norske TV3, som man hidtil havde haft, og at dette var i strid med færøsk reklameforbud. Byrådet valgte da at tolke spørgsmålet således, at det danske TV3 ikke kunne anses for at være et færøsk massemedium, og dermed blev sagen afgjort uden anmeldelse til myndighederne.

Monopolsystemets udsalgssteder har naturligvis ikke lov til at reklamere for deres varer. Kunderne forventer en god service og vareinformation, og personalet bestræber sig på at opfylde disse krav inden for de rammer, som loven sætter. Det kan dog virke som et paradoks, at man på én væg i butikken kan se opslag om alkoholens farer og ved at vende blikket til en anden side kan fæste øjne og tanker på lækre glasmontrer, hvor f.eks. nye varer og særlige tilbud præsenteres på en indbydende og i reklamemæssig henseende professionelt udført måde. Alt efter karakter ledes man til at trække på smilebåndet eller forarges over dette eksempel på, at der kan være langt mellem den alkoholpolitiske retorik og virkelighedens betingelser og krav.

Sammenfattende kan man sige, at man ikke har kunnet konstatere nogen store ændringer i forbrugsmønsteret, som kan tilbageføres direkte på den nye alkohollov. Gennemsnitsforbruget er faldet, men man ved ikke ret meget om forskydninger i forholdet mellem afholdsfolk, moderate forbrugere og storforbrugere. Ændringer i tilgængelighed har ikke været så store, som man umiddelbart kunne få indtryk af, idet man også inden 1992 med dags varsel kunne få tilsendt spiritus pr. flypost, og øl har man kunnet købe på bryggeriernes depoter. Dertil kom alle de mere eller mindre ulovlige kilder. Den førømtalte survey-undersøgelse af alkoholvaner m.v. fra 1994 vil formentlig kunne afsløre nogle ændringer i forbrugsmønster m.v. Ser man på 1992-lovens formålsparagraf, må man konstatere, at i hvert fald på ét punkt har loven haft indflydelse: at tilvejebringe klare regler i forbindelse med berusende drikke. Reglerne er blevet klarere og lettere at administrere. Politiet kan ikke påvise konkrete eksempler på ændringer i negativ retning, men fremhæver i samme forbindelse, at hjemmeproduktion af alkohol kan tænkes at blive et nyt og svært håndterligt problem.

LITTERATUR

Degn, A.: Oversigt over Fiskeriet og Monopolhandelen paa Færøerne 1709–1856. Tórshavn 1929.

Færø Amt: Betænkning om Forholdene paa Færøerne vedrørende Handel med og Udskænkning af berusende Drikke. Udarbejdet af Færø

- Amt paa Grundlag af dettes under 1. November 1905 afgivne Betænkning til Justitsministeriet, 1905.
- Føroya kunngerðasavn [lovsamling] 1992.
- Hagtíðindi nr. 4, 1995. [Meddelelser fra færøsk statistisk dept.].
- Hauge, R. & Irgens-Jensen, O. : Alkoholen i Norden. En sammenliknende undersøkelse av bruk av alkohol, holdninger til alkohol og konsekvenser av alkoholbruk i Finland, Island, Norge og Sverige. Bilaga til Alkoholpolitik 4 (1987):4.
- Jacobsen, Elin S.: Rúsdrékka – siðir og ósiðir. Tórshavn 1995.
- Myndablaðið NÚ nr. 9, 1976.
- Reuter, S. & Tigerstedt, C.: Alkoholpolitiken i Norden sedan 1980. Alkoholtidsskrift 1992): 2, 59–72.
- Rúsdrékkasøla Landsins: Ársfrágreiðing [årsberetning] 1993.
- Rúsdrékka í Norðurlondum. Rúsdrékka- og narkotikaráðið. Tórshavn 1994.
- Sulkunen, P.: Samhällsvetenskapens roll för dagens politik. Nordisk Alkoholtidsskrift 12 (1995): 2, 98–100.
- Personlige oplysninger fra politistationen i Tórshavn.

FÆRØSK DRIKKEKULTUR

– *kontinuitet og forandring*

I en nyudkommen bog „Tíminn & tárið – Ísland og áfengi í 1100 ár“ skriver forfatteren Óttar Guðmundsson bl.a.: „Når man betragter Islands alkoholhistorie ser man, at islænderne har drukket forholdsvis lidt sammenlignet med andre folk. På den anden side har det været en udbredt skik at drikke sjældent, men meget ad gangen, og at drikke sig fuld hver gang, man har nydt alkohol.“¹

Undersøgelsen „Alkoholen i Norden“ fra 1979 synes at påvise, at man i Island har en større tolerance over for beruselse end Finland, Norge og Sverige, og at man i Island har opgivet større antal beruselser pr. år end de øvrige lande.² En undersøgelse efter det samme spørgeskema blev gennemført på Færøerne i 1991 og viser, at færinger på disse punkter har svaret på omtrent samme måde som islændinger, skønt den opgivne årlige totalkonsumptionen i Island og Færøerne er lav i forhold til andre nordiske lande.³

At færinger drikker sjældent, men meget ad gangen, er naturligvis en grov forenkling, men ikke desto mindre synes det at svare temmelig godt til færingers egen forståelse af typisk færøske alkoholvaner. – Ud fra foreløbige resultater af min undersøgelse af færøske drikkekulturer skal jeg i denne forelæsning fremdrage nogle historiske kilder som viser, at dette

1 Guðmundsson 1992:123 – min oversættelse.

2 Hauge & Irgens-Jensen 1987.

3 Hauge 1994.

synes at være et gammelt mønster på Færøerne, og jeg skal påvise nogle forhold, som kan have medvirket til vedligeholdelse af dette mønster.

Om færingers drikkevaner skrev præsten Lucas Debes i 1673:

Ædruelighed ere de største parten genedige til. Thi hvad Øl de indkiøbe nende de icke self at fortære men forvare det at de der med kunde tractere en ankommende fremmed Giæst eller oc vederqvæge deris Lærere der med naar hand dennem paa sit Embedis vegne besøgendes vorder. Oc de bruge icke gerne iblandt dem self indbyrdis nogen Overflødighed udi Drick, uden om Jule Høytid; da de her saa vel som paa andre Stæder forlyste sig med en Lystigheds og Glædsks Skaal. Dog kunne vi icke sige dennem alle fri for Druckenskab med Brændeviin, hvilcken nu paa en kort Tid hafver sig indsniget udi Færøe, dog heldst hos de uforstandige oc som hafve mindst at betale med.⁴

De oplysninger man har fra tiden før ca. 1700 er ikke tilstrækkelige til at danne sig et pålideligt billede af, hvor meget man har drukket i ældre tider. Man har vel dengang som nu haft nogle normer for at skelne mellem drukkenskab og mådehold, og hvis færinger har brugt folkelitteraturen som forbillede, f.eks. kvæði, som synges til den færøske dans, har man drukket rigeligt, når man har holdt gilde, og at drikke sig beruset har været et udtryk for manddom og styrke. Fra kvæderne kender man udtryk som at „drikke jul“ og „drikke bryllup“.

Af tingbøger fra 1600-tallet kan man se, at der har været klaget over manglende forsyninger af øl og malt til brygning af mjød, eller at varerne var fordærvede. Bemærkninger som, at „den øl og malt, der kom med sidste skib kunde lidt forslå til præsterne, meget mindre til et helt land ...“ tyder på, at præsterne dengang har haft fortrinsret til disse varer, flertallet af befolkningen har været mere nøjsomme og har indskrænket sig til at drikke øl og mjød i julen. Lucas Debes bemærker dog, at brændevin er en ny vare, og at blandt de fattige er drukkenskab ikke ukendt.

I 1709 overtog kongen al handel på Færøerne, og fra den kgl. monopolhandels bøger har man mere pålidelige oplysninger om importens størrelse. Man ser heraf, at importen var jævnt stigende gennem hele 1700-tallet; dog ved man, at den kgl. monopolhandel aldrig førte spiritus til øerne i ubegrænsede mængder. Handelens salg af spiritus er derfor ikke et nøjagtigt udtryk for trangen til at nyde spiritus. Desuden må man regne

4 Debes 1673:242.

med, at der altid har fundet en del smughandel sted, skønt det var strengt forbudt at handle med fremmede skibe.

Ifølge „Indberetninger fra ein Reise i Færøe 1781 og 1782“ af J. Chr. Svabo var der ikke sket de store forandringer m.h.t. drikkevaner på Færøerne siden Lucas Debes skrev sin bog 100 år tilbage: Man kan på ingen måde beskylde bonden for drukkenskab, skriver han, og der kan gå både uger og måneder, hvor han ikke nyder brændevin. De få pottes brændevin, han køber ved handelen, gemmer han gerne til fremmede og til højtider, især julen; ligeså får hans arbejdsfolk, den dag høet indbæres, god mad og lidt brændevin. „Vel kan der findes, her som andetsteds, de, der paa Brylluper, naar de ere ved Handelen, m.v., gaae over Maadeligheds Grændser, men dette kan langt fra ikke siges om Bonden i Almindelighed“.⁵

Fælles for de ovennævnte kilder er, at forfatterne har skildret færinger med stor sympati og har villet fremhæve deres dyder. Men selv en mere nøgtern Færø-skildrer som den danske læge P. L. Panum, som i året 1846 befandt sig nogle måneder på Færøerne i forbindelse med en slem mæslingeepidemi, fremhæver, at de fleste færinger kun drikker til bestemte lejligheder: „Brændevinsdrik er egentlige ikke bleven almindelig paa Færøerne, kun få, som da ere afgjorte drankere, bruge den diætisk, men ved højtidelige lejligheder eller paa rejser drikkes meget store kvantiteter af en, ved handelens omsorg rigtignok temmelig tynd Brændevin.“⁶

Nogle år efter Panums ophold på Færøerne skete der imidlertid store forandringer i handelsforholdene på Færøerne, og det fik også betydning for øernes forsyning med spiritus. Den kgl. monopolhandel blev ophævet i 1856 og frihandel indført i stedet. Skibsforbindelser med udlandet blev hyppigere, og udenlandske fiskeskibe, som fiskede i færøske farvande, kunne frit anløbe færøske havne. At forbruget på Færøerne voksede betydeligt efter frihandelens indførelse, er bevist både med talmateriale og af andre kilder fra samtiden. Medens der tidligere kun havde været 4 udsalgssteder, opstod der nu små købmandsforretninger overalt på bygderne, hvor det typiske erhverv var små jordbrug kombineret med fiskeri med robåde. De handlende opkøbte fisk fra husholdningerne, som til gengæld fik de varer, som de havde brug for, bl.a. spiritus. Fiskeri med små robåde var afhængigt af vejr og strømforhold, og der er mange beretninger om, at mændene på ledige dage blev hængende i købmandshandelen og drak brændevin, og en del blev efterhånden forfaldne til druk og forsømte at tage på fiskeri eller gøre andet nyttigt arbejde.

5 Svabo 1959:310.

6 Panum 1847.

I oversigter over dødsårsager kan man se, at tallet på dem, der forulykkes på havet eller i fjeldene, voksede betydeligt i de sidste årtier af 1800-tallet, og drukkenskab blev betragtet som en hovedårsag til denne stigning.

Det er naturligvis umuligt at danne sig et pålideligt indtryk af hvor udbredt drukkenskab har været omkring på øerne. De fleste udsagn vi har om brug og misbrug fra 1800-tallet stammer fra læger og andre danske embedsmænd, og det fremgår, at det de forfærdes over ikke alene er, at der bliver drukket, men lige så meget måden, hvorpå der drikkes – de store mængder, der konsumeres ad gangen og den demonstrative fuldskab.

I et propagandaskrift, som en læge og landets provst udgav i 1879, fremhæver de, at færinger (undtagen vanedrankere) drikker ikke til daglig, men kun til bestemte festlige lejligheder:

Og da den største del af den brændevin, der drikkes her på Færøerne, til forskel fra i Danmark, ikke nydes jævnt hele året igennem lidt hver dag, men i store mængder ved enkelte lejligheder, bliver følgen deraf, at lejlighedsdrankerne på disse enkelte dage drikke så meget des mere, hvorfor man også ser forholdsvis flere drukne mennesker her end i Danmark, uagtet man her i det hele ikke drikker mere end der. Lejlighedsdrankernes antal omkring i bygderne er dog meget forskelligt.⁷

I fortsættelsen hedder det, at højtider, gilder, høbjærgning og grindefangst så at sige aldrig løber af uden drukkenskab, at der tværtimod ved flere af disse lejligheder finder et beklageligt uvæsen sted, og at det „i det mindste i Thorshavn, ikke sjældent til forargelse for en del af de ædruelige, og til slet eksempel for den opvoksende ungdom udarter sig til gadeoptøjer.“

Der er mange ting, som tyder på en vis social opløsning i årtierne omkring århundredeskiftet. I aviser fra samtiden kan man læse mange beklagelser over forkastelse af traditionel levevis og gode gamle skikke: at man foretrækker udenlandsk klædedragt fremfor den hjemmelavede færøske, udenlandske kolonialvarer fremfor traditionelle færøske madvarer; den færøske dans er i forfald og ved at blive fortrængt af udenlandsk dans, o.s.v.

Forholdene skabte en modreaktion i form af nationalisme og religiøse vækkelsesbevægelser, og afholdsbevægelsen fik tilhængere især fra 1880-erne. Ved lovgivning forsøgte man at begrænse spiritusforbruget, f.eks. ved at pålægge høje afgifter og ved at regulere handelen.

7 Madsen & Sørensen 1879.

Afholdsbevægelsen kunne nok gribe en del af befolkningen, og den har nok haft sin betydning for at øge bevidstheden om spiritusproblemet. Men mange stillede sig skeptisk over for den, og for andre var det snarere udfordringerne ved det nye fiskerierhverv og ambitioner om at gøre sig gældende som gode og respektable fiskeskippere, som gjorde at de tog afstand fra de ældre mænds overdrevne spiritusbrug. I overensstemmelse med den frihedsånd, der kendetegnede tiden, var der mange, der hellere ville løse spiritusproblemet „ad frivillighedens vej“. – Det var forresten også mere i overensstemmelse med den danske rigsdags holdning, hvor alle lovforslag fra det færøske lagting skulle stadfæstes.

En folkeafstemning i 1907, hvor både mænd og kvinder fik lejlighed til at deltage, gav det resultat, at der var flertal for at forbyde al handel og udskænkning af både øl, vin og spiritus, og i overensstemmelse hermed blev handel og udskænkning forbudt overalt på Færøerne med gyldighed fra juni 1908. Det blev dog ikke ensbetydende med en forbudslov, men bestemmelsen betød, at privatpersoner herefter selv måtte importere spritus til eget forbrug fra udlandet. – Dette princip har været gældende lige til 1992, hvor man indførte landsmonopol efter norsk og islandsk forbillede.

På Færøerne har man en forholdsvis righoldig litteratur, der belyser træk af færøsk folkeliv i det gamle bondesamfund, skrevet af folk, som husker tilbage til tiden, inden fiskeriet slog igennem som det vigtigste erhverv. Som man kan forvente, belyses det gamle bondesamfund gerne som et omend fattigt, så dog harmonisk samfund, og til dette harmoniske billede af fortiden hører ofte skildringer af højtider og gilder, der som regel fandt sted i vinterhalvåret. Der lægges ikke skjul på, at det ved sådanne lejligheder var accepteret at drikke sig beruset; der var dog en vis kontrol, f.eks. ved at såkaldte skænkere fik overdraget hvervet at administrere spiritusen og at påse, at ingen fik mere end de kunne tåle. Dette billede svarer ikke nødvendigvis til virkeligheden, men man kan læse teksterne således, at der her udtrykkes nogle normer for, hvad der var tilladt uden at blive anset som misbruger af alkohol.

Foruden denne type litteratur har man også foretaget mere systematiske undersøgelser af, hvordan man har fejret højtider og gilder i det gamle bondesamfund, og de viser ligeledes, at gilderne hovedsagelig har været henlagt til efteråret og vinteren, med nøje sammenhæng med arbejdsårets inddeling i en tid, hvor jordbruget betragtedes som det bærende erhverv, suppleret med fiskeri med robåde.

I de sidste årtier af 1800-tallet fik havfiskeriet større betydning. Dette

kan illustreres ved, at antallet af havgående fiskeskibe voksede fra 19 skibe i 1885 til 142 i 1908.⁸ Havfiskeriet ved Island (senere også Grønland) betød, at fiskerne drog afsted om foråret og kom først hjem sent på efteråret. Dette blev en yderligere grund til, at al festligholdelse blev henlagt til vintermånederne, hvor fiskerne var hjemme.

Ombord på færøske fiskeskibe har der altid hersket en meget streng disciplin med hensyn til spiritus. Arbejdet ombord på disse "smacks", som færinger drev fiskeri med op til 2. verdenskrig, var for hårdt og farligt til, at man kunne drikke sig fuld, og denne regel synes i det store og hele at have været accepteret af mandskabet. Så meget stærkere har trangen nok været til at slå sig løs, når man kom i land enten i Island eller når man kom hjem efter den lange fisketur under trange og primitive forhold ombord på skibene. En dansk lægefrue, som var på Færøerne i 1930'erne, skrev:

Der drikkes meget på Færøerne. Forfærdende meget. Men mere end det halve af året – under langturene til Island og Grønland – nydes ingen spiritus. Men om vinteren drikkes der bravt. Det vil ingen kunne benægte, og i begyndelsen virkede det såre nedstemmende på os at se den megen fuldskab. – Fulde bliver de. Endda overmåde hurtigt, for de drikker jo ikke for smagens skyld; men aldrig har vi set en færinger blive et vrug af drik.⁹

På Færøerne har der ikke været nogen tradition for værtshuse eller kroer. Før 1900 har befolkningstallet været for lille og bebyggelsen for spredt til et så specialiseret erhverv; købmændsforretningerne kom en overgang til at fungere som udskænkingssteder, til det blev forbudt i 1908.

Spiritusloven har naturligvis været brudt på alle tænkelige måder, og lovbruddet har i sig selv givet anledning til dramatisering og særlige ritualer i forbindelse med køb, opbevaring og traktering. Utallige historier er i tidens løb blevet fortalt om enten højtidelige eller muntre rejser til søs eller til lands mellem øerne, når man skulle hente sin forsyning hjem fra en anden bygd.

I forbindelse med arbejde, hvis kulturelle værdi har været lige så stor eller større end den økonomiske værdi, har spiritus spillet en ganske særlig rolle, f.eks. ved grindedrab eller fåreslagtingen, der nu som tidligere hovedsagelig foregår som hjemmeslagteri om efteråret. Det har givet mændene anledning til at gå på besøg hos hinanden for at vurdere og

8 Patursson 1961:45.

9 Gravesen 1941:46-47.

diskutere kvaliteter på hinandens slagtefår, og her hører det i vide kredse til, at man da har en flaske snaps til at byde på. Det har i det hele taget været almindeligt, at man har gemt sin brændevin i udhuse og kældere og haft dem til at “gå til”, som det udtrykkes, f.eks. når der har været danset færøsk dans i forsamlingshuset, eller at have en lomme flaske, som man kunne byde andre på, mere eller mindre skjult.

Det synes også at have været en ubrudt tradition at drikke udendørs, som man endog kan opleve i vor tid. For en del kan denne skik forklares ved, at ikke alene har udskænkning været forbudt, men også at medbringe spiritus i offentlige lokaler. Men systemet har udviklet nogle skikke, som med tiden har fået sine særlige funktioner og symbolske værdi i kommunikationen mellem mennesker.

Man har altså haft et helt system af ritualer omkring spiritus, som understreger spændingen ved det forbudte og det hemmelige. I andre sammenhænge er det imidlertid almindeligt at demonstrere beruselse, især ved højtider og andre fester. Mest udpræget og iøjnefaldende er det på *ólavsøka*, den nationale fest, som afholdes i Tórshavn i dagene omkring 29. juli, hvor folk strømmer til fra hele landet for at overvære sportsbegivenheder og andre formelle og uformelle arrangementer. Da synes alle dagligdagens normer i forbindelse med spiritus at være sat ud af kraft. Om det så skal tolkes som en protest af en eller anden art, en frigørelse eller evt. en social tvang, kan diskuteres. En amerikansk socialantropolog har beskrevet sine indtryk fra en *ólavsøka* i 1970'erne:

At night the main street is filled with couples walking up and down ... But the whole business has its odd and rather sordid side. An incredible amount of drinking is going on, and the sights consist partly of drunken men ... Men often act drunk after only one or two drinks – long before I, at least, could even feel the effect of the alcohol, let alone think, in accordance with the prescriptions of my own culture, that I should show how well I hold my liquor. They very quickly become loud and unsteady, advertising their inebriation. It is a far cry from the usual methodical gait and quitspoken reserve of Faroese. – They get exaggeratedly friendly. A Faroese drunk is likely to put his arm around yours shoulders, offer you a swig of his pocket-temperature beer and start a long pointless friendly conversation.¹⁰

10 Wylie 1974:54.

I de seneste årtier har det færøske samfund ændret sig betydeligt. Den tidligere klare opdeling af arbejdsåret, som herskede i det gamle bondesamfund eller i den tid, da fiskerne var væk et halvt år ad gangen, gælder ikke længere, og Færøerne er rykket ganske anderledes tæt til omverdenen. Større velstand og differentiering i erhvervslivet har givet forudsætninger for at kopiere udenlandske livsstile, og det afspejles også i nye drikkevaner. Selv om den gamle spirituslov er blevet beskyldt for at tilskynde til koncentreret forbrug, har den ikke kunnet forhindre, at nye drikkevaner og -miljøer er opstået. Man kan fx konstatere, at øl udgør en stigende procentdel af det samlede alkoholforbrug på bekostning af stærkere spiritus, og ligeledes at vinforbruget er stigende. En analyse af fordelingen af spiritusimport over årets måneder tyder dog på, at man ikke helt har forladt det gamle mønster at koncentrere sit spiritusforbrug til visse årstider, især vintermånederne og ólavsóka. Disse tal viser endvidere, at det er salget af de billigere spiritussorter, som tydeligst viser stor stigning to gange om året.

Med den nye spirituslov har man fjernet endnu en påstået undskyldning for koncentreret drikkeri og forladt nogle principper for alkohollovgivning, som har været fulgt i 85 år, og i stedet indført en salgsordning efter islandsk og norsk forbillede. I løbet af dette år skal der oprettes udsalgssteder rundt omkring på øerne, således at man overalt skal have lejlighed til at købe øl, vin og spiritus i små mængder efter behov. Bestemmelser om tilgængelighed og prispolitik kan vel medvirke til at præge drikkevaner, men andre faktorer spiller også ind. Skønt folketallet på Færøerne kun er ca. 47.000, er der stor variation i de sociale og kulturelle forhold.

Formålet med det projekt, jeg nu er i gang med, er bl.a. at forsøge at dokumentere den variation, som udtrykkes i vaner, normer og holdninger til alkohol i forskellige miljøer i det færøske samfund, og begrundelser og forudsætninger herfor. Det er meningen at gentage undersøgelsen om nogle år for at se, om man da kan indkredse nogen sammenhænge, som kan tilbageføres til spiritusloven og den alkoholpolitik, som vil blive ført i forbindelse med salgsmonopolet.

LITTERATUR

- Debes, L.: *Færoæ Et Færoa Reserata*. København. 1673/1963.
Gravesen, G.: *Lægekone paa Færøerne i 5 Aar*. København 1941.
Guðmundsson, Óttar: *Tíminn & tírið. Íslendingar og áfengi í 1100 ár*. Reykjavík 1992.
Hauge, R. og O. Irgens-Jensen: *Alkoholen i Norden*. 1987.

- Hauge, Ragnar: Rúsdrékka í Norðurlondum. Rúsdrékka- og narkotikaráðið. Tórshavn 1994.
- Madsen, E. og Th. Sørensen: *Nogle Bemærkninger om Drikfældighedens skadelige Følger og om Midlerne derimod*. Thorshavn 1879.
- Panum, P. L.: Iagttagelser anstillede under Mæslinge-Epidemien paa Færøerne i Aaret 1846. *Bibliothek for Læger 1847*.
- Patursson, E.: *Fiskiveiði – Fiskimenn*. Tórshavn 1961.
- Svabo, J.C.: *Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781 og 1782*. København 1959.
- Wylie, J.: *I am a Stranger too*. Harvard University, Cambridge Mass. 1974 (stencileret).

Vælsferð

SKOLEVÆSEN OG SUNDHEDSVÆSEN PÅ FÆRØERNE – trang eller tvang?

Indledning

Jeg har valgt at se på disse to områder, som har det til fælles, at de er indrettet på at skulle omfatte hele befolkningen. Begge har de rødder tilbage til oplysningstidens form for befolkningsomsorg og tillid til, at oplysning ville føre til ændret adfærd.

Jeg begrænser mig til 1800-tallet som tidsramme om den første opbygningsfase, og betragter udviklingen af skole- og sundhedsvæsen som led i moderniseringsprocessen på Færøerne. De love og praksiser, som dannede grundlaget for udviklingen, var mere eller mindre direkte overført fra Danmark – ud fra det princip, at færinger skulle nyde samme borgerrettigheder som rigets øvrige indbyggere.

På et analytisk plan kan det være hensigtsmæssigt at skelne mellem 'stat' og 'samfund' – i tilfældet Færøerne i 1800-tallet så meget mere, idet man kan anvende begreberne til hhv. den danske statsmagt og det færøske samfund. Men i det konkrete kan det være vanskeligt at identificere de to begreber og holde dem adskilt: statsmagten, repræsenteret gennem sine institutioner, synes at opløses og forgrene sig i et netværk, som er integreret i og ikke en modsætning til samfundet.

„... 'Staten' får inte ställas i motsats till 'samhället' utan måste betraktas som en integrerad del i samhällets organisation. Staten får inte ... reduceras till et subjekt med egna intressen, än mindre med en egen 'vilja'.

Det statliga skall i stället fattas som ett nätverk av formella og informella kraftcentra och förbindelser dem emellan, verksamt i hela samhället. I ett större perspektiv kan samhället som helhet uppfattas som ett sådant nätverk där det statsliga är en del och den centrala statsapparaten bara ett centrum bland flera.“¹

Det er dog nyttigt at fastholde, at staten har en særlig fremtrædende position som magtcenter i forhold til andre magtcentre. Statsmagten har den særstilling, at den er forbundet med forestillingen om en overordnet myndighed.

Spørgsmålet er imidlertid, hvilken evne staten havde til at slå igennem i de mere perifære dele af riget. I tilfældet Færøerne i 1800-tallet kan statsmagtens formelle og lokale repræsentanter let personificeres i de civile og gejstlige embedsmænd. Men de kan ikke betragtes som de eneste myndigheds personer. For det første fordi Færøerne i 1800-tallet stadig havde feudale træk, hvor statsmagtens reelle indflydelse var begrænset. Mange samfundsområder blev organiseret i bygdefællesskaber, ressourcer fordelt og konflikter løst efter sædvaneregler og/eller personlige forhandlinger. Et patriarkalsk samfund med sine egne ledere, hvis autoritet var baseret på ejendom, myndighed og karisma. Disse kan ikke overses som myndigheds personer.

De højere embedsmænds myndighed blev kun i begrænset omfang udøvet ved personlig tilstedeværelse og indgriben. Med datidens uudviklede kommunikation blev magten uddelegeret til et netværk af personer, hvis roller i samfundet var flere, afhængig af situation og kontekst: en sysselmand var den lokale politimyndighed, mægler i konflikter, formidler af informationer og kundgørelser af forskellig art foruden andre funktioner, som han udfyldte som privatperson i lokalsamfundet. En præst skulle ideelt kontrollere sognebørnenes sindelag og skolekunds kaber, fungere som talentspejder foruden bestride en række civile administrative pligter. Og så var han også bonde og herre for sin familie og tjenestefolk.

Skolevæsen

Ved indgangen til det 19. århundrede var der ingen skoler på Færøerne. Et forslag i 1797 om at der skulle oprettes skoler overalt på øerne vandt ikke tilslutning blandt præsterne, som på den tid var de sagkyndige i den slags anliggender. De fandt ikke tiden moden til at oprette skoler på landet,

1 Kyle 1989:323.

men mente det var tilstrækkeligt at indskærpe over for forældrene at sørge for børnenes undervisning, evt. at præsterne kunne beskikke en gammel mand eller kone til at træde til, hvor forældrenes kundskaber og vilje ikke slog til.

På den anden side mente præsterne, at det ville være ønskeligt med en almueskole i Tórshavn. Her var der en vis tradition for skoler, nemlig en latinskole, som havde eksisteret siden reformationen, og fra 1632 endvidere en såkaldt *dansk skole*, hvor børnene lærte læsning, skrivning, regning og katekismus. Men på det tidspunkt var latinskolen i stort forfald, og almueskolen var for længst sygnet hen. Nogle år senere (1806) tog den fungerende provst initiativ til at oprette en almueskole i Tórshavn, som efter nogle års begyndervanskelighed kom til at fungere nogenlunde uafbrudt.

Præsternes diskussion i 1797 afslører i sig selv, at undervisningen ikke var tilfredsstillende overalt, og står i kontrast til en samtidig præsts karakteristik af færingers oplysningsniveau, som nok skal læses som et partsindlæg i diskussionen om det var nødvendigt at oprette skoler:

„Indbyggerne have og megen Læse-Lyst, hvilken giver Præsterne en herlig Anledning til ved Udlaan af gode Almuesbøger at udbrede almennyttige Kundskaber iblandt deres Menigheder. En stor del ibland dem lægge sig efter ej alene at læse skrift, men og at skrive, og jeg kender adskillige, som ... have lært sig at skrive en ret god og læselig hånd. At regne i hovedet, endogså brøk, kunne de temmelige færdigt; deres mange og forskellige lodder i udmarkene og følgelig ligeså mange og forskellige andele i markernes afgrøde give dem ved delingen øvelse i denne brøkgregning...“²

Spørgsmålet om oprettelse af almueskoler uden for Tórshavn blev igen aktuelt, efter at man i Danmark i 1814 havde indført „Anordning for Almueskolevæsenet paa Landet i Danmark“. Formålet var at „danne børnene til gode og retskafne mennesker i overensstemmelse med den evangelisk-kristelige lære samt bibringe dem de kundskaber og færdigheder, der er nødvendige for at blive nyttige borgere i staten.“³ Børnene skulle lære at læse, skrive og regne, og ved læsning i bibelhistorie, fædrelandshistorie, geografi m.m. få kundskaber, der kunne tjene til „fordommens udryddelse og være af nytte i deres daglige håndtering.“ Altså blev foruden at sætte

2 Landt 1800/1965:252.

3 Haue et al. 1986:42.

børnene i stand til at tilegne sig den kristne børnelærdom tilføjet et mere nyttepræget formål med skoleundervisningen.

På Færøerne blev der i 1817 nedsat en kommission bestående af præster og andre embedsmænd, som skulle udtale sig om den danske lov var anvendelig på Færøerne. De fandt imidlertid, at det var hverken praktisk eller økonomisk muligt at finde en ordning, hvorefter alle børn skulle kunne få adgang til formel skoleundervisning.

Et skridt på vejen til et ordnet skolevæsen var, at der i 1829 blev oprettet en skolefond under amtmandens og provstens ledelse. Kapitalen stammede bl.a. fra salg af lagmandsgården, som blev solgt i forbindelse med nedlæggelse af lagtinget og lagmandsembedet i 1816. Desuden blev latinskolens og Thorshavn skolevæsens fond overført til den nye fond, „Færø Amts Skolevæsen“.⁴ Fra dette tidspunkt og frem til den første egentlige almueskolelov af 1845 blev der på mange steder indført skoleundervisning, typisk ved at en omgangslærer blev antaget til at undervise på skift i flere bygder. I 1844 var der således i alt 15 lærere, og i seks bygder var der indrettet skolelokaler. Lærerne fik undervisning hos provsten og derefter et bevis for duelighed. Undervisningen indskrænkede sig i de fleste tilfælde til læsning og kristendomskundskab.

Skolefonden var en støtteordning; den kunne yde tilskud til indrettelse af skolelokaler og evt. en lejlighed til læreren. Men i princippet påhvilede det lokalsamfundet at bære omkostningerne af skoleordninger. Forældrene skulle selv betale lærerens løn, i praksis i naturalier, og desuden fri kost og logi i de bygder, hvor han opholdt sig for at holde skole.

*

Amtmanden rapporterede med mellemrum til de danske centralmyndigheder (Danske Kancelli) om udviklingen. I 1834 var der fire, som kunne betegnes som egentlige lærere, men flere var på vej. „Vi håber således efterhånden at få undervisningen fremmet så meget, at ungdommen overalt i det mindste skal bringes til at forstå det danske sprog og erholde de fornødne forkundskaber i religion, før end konfirmationsundervisningen begynder, hvilket på mange steder langt fra er tilfældet.“

Det kan her indskydes, at færinger gennem århundreder har haft to sprog, delt i domæner således at dansk var kirke- og rets- og administrationssprog, medens færøsk var talesprog samt i den skriftløse

4 Nolsøe 1950:28.

kultur bærer af den litterære arv. Dansk var for de flestes vedkommende et passivt sprog, som de måske lærte at forstå, men ikke kunne tale.

Samtidig skønnede amtmanden tiden moden til at få nogle faste rammer for skolevæsenet og skrev i 1835 et udkast til en forløbige skolelov for Færøerne; forbilledet var den danske almueskolelov af 1814 med nogle tilføjelser.

Der skulle undervises i religion, læsning, skrivning og regning, de flinkeste elever desuden i dansk geografi og fædrelandshistorie. I erkendelse af, at der ikke var uddannede lærere, måtte kravene tilpasses lærernes kundskaber. Det blev samtidig påpeget, at regelmæssig skolegang ville være betinget af, at man kunne garantere lærerne tilstrækkelig løn.

Amtmandens lovforslag fik positiv modtagelse blandt præster og andre på Færøerne, som fik det til udtalelse. Derefter blev det sendt til Danske Kancelli, hvorefter det i de følgende år verserede mellem forskellige myndigheder i København, som indføjede en del ændringer.

I 1844 blev udkastet i ændret form forelagt præster og embedsmænd på Færøerne, inden det skulle gå videre til Roskilde Stænderforsamling. I de mellemliggende 9 år (!) var der sket flere udskiftninger blandt embedsmændene, og lovforslaget fik ikke den brede tilslutning som forrige gang det var til høring på Færøerne. Uenigheden gik på, om det gik an at påtvinge befolkningen de omkostninger, som det ville medføre at indføre skoler med lov. Heroverfor stod det synspunkt, at skolesagen var for vigtig til, at man kunne overlade det til de enkelte bygders befolkning af afgøre, om der skulle oprettes skoleordninger eller ej.

Under behandlingen i Roskilde stænderforsamling blev de samme betænkkeligheder gjort gældende, og man diskuterede, om loven burde sættes i kraft straks, eller om man skulle udsætte den til der var blevet oprettet en politisk instans, hvor færinger selv kunne tage stilling til skoleloven. Slutresultatet blev et flertal for at gennemføre planen straks, og følgelig blev „Provisorisk Reglement for Almueskolevæsenet på Færøerne“ sat i kraft i 1846 – *provisorisk* fordi man var forberedt på en revision efter nogle års erfaringer.

Øerne blev inddelt i distrikter med hver sin skolekasse, hvis hovedindtægter bestod af en særlig skoleskat, som blev pålagt al jordejendom i distriktet; den skulle dække den daglige drift, herunder lærernes løn. Det fælles skolefond, der som nævnt blev oprettet i 1829, fik tillagt flere indtægter, bl.a. af monopolhandelens overskud, og skulle anvendes til opførelse af skoler og andre etableringsudgifter.

Skoleloven mødte fra begyndelsen stor modstand. Kritikpunkterne var flere. Dels var det den økonomiske byrde for samfundet, dels for familien, idet den fastsatte skoletid på 5-6 timer daglig kom i konflikt med børnenes arbejdspligter i hjemmet. Der var heller ikke forståelse for, at alle børn skulle undervises i andre fag end de traditionelle elementære fag, nemlig læsning og kristendomskundskab.

I 1852 var situationen den, at ca 30% af børn på landet fik undervisning af omgangslærere med højst ujævne kvalifikationer, 25% af uuddannede hjælpelærere, medens ca. halvdelen af børnene fik udelukkende hjemmeundervisning. Kun i Tórshavn var der en fast skole, som også i nogen grad fungerede som "øvelsesskole" for fremtidige lærere ude på bygderne.

Der indløb klager fra befolkningen til både danske og færøske myndigheder, og efter anmodning fra Danske Kancelli blev der i 1849 indkaldt til et møde i Tórshavn, hvor skoledirektionen skulle rådføre sig med „dels indbudte, dels folkevalgte medlemmer“. Forsamlingen, som bestod af 5 præster, 5 skolelærere og 11 folkevalgte mænd, kritiserede især, at skolearbejdet gik for meget ud over børnenes andet arbejde, samt at der blev undervist i andre fag end læsning og religion; de få, som havde behov for at lære at regne og skrive, kunne lære det uden for skolen. De økonomiske pligter var for nogle en tungtvejende årsag til modstanden, men ikke altid den vigtigste.

Manglen på egnede skolelærere var en af årsagerne til skolens fiasko. Det var dels et spørgsmål om uddannelse af lærere, dels om lærernes aflønning, som skabte problemer med at rekruttere kvalificerede lærere. De strukturelle problemer i forbindelse med lærernes aflønning er belyst af en af de lærere, som fungerede både før og efter skoleloven af 1845. I 1851 opgav han lærerstillingen, da han skulle giftes, fordi lønnen ikke var tilstrækkelig til at forsørge en familie. Han påviste det uheldige i, at lærerens løn var afhængig af, hvor megen jord der var til beskatning inden for et skoledistrikt – i hans tilfælde var det et meget begrænset opland til at udrede skoleskatten. For det andet mente han, at en lærer måtte få overladt en *dyrket* jordlod som del af sit underhold i stedet for et uopdyrket, for således straks at kunne få nytte af det. For det tredje, at læreren burde fritages for pligten til at bemane en fiskerbåd, som det ellers var hans pligt. Han hentyder her til den gamle sædvane, hvorefter fiskeri blev drevet i fællesskab for hele bygden, og bemanding af bådene en pligt for bygdens

jordløse mænd. Det var umuligt at forene med hans pligt som omrejsende lærer med en arbejdstid, som var fastlagt efter klokke­tid, medens alt andet arbejde fulgte naturens rytme og luner.⁵

På grund af den store modstand blev skoleloven 1845 ophævet i 1854. De dengang 20 lærere fik deres afsked, og det blev igen overladt til forældrene selv at sørge for børnenes undervisning under tilsyn af præsten og 2 valgte mænd, som strengt skulle påse, at alle børn over 7 år fik tilstrækkelig færdighed i læsning og religionskundskab.⁶

Den afbrudte hjemmeundervisning lod sig imidlertid ikke så let genoplive, og hovedindtrykket var, at det gik tilbage med undervisningen. Den nye tid lagde beslag på forældrenes kræfter i langt højere grad end tidligere, og traditionen med at en gammel mand eller kone læste med børnene var blevet afbrudt på mange steder. Efterhånden voksede forståelsen for, at hjemmeundervisning ikke var en tilfredsstillende løsning, og i nogle bygder blev der ad frivillighedens vej samlet penge til tilvejebringelse af skoler.

Ved indførelse af en kommunelov i 1872 blev det pålagt kommunerne at sørge for skolevæsenet. Mange af kommunerne var fattige, og statskassen bevilgede tilskud til lærernes beskedne lønninger og halvdelen af omkostningerne ved opførelse af skolebygninger. Et lærerseminarium blev oprettet i 1872, og det hjalp på problemet med at skaffe kvalificerede lærere.

Det blev fastslået, at kommunerne skulle sørge for „den nødvendige undervisning“, som dog ikke var nærmere defineret. Til gengæld kom der foreløbig ikke nogen ny skolelov, som lagde rammer om skolens formål og indhold. Det skete først i „Kgl. anordning ang. forskellige Forhold vedr. Folkeskolen i Bygderne på Færøerne“ af 16. januar 1912, som fastslog undervisningspligt for alle børn fra 7 til 14 år. Loven indeholdt bestemmelser om, hvad der skulle være obligatoriske fag, og hvad der var frivilligt. En egentlig formålsparagraf for folkeskolen kom dog først i 1962.⁷

Sundhedsvæsen

Skolens historie er belyst i flere forbindelser, især som arena for en lang og til tider heftig debat om det færøske, henholdsvis det danske sprogs stilling i skolen som fag og undervisningssprog. Dette spørgsmål blev først

5 Matras 1951.

6 § 35 i Lov om Ordning af Skolevæsenet paa Færøerne 1.3.1854.

7 Petersen 1994.

endelig løst i 1938, da færøsk blev anerkendt som undervisningssprog i folkeskolen.

Mere upåagtet har sundhedsvæsenets historie været, skønt der er grund til at stille spørgsmålet, hvordan det gik til, at der fra slutningen af det 18. århundrede kan påvises en stigende opmærksomhed på befolkningens helbred og behov for hensigtsmæssig sundhedstjeneste. Der var intet specielt faretruende ved færingers sygdomsmønster. På grund af den relative isolation blev øerne sjældent udsat for alvorlige epidemier. Årsagen skal snarere findes i statsmagtens generelle befolkningsomsorg og ambitioner om ud fra absolutistisk ordenstænkning at gennemføre et ensartet og systematisk sundhedsvæsen. Disse tanker og ambitioner blev formidlet til Færøerne dels ved de lovforordninger, som blev sendt til Færøerne til evt. efterlevelse, dels – og mere uformelt og spontant – gennem personlige kontakter, hvadenten det gjaldt danske embedsmænd på Færøerne, eller færinger som havde været udenlands og medbragte nye ideer og impulser fra en større verden.

Der var en lang tradition for lægetjeneste. Siden slutningen af det 16. århundrede havde der været en ubrudt række af bartskårere og kirurger, som i hvert fald siden 1700 blev udnævnt af kongen. I begyndelsen af det 19. århundrede blev lægeembedet benævnt Færøernes Landchirurgat og indgik i den danske sundhedsvæsens hierarkiske struktur, hvis øverste faglige myndighed var Det kongelige Sundhedskollegium (fra 1803).

Landkirurgen var indtil 1852 øernes eneste embedslæge og var med hensyn til lovgivning på det sundhedspolitiske område en central person. Tidligt i århundredet fik han opsyn med jordemødrene, ansvar for indsamling af demografisk statistik og registrering af forskellige forhold af betydning for sundhedstilstanden. Han afgav beretning om sit ansvarsområde til Sundhedskollegiet og benyttede tit lejligheden til at gøre opmærksom på misforhold og problemer samt foreslå løsninger, som kunne danne grundlag for politisk behandling af ønskede reformer. I andre ikke-lægefaglige sammenhænge refererede han til amtmanden og havde iøvrigt tæt samarbejde med politikmyndigheden, f.eks. i forbindelse med karantænebestemmelser og kontrol med anløbende skibes sundhedspas, isolation af huse/bygder for at begrænse smitsomme sygdommes udbredelse m.m.

Embedsperioden på Færøerne varierede mellem 6 og 10 år. Det er tydeligt, at nogle læger var mere initiativrige end andre og mere og mindre heldige med samarbejde med andre relevante myndigheder. Det kan f.eks. nævnes, at landkirurgen i 1870'erne lod sig indvælge i

borgerrepræsentationen i Tórshavn og i Lagtinget for at få mere direkte indflydelse på gennemførelse af deres mærkesager, in casu indførelse af offentlige sundhedsvedtægter og ordning af jordemodervæsenet.

Efter at Færøerne blev inddelt i kommuner i 1872, overtog kommunerne ansvaret for nogle sundhedspolitiske områder. Det var dog et problem, at kommunerne var små og fattige, og både Lagting og kommuner havde meget begrænsede muligheder for at indføre nye skatter.

Så længe den kgl. monopolhandel bestod, blev offentlige udgifter i nogle tilfælde dækket af handelens overskud helt eller delvis. Efter at den var blevet nedlagt i 1856 var en udvej, at Lagtinget henvendte sig til den danske regering om statstilskud. Lægetjenesten blev mellem 1852 og 1900 udvidet fra en til fire, som regel danske embedslæger, hvis faste gage blev betalt af den danske statskasse. Forhandlinger med de danske centralmyndigheder om nye lægeembeder og andre udvidelser, som medførte udgifter for staten strakte sig ofte over mange år, bl.a. fordi dansk politik især i midten af århundredet hyldede liberalistiske ideer om begrænsning af statsmagten og var tilbageholdende med statslig regulering.

Øernes dækning med uddannede jordemødre var en sag, som synes at have optaget lægerne gennem hele århundredet. Det viste sig imidlertid at være en træg udvikling. Behovet blev anslået til 20-25 jordemødre – både i 1820'erne, da befolkningstallet var ca. 6.000, og i 1900, da det var steget til 15.000. En jordemoder skulle ideelt have fået oplæring på Fødselsstiftelsen i København, hvad der i og for sig var en stor investering. Der blev på forskellige måder forsøgt at lette færøske jordemødre adgang til uddannelse på Fødselsstiftelsen, men med ringe resultat. Som en nødløsning blev der fra tid til anden afholdt korte kurser af landslægen i Tórshavn.

En alvorlig hindring for rekruttering af jordemødre var, at man ikke kunne finde en ordning til en anstændig aflønning. De små distrikter gav kun få indtægter, og medmindre de kunne blive suppleret med et fast beløb fra det offentlige, var det uendelig lidt, som kunne motivere til at lade sig uddanne og siden påtage sig en stilling som jordemoder med de forpligtelser som det medførte at være del af det offentlige sundhedsvæsen. Vi skal helt op til 1880-erne før det lykkedes at gennemføre princippet om, at jordemødrene skulle garanteres en offentlig mindsteløn. Vi skal ligeledes op til 1880-erne før apoteksvæsen blev udskilt som en særlig funktion – tidligere havde lægerne haft eneret til salg af apoteksvarer, og salget havde udgjort en betydelig del af deres indtægtsgrundlag.

Der var som sagt kun én læge indtil 1852, da yderligere et lægeembede blev oprettet på Suđuroy. Sundhespersonalet er altså ifølge denne snævre definition meget begrænset, men er heller ikke en fyldestgørende beskrivelse af situationen.

På grund af det uforholdsmæssige store forbrug af lægens tid, som medgik til rejser til fjerne øer, og ligeledes den tid og besvær som det medførte at bringe en patient til lægen (f.eks. bemanding af en robåd med 8-10 mænd), foregik en stor del af kontakten mellem patient og læge gennem mellemmand. Lægen havde et antal personer som sine tillidsmænd rundt omkring på øerne. De blev forsynet med et vist lager af apotekervarer, de formidlede oplysning om forholdsregler og behandling i tilfælde af sygdom; de korresponderede med lægen på patientens vegne.

Hvordan disse personer er blevet udpeget eller rekrutteret er vanskeligt at bedømme. I mange tilfælde drejede det sig om en myndighedsperson, fx en præst eller en bonde. Men ikke alle præster eller bønder optrådte som formidlere mellem læge og patient. Man må formode, at der skulle være en vis interesse til stede – ikke blot baseret på empati og ansvarsfølelse, men også på interesse for lægegerning.

I ganske enkelte tilfælde oplyses det i de skriftlige kilder fra lægens hånd, at han har givet visse personer vejledning og undervisning i sygepleje. Der er også forslag fra nogle læger om at indføre en mere systematisk undervisning i sygepleje, især med henblik på at forsyne de fjernestliggende øer med en nogenlunde ajourført viden, men det blev ikke fulgt op med handling.

Hvordan fungerede sundhedsvæsenet i 1800-tallet?

Taget under ét var sundhedstilstanden relativt god på Færøerne. Folketallet voksede, der var ingen ekstrem, varig fattigdom, børnedødeligheden var lille i forhold til mange andre lande, levetiden længere.⁸ Dødelige epidemier var ukendte. I stedet for at tilskrive disse positive forhold til et velfungerende sundhedsvæsen kan man også påstå, at et udbygget sundhedsvæsen ikke blev oplevet som et stærkt behov, og derfor ikke prioriteret højt på den lange ønskeliste over moderniseringer og udbygninger på forskellige områder i samfundet, som tidens politikere skulle tage stilling til.

I de sidste årtier kommer der dog nogle nye problemer til syne: antallet af arbejdsulykker (især druknedød) vokser betydeligt, der rapporteres om mangelsygdomme p.g.a dårlig ernæring, f.eks. tandsygdomme. Alkoholisme fremtræder som et voksende problem. Børnedødeligheden

8 Se f.eks. Panum 1847; Berg 1889.

steg, om end ikke alarmerende, og tuberkulose blev udbredt i 1890erne og kaldte på en udvidelse af lægetjeneste og sygehuskapacitet. Et sygehus blev opført i Tórshavn i 1829, og var ved udgangen af århundredet i slet stand, men blev først erstattet med et nyt i 1924. Omkring 1900 blev der bygget yderligere to sygehuse uden for Tórshavn, og i 1908 blev der bygget et sanatorium for tuberkulose.

Bortset fra disse faktiske ændringer kan man også påvise en anden udvikling, som mere går på, at behovet for offentlig sundhedstjeneste formuleres på andre steder end af embedslægerne selv. Det har naturligvis for en stor del sin årsag i hvilket kildemateriale, som står til rådighed: så længe der ikke var noget formelt offentligt forum (lagting, sognekommuner, aviser), må man forlade sig på kildemateriale fra embedslægens og andre myndigheders arkiver, samt spredte iagttagelser og samtidsbeskrivelser fra anden hånd, og indirekte aflæse behov, handlinger og tanker fra en bredere befolkning.

Sporene efter befolkningens handlinger og tanker bliver tydeligere i slutningen af århundredet. Det gælder fx de mange fælleskrav, som bliver adresseret til Lagtinget efter 1852 om ansættelse af flere læger, om oprettelse af sygehuse, om et velfungerende apoteksvæsen. Det gælder forlangende om indsigt i lægernes takstberegninger og dokumentation af deres regninger.

Ønsket om udbygning af sundhedspersonale kan ikke kun begrundes med øget sygelighed (eller mindre tolerancetærskel for sygdom) og voksende befolkning alene. Det hænger også sammen med, at det bliver vanskeligere at mobilisere den hjælp i lokalsamfundet, som var nødvendig f.eks. til transport – hvadenten det var at bringe en patient til læge, eller at hente læge eller jordemoder til patienten. Det nye mønster i fiskeriet, hvor de fleste af de unge mænd var væk i månedsvis, gjorde det blev mere omstændigt at bemane en båd når behovet opstod.

Lægerne opfattede det som en pligt at sprede oplysning for at bekæmpe uvidenhed og overtro i forbindelse med behandling af sygdom. De havde begrænsede muligheder for at trænge igennem med dette oplysningsarbejde af konkrete årsager så som dårlig kommunikation og mangel på en skriftlig offentlighed. De havde langt hen ad vejen kun indirekte kontakt med folket, i hvert fald på de fjerneste øer. Det kan dog tænkes, at den udbredte formidling ved hjælp af mellemmand har haft sine fordele, idet disse personer har kunnet tolke og fortolke den danske læges anvisninger og forklaringer.

Afslutning

Med hensyn til skolevæsenet må man konstatere, at der allerede i 1830-erne var en vilje til stede for bringe nogle ofre for i frivillige fællesskaber at få nogenlunde ordnede skoleforhold ved at antage lærere og indrette skolelokaler. Uden denne vilje fra befolkningens side kunne en skoleordning ikke komme i stand. Udgifterne blev hovedsagelig båret af lokalsamfundet efter nogle retningslinier foreslået af myndighederne. Myndighedernes indflydelse var indskrænket til det, man kunne opnå med opmuntring og overtalelse, men uden tvangsmidler.

At skoleloven af 1845 fik så dårlig modtagelse hænger sammen med flere forskellige forhold. Den spredte bebyggelse og dårlige kommunikation gjorde, at på mange steder blev omkostningerne uforholdsmæssig store i forhold til den nytte, man kunne få øje på. Der var store vanskeligheder med at få lærere, som både var egnede og motiverede for gerningen. Man var altså med til at opbygge et system, som fungerede dårligt. Den lokale elite, som omkostningerne især kom at hvile på, stejlede mod en fornemmelse af underminering af magtstilling og tab af kontrol med fordeling af resurser på traditionelle myndighedsområder ved indførelse af „tvangskoler“ ved lov. Læsning og bibelhistorie havde gennem århundreders tradition vundet accept som nødvendig lærdom, medens de praktiske kvalifikationer til at blive „nyttige borgere i staten“ for flertallets vedkommende bedst kunne læres ved deltagelse i det daglige arbejde. Dette syn ændrede sig i tidens løb, især efter at handel og fiskeri fordrede nye færdigheder og bredere kundskaber, og lukkede op for større social mobilitet.

Oplysningstidens befolkningsomsorg beskrives ofte ud fra samtidens forestillinger om statens ansvar for borgernes velfærd og lykke, ord som også indgik i datidens politiske diskurs. I praksis kom mange af de offentlige projekter mere at gå ud på at eliminere dårligdomme end at leve op til de idealistiske formål. Formålet med udviklingen af et offentligt sundhedsvæsen var, at alle borgere skulle omfattes af systemet og have lige muligheder for at pleje og bevare sit helbred. Hensigtsmæssig sundhedspleje skulle stå til rådighed for alle.

Dette skal ikke forveksles med det universalistiske princip, som det moderne velfærdssamfund hviler på. 1800-tallets offentlige sundhedstjeneste var baseret på trangs-kriterium, man skelnede mellem fattige og ikke-fattige. Den fulde udnyttelse af tjenesterne var begrænset af mulighederne for at betale – hvadenten det drejede sig om de direkte og indirekte omkostninger, at ulejlige deres medmennesker med tidsrøvende og farlige rejser, i yderste fald med tab af ære, hvis man var henvist til at ty til fattiggassens hjælp.

Det er næppe muligt at få fuldt overblik over omfanget af brug af sundhedstjenester i 1800-tallet eller af den sociale fordeling af brugerne. Først på et sent tidspunkt opgav lægerne, hvor mange konsultationer de havde i løbet af et år, og da gerne for at dokumentere deres ringe indtægter.

Tilbage står det hovedindtryk, at såvel læger som jordemødre var anerkendt som den bedste kundskab på deres område. Herom vidner de mange beretninger om, hvor meget man satte på spil ved at foretage farefulde rejser til fods eller med båd for at bringe patient og læge/jordemoder i kontakt. Trangen til adgang til hjælp var for de manges vedkommende større end mulighederne til at udnytte den, og det kunne være en årsag til at vedligeholde den holdning, at det var ærefuldt at udstå pine og være hårdfør over for sygdom på samme måde som over for naturens barske vilkår i øvrige henseender.

LITTERATUR

- Berg, A.: Bidrag til Kundskab om Færøerne. Nykjøbing paa Sjælland. 1989.
- Haue, H. et al.: Skolen i Danmark 1500-1980'erne. Herning. 1986.
- Hentze, J. M.: Tórshavnar skúlasøga. Tórshavn 2000.
- Jacobsen, Elin Súsanna: Leikar og lærdar. *Fróðskaparrit* 38.-39:123-14.
- Jacobsen, Elin Súsanna: Slóðir í heilsuverkssøguni, Tórshavn 2004.
- Kyle, J.: Formeringen av ett liberalt Samfund. Statsmakt och samhällsorganisation i Sverige 1810-70. (*Svensk Historisk tidskrift* 3:321-353. 1989.
- Landt, J.: Forsøg til en Beskrivelse over Færøerne. Tórshavn. 1800/1965.
- Matras, H. D.: 100 ára gamalt rit um føroyskan skúlaskap. *Skúlablaðið* 1951:57-115. Tórshavn 1951.
- Nolsøe, Páll N.: Skúla viðurskifti á bygd 1845-54. *Varðin* 27:28-64. Tórshavn 1950.
- Panum, P. L.: Iagttagelser, anstillede under Mæslinge-Epidemien paa Færøerne i Aaret 1846. *Bibliothek for Læger*. 1847.
- Petersen, L. : Skole på Færøerne i 1000 år. En skolehistorisk håndbog. Tórshavn 1994.
- Tarbensen, K.: Fra litterær elite til litterær offentlighed. Studier i færøsk skole-, biblioteks- og pressehistorie ca. 1800 til 1880. Hovedfagspeciale i historie, Aarhus Universitet 1994.
- Thorsteinsson, Jákup: Et Færø som Færø. Århus 1990.

Færø Amts arkiv (Føroya Landsskjalasavn).
Landchirurgen på Færøernes arkiv (Føroya Landsskjalasavn).

TUKTHÚS, ARBEIÐSHÚS OG FÁTÆKRAGARÐUR

Inngangur

Í hesi grein skal verða greitt frá ætlanum um at stovna tukthús í Føroyum, í fyrsta umfari seinast í 1700-árunum, og líknandi stovnar í seinni umførum eftir aldarskiftið 1800. Lat tað verða sagt beinan vegin, at hesar ætlanir ongantíð vórðu framdar í verki. Men við tað, at til skjals er rættiliga umfatandi brævaskifti millum ymsar myndugleikar í Føroyum og Danmark, ber til at gera sær eina mynd av, hvørjar umhugsanir lógu til grund fyri hesum ætlanum, og hví tær hóast alt ongantíð vórðu settar í verk.

Tukthús vóru fongsul, har fangarnir vórðu settir til arbeiðis sum ein part av revsingini. Tukthús høvdu verið kend í Evropa síðan 1500-árin, fyrst í Onglandi og Hálandi, og síðan vóru fleiri lond skjót at taka eftir, harímillum Danmark, har tað fyrsta kom í 1605. Men serliga í 1700-árunum kom gongd á at byggja tukthús í danska-norska ríkinum, og talan var um eina sanna „tukthúsørslu“. ¹ Eisini í Reykjavík kom tukthús, skýrt „Letigarður“; tað stóð í gerð frá 1761 til 1771 og var fyrst og fremst ætlað teimum, sum reikaðu um landið sum biddarar. Fangarnir kundu verða settir til alment arbeiði ella leigaðir út til privatfólk. Lønin, teir fingi, gav tukthúsini eyka inntøku; men tað bar seg ongantíð, og í 1813 varð tað stongt. ²

1 Midré 1990:55ff.

2 Karlsdóttir 1997.

Ein spurningur er, hví so stór gongd kom á tukthúsbygging júst frá miðju 1700-árunum í Danmark og Noregi. Tey vóru upprunaliga fyrri ein stóran part ætlað at avmarka bidding, sum eftir siðaskiftið varð mettt sum ein stórir samfelagstrupulleiki í teimum protestantisku londunum.³ Longu í 1500- og 1600-árunum varð roynt at avmarka talið á biddarum við lóg um, at fátækrafólk skuldu kunna fáa biddarapass og harvið loyvi til at bidda í síni heimasókn. Í donsku fátækralógini frá 1708 vórðu reglurnar fyrri biddaraloyvi herdar, og tey, sum uttan loyvi struku um landið sum biddarar, skuldu setast til arbeiði á tukthúsi ella líknandi stovni.⁴ Hesir stovnar kunnu sostatt sigast at hava verið á markinum millum fongsul og fátækraforsorg, stundum við fáfongdari vón um at betra tey sum samfelagsborgarar við at venja tey til arbeiði. Vanlig hugsan var, at hjá nógvum var leti og ábyrgdarloysi rótin til fátækt

Norski samfelagsfrøðingurin George Midré vísir á, at fyrribrigðið bygdi á upplýsingartíðarinnar pedagogisku optimismu og pietismunnar vanvirðing fyrri leti og virkisloysi. Menniskju kundu broytast og venjast. Í tukthúsi kundu fangar læra at vera arbeiðssamir, akta myndugleikar og laga seg eftir samfelagsins normum. At verða beindur í tukthús var ein revsing fyrri ringan atburð, ið skuldi broytast við bæði góðum og illum. Tað var skomm at sita í tukthúsi, og arbeiðsskyldan undir strongum eftirliti og í trongum húsaumstøðum skuldi í sjálvum sær virka sum ein ræðumynd og sostatt fyrribyrgjandi. Men samstundis varð dentur lagdur á at skipa fyrri regluligari guðstænastu við sálmasangi og bøn fyrri fangarnar fyrri at betra tey sum menniskju.

Aðrir granskarar hava ivast í, um vónin um at betra moralin hjá fangunum lá so frammarlaga í huganum hjá talsmonnunum fyrri tukthúsum. Kanska var tað heldur kropsmegi teirra, ið nytta skuldi fáast burturúr. Michel Foucault og fleiri við honum hava víst á, at tukthúsini við revsiarbeiði sum fangavinnu vóru í samsvari við tíðarinnar merkantilistiska politikk við sterkari statsligari stýring av vinnulívi og størst móguligari heimaframleiðslu.⁵ Ofta vóru tukthúsini hugsað sum karmur um royndir við nýggjum vinnum við meira verksmiðjukendari framleiðslu („manufaktur“) enn siðbundið heimavirki. Tað er tí nærliggjandi at hugsa, at tukthúsini vóru ein máti at gagnnýta leysar kroppar sum bíliga arbeiðsmegi og harvið loysa ein sosialan trupulleika og samstundis økja landsins framleiðslu. Men hesin tanki kann neyvnan hava verið

3 Smith 2003:26.

4 Krogh 1987:98.

5 Midré 1990:43ff.; Foucault, her eftir Nielsen 2003:307.

berandi, tí fangavinnan royndist sjáldan væl hvørki fíggjarliga ella sum nýskapandi vinna.

Trúligari tykist framsetingin um, at tukthúsini skulu síggjast í ljósinum av revsirættarligu nýskipanum, sum gjørdur seg galdandi í 1700-árunum, og sum miðaðu ímóti eini rationalisering av revsirættarligum tiltøkum. Revsirættarligir spurningar vóru sum so mong onnur samfelagsviðurskipti tikin fram til endurskoðanar í upplýsingartíðini í 18. øld. Tað sæst aftur í revsilógbótum og nýhugsan um revsihættir, ávirkað av tonkum, sum í samtíðini vórðu orðað í filosofiskum ritverkum um lóg og rætt sum ein atfinning at eldri revsihættum, serliga likamsrevsing og deyðarevsing.

Eitt rák, sum gongur aftur í lóggávu og rættarpraksis frá seinast í 1700-árunum, var í størri mun at nýta frælsistøku fyri lógarbrot, sum áður høvdu verið revsað við likamsrevsing, í ringasta føri deyðarevsing.

Tað vóru tær ofta barbarisku revsingar, sum gjørdur at tíðin tóktist búgvín at seta spurnatekin við rættargrundarlag og endamál við revsing. Tó halda fleiri søgugranskarar, at tað er ivasamt, um hvat ið vígaði tyngri aftan fyri hetta skifti: at gera revsingina humanari, ella um málið var at gera revsihættirnar meira rationellar og meira effektivar til tess at fyrirbyggja lógarbrot. Ein tanki var, at sum fyrirbyggjandi vóru strangar revsingar ikki betri enn linar revsingar. Tað avgerandi var, at revsidómar altíð vórðu framdir, og ikki linkaðir ella eftirgivnir t.d. við náðing frá kongi. Ført varð fram, at likamsrevsing ikki hevði tann ætlaða virkningin sum ræðandi og at stilla hevndarhug hjá tí órættaða ella samfelagnum sum heild; í staðin hendi ofta tað, at tann likamsrevsaði fekk fólksins samkenslu heldur enn vanvirðing.

Tað eydnaðist upplýsingarfilosoffum at sannføra lógarsmiðir um, at linar revsingar vóru effektivar enn strangar. Tað merkir ikki, at gingið varð frá at nýta likamspínung, men innibyrging og tvingsulsarbeiði gjørdust vanligari enn áður. Umframst hesi sjónarmið spælir upplýsingartíðarinnar tankagóðs um almannanyttuna uppí – tankin um at fangar kundu gera nyttu fyri samfelagið og samstundis tyktast til betri lívsfærslu.⁶ Loftað hesum tanka hevði limur í nevnd, sum í 1784 skuldi endurskoða dönsku lóggávuuna um revsing fyri stuldur:

„Al Tyvstraf maa efter min Meening være forbedrende, saalænge der kand med Føie haabes Forbedring, og følgelig ey betage den som Tyvdom er overgaaet enten hans Formue eller Ære, hvorved han kunne

6 Tamm 2005:274; Smith 2003:72ff.; Helles 1998:31ff. og 162.

hindres fra at tjene sit Brød uden Undseelse, naar han haver udstaaet sin Forbedringsstraf.“⁷

Føroyar í 1700-árunum

Fleiri tekin eru um framburð í føroyska samfelagnum í seinnu helvt av 1700-árunum. Fólkcatalið øktist nakað, men í mun til fólkvøksturin øktist inn- og útflutningurin av vørum meira. Hús vórðu bygd størri og betur útgjörd enn vanligt hevði verið áður, og nýtlan av brúksvørum sum timbri, korni, tubbaki og brennivíni vaks.

Tað kann tykjast sum, at støðið var farið at ridla undan tí gomlu patriarkalsku samfelagsskipanini, har fjøldin av ognarleysum var knýtt til ein garð. Hugmyndin av tí hugnaligu kvøldsetuni á bóndans garði, har alt húskið var savnað til arbeiði, søgur og kvøðing er ein nakað einstáttað lýsing. Tær góðu tíðirnar hava fingið mong at royna at standa á egnum beinum og stovna húshald í staðin fyri at binda seg til at liva sum leys og ógift tæmastufólk á einum bóndagarði.

Men búskapurin var viðbrekin, og tá ið fiskaloysi og fellisár vóru, liðu mong neyð. Tátíðar fátækrahjálp var tann siðbundni rætturin at biðja olmussu frá teimum ríkaru, og fátækkrakassi varð stovnaður í 1767, sum tó bert kundi halda tí ringastu neyðini frá durunum.

Frá fyrndartíð hevði tíggjund verið býtt í fyra partar, harav ein partur var fátækratíggjund, sum bøndurnir umsótu og lótu teimum, ið teir mettu treingja til hjálp. Stundum hevur biddingin tikið yvirhond, so at neyðugt tóktist at avmarka hana við forboðum. Í tingbókunum lesa vit, at í 1645 vórðu forboð sett havnarfólki at reika um landið og bidða ull, og í sama anda avgjörði løgtingið í 1655, at óhjálpin skuldu hava olmussu í síni heimasókn, fyrst og fremst av fátækratíggjund, og at ein triðingur av fátækratíggjund skuldi fara til havnarfólk; tað varð grundgivið við, at alt skansaarbeiði og vaktarhald lá á teimum. Henda regla varð tó avtíkin aftur í 1666.⁸ Longu í 1600-árunum hava nógv fátækrafólk trunkast í Havn, og tey vórðu tá mett sum ein samfelagsligur kleppur og skýrd snúltarar og letingar.⁹

Tann forna skipanin, at ein fjórðingur av tíggjund skuldi vera til tey fátæku, datt burtur í 1688, tá ið Norska Lóg Kristians Fimta varð sett í gildi. Tó varð nógvastaðni í Føroyum hildið fast við ta gomlu skipanina at býta tíggjund í fyra partar, harav ein partur varð býttur út til “betlere,

7 Krogh 1987:161f.

8 Tingbókin 1615-54:353; Andersen 1895/1964:299.

9 Andersen 1895/1964:269 og 302.

omløbere og uldkoner“, sum N. Andersen málber seg og leggur afturat, at tað er væl skiljandi, at bøndur (tiendeydere) høvdu áhuga í at afturhalda ein part av tígghjund til olmussur, tí teir lótu ikki av sínum egna. Men hinvegin, ger hann vart við, var hetta við til at lívga bidding og leysgangarí.¹⁰ Biddarar tóktust bóndunum ein plága, men sum teir kortini kendu sum eina moralska, um ikki lógarfesta skyldu at egna við gávum – mati ella ull, sum tey kundu virka til vørur at selja. Svabo skrivaði í 1770-unum, at gamalt var, at bóndin hevði valið millum at føða ella flyta tey fátæku, t.e. skjútsa tey ókeypiss til aðra bygd og soleiðis sleppa av við tey.¹¹ Tey fátæku høvdu soleiðis nakað um at halda, tá ið tey mettu seg hava rætt at fáa gávur ella olmussu.

Menn, sum skrivaðu um føroyskan búskap seinast í 1700-árunum, nevndu ofta biddarar og leysgangarar og umtalaðu hesi fólk sum eina landaplágu, men eisini sum eitt tilfeingi, ið betri nytta kundi fingist burturúr. Hans Jacobsøn Debes (løgmaður 1755-72) skrivaði í 1769 „Kort Underretning om Indbyggernes Handels-Maade paa Færøe“, har hann vísti á vantandi samsvar millum fólkavøxstur og mattilfeingi m.a. við ráðum um at velta meira korn, so øll kundu verið breyðfødd. „Her sukke mange Fattige efter Brødet, her løbe mange, ligesaa friske, som lade Tryglere omkring, og besværge med deres ublue Beden baade mig og andre got Folk. En Lykke, at disse kunde holdes til Arbeide, og derved søge sit Brød.“¹²

J. C. Svabo, sum hevði lisið búskapar- og náttúrufrøði, skrivaði í 1773 „Tanker om Færøes Ekonomi og dens Forbedring“ og nevndi stutt sum eini ráð at betra búskapin, „at sysselsætte ledige Hænder og anvise den flittige Fattigdom Arbeide ...“¹³ Í „Indberetninger fra ein Reise i Færøe 1781 og 1782“ mælir Svabo til revsiltøk fyri letingar, ið kundu virka bæði til landsins besta og sum uppalandi tiltøk: „Sætter man: at den Færøiske Ekonomi fortjener statsnyttige Forbedringer og at den høylig trænger til Politie-Anstalter, eller Tvangs-Midler, som den endnu ikke har havt, for Ex. en Anstalt, hvori Dagdrivere kunde lære at arbeide og blive nyttige for Stat og Provinds, og den Gjenstridige kaldes tilbage til Lydighed ...“¹⁴

Sum vit skulu síggja, var Svabo ikki einsamallur um at mæla til at stovna „en Anstalt, hvori Dagdrivere kunde lære at arbeide ...“. Embætismenninir

10 Andersen 1895/1964:321f.

11 Svabo 1959:277.

12 Debes 1769:4.

13 Svabo 1937:233.

14 Svabo 1959:115.

í Føroyum bóru tað upp á mál og møttu vælvild frá embætismonnum í Keypmannahavn, sum teir brævskiftu við um slíkar ætlanir.

Tukthúsætlanir 1774-84

Tann kendasta lógin í Føroyum frá tíðini seinast í 1700-árunum man vera „Forordning ang. adskilligt Agerdyrkningen og Tieneste Folk m.v. paa Færøe vedkommende“ frá 1777, ofta skýrd „trælalógin“. Sum heitið sipar til, hevði hon fleiri endamál: at økja kornveltingina, at gera reglur um viðurskifti millum húsbónda og tænaustufólk, at forða vøkstri av fátækrafólki við at seta treytir fyri at giftast og seta egið búgv, og endiliga var eitt endamál at avmarka talið á ullarbidarum og leysgangarum, sum tey vórðu kallað, sum ikki vóru í fastari tænaustu. Veslafólk og neyðstødd kundu fáa biddingarloysi frá fútanum; men menn og kvinnur, sum ikki høvdu hetta loysi og tó biddaðu, og sum eisini noktaðu at taka við ávístum arbeiði á bóndagarði, skuldi sýslumaðurin taka, og tey skuldu setast í Skansan ella Portugálið á Tinganesi og har arbeiða hálv, heilt ella í fleiri ár. Í sama viðfangi varð bannað øllum at lata ull til biddarar, ið ikki høvdu biddingarloysi, og somuleiðis var bannað at skjútsa teir; revsingin fyri at bróta hetta forboð var bót til fátækkrakassan (§12).

Revsingin, at beina biddarar í Skansan ella Portugálið at arbeiða, var ikki tað, sum upprunaliga var ætlað, men heldur var ætlanin at byggja eitt tukthús til slík fólk.

Ætlanin um tukthús sæst fyrstu ferð nevnd í brævi 8. august 1774 frá føroysku embætismonnunum, t.e. Hveding løgmanni, Hammershaimb fúta og Peder Samuelsen sorinskrivara, til stiftamtmanin A. Bang.¹⁵ Hetta brævið var fyrsta stigið til „Forordning ang. adskilligt Agerdyrkningen og Tieneste Folk m.v. paa Færøe vedkommende“. Her greiddu teir m.a. frá, hvat teir hildu átti at verða gjørt fyri at fáa nóg mikið av tænaustufólki til bóndagarðarnar, m.a. at seta eitt minstamark av jarðarogn sum treyt fyri hjúnalagi, hækka lön til tænaustufólk á bóndagørðum, lata fátækrafólki tíggjundaull, at kunna noyða fólk at taka tænaustu á gørðunum og gera reglur fyri at loysa trætur millum húsbónda og tænaustufólk. Og endiliga skutu teir upp at byggja eitt tukthús, „... for Tjenestefolks slette Opførsel, smaa Tyverier eller Ulydighed, hvori de til Rettelse kunde indsættes“. Teir vónaðu, at hetta kundi koma í lag, tí sum var, vóru einastu móguleikarnir at lata tey sita upp á vatn og breyð, antin í úthúsi bóndans, har kalsmenn ella aðrir skuldu halda vakt, ella í Portugálinum. Samstundis bóðu teir

15 Tillæg til Forslag og Betænkninger afgivne af Den færøske Landbokommission 1911:105-107.

amtmaðurinn senda sær eina reglugerð fyrri tílík tukthús í Danmark til fyrimynda.

Tann upprunaliga ætlanin við tukthúsinum var sostatt at nýta tað til treisk og ólýðin tænastrúfólk. Í einum seinni brævi frá oktober sama ár frá fútanum til stiftamtmanin nevndi hann, at tukthúsið eisini skuldi vera til biddarar og arbeiðsfórar leysgangarar. Ætlanin var at innrætta tukthús á Skansanum, og her skuldu fangarnir virka burtur úr ull og øðrum. Ein fyrstøðumaður (tukhmeistari) skuldi vera, ið fekk lön fyrri at hava umsjón við fangunum.

Stiftamtmaðurin vísti uppskotinum vælvild og sendi í apríl 1775 „Fundats for det Wiborgske Tugt- og Manufactur-Huus“, sum hann helt hóska best.¹⁶ Hann hevði nakrar spurningar um, hvussu menninir høvdu hugsað sær raksturin skipaðan: Hvør ið kundi hugsast at setast at hava umsjón við fangunum og arbeiði teirra fyrri ta lön, sum fútin hevði skotið upp. Í øðrum lagi spurdi hann, hvussu teir ætlaðu at bera seg at við at beina biddarar í tukthúsið. Í triðja lagi hvussu stór húsarúmd mundi vera hóskaandi í mun til fangatal. Viðvíkjandi tí fíggarliga bað hann um uppskot um, hvussu arbeiði fanganna skuldi lönast, og hvussu vera skuldi við útreiðslum til kost, hita, ljós, vakt og klæðum hjá fangunum. Eisini spurdi hann, hvussu teir høvdu hugsað sær, at gudstænasta skuldi vera hildin fyrri fangunum.¹⁷

Tukthúsið var sum sagt ætlað fyrri lögbrótararar. Í sama viðfangi spurdi stiftamtmaðurin, um ikki tað hevði borið til at innrætta Argjahospital sum arbeiðs- ella manufaktúrhús, har ið hjálparleys fátæk, sum bæði kundu og vildu arbeiða, men einki arbeiði kundu fáa, kundu komið um dagarnar at arbeiða fyrri lön. Hann helt seg vita, at har skuldi verið rúm fyrri bæði einum arbeiðshúsi og fyrri „darakistu“, t.e. ein stovni fyrri sinnissjúk. Stiftamtmaðurin legði eina við, at munur skuldi vera á at vera á tukthúsi (á Skansanum) og at vera á arbeiðshúsi (á Argjum). Almanningurin mátti ikki fáa ta fatan, at tað var skomm ella revsing at arbeiða á Argjahospitali.

Hugskotið um at gera arbeiðshús á Argjahospitali hevði amtmaðurin fingið frá Hveding lögmanni. Men stutt eftir tók lögmaðurin hetta uppskot aftur; tað vildi kravt uppbygging, og hann helt tað ikki vera ráðiligt at nýta peningaognina hjá Argjahospitali til so stóra íløgu, sum kravdist.¹⁸

16 Viborg Tugthus varð upprunaliga stovnað í 1736 sum privatur stovnur, tó við almennum studningi. Raksturin var fyrri tað mesta tungur ella gav hall, mest tí at tað var ringt at sleppa av við vørunar. Í 1779 yvirtók tað almenna raksturin, og eftir tað gav tað yvirskot eini 20 ár fram (Hvidtfeldt 1950).

17 Pro Memoria 15.04.1775 frá Bang amtmanni til Hveding lögmann og Hammershaimb fúta. Fútaarkiv: Innkomin brøv 1771-1780.

18 Jacobsen 2004:38ff.

Tað varð sostatt av ongum at gera nakað meira á Argjahospitali, og brátt mistu teir føroysku embætismenninir eisini hugin at byggja tukthús. Í mars 1776 skrivaði stiftamtmaðurin Aðaltollkamarinum langt bræv, ið er samanumtøka av upplýsingum og tilmælum, hann hevði fingið úr Føroyum. Tá høvdu bæði lögmaður, fúti og kommandanturin Morrath ført fram, at tað fór at verða ov dyrt at byggja tukthús, og mælt til heldur at seta „løse og omløbende Betlere“ við ongum biddingarlovyi í Skansan ella Portugálið at arbeiða. Stiftamtmaðurin mælti somuleiðis til at fylgja uppskotinum frá føroysku embætismonnunum um at seta ein navngivnan umsjónarmann, ið skuldi lønast partvíst av inntøkuni av fangavinnuni, partvíst av ognargrunninum hjá Argjahospitali. Legði tó afturat, at yvirumsjón átti fútin at hava, soleiðis at umsjónarmaðurin ikki skuldi freistast til at leggja meira arbeiði á fangarnar, enn teir vóru mentir at gera.¹⁹

Orsøkin til, at teir føroysku embætismenninir so skjótt mistu hugin at byggja tukthús, kann – umframt tað fíggjarliga – hava verið, at kommandanturin á Skansanum, Morrath, nú hevði verið tikin upp á ráð, og hann hevði aðrar ætlanir við Skansanum: at styrkja hann sum verju.

Úrslitið varð, at §12 í 1777-fyriskipanini fekk tað orðaljóð, sum stiftamtmaðurin skeyt upp: at „alle andre ledige og uforskammede Betlere, Mænd og Kvinder, gifte og ugifte ... skulle dømmes til Arbeide ved Skansen eller i Corps de Garden i et halvt, et eller flere Aar efter Omstændighederne. Treisk og ólýðin tænaustufólk skuldu sambært §6 kunna dømast til fongsul upp á vatn og breyð, men ikki revsjarbeiði.

Hetta kom tó ikki at verða seinasta orðið í málinum um tukthús á Skansanum. Tankin varð uppافتurtikin í 1779; hesaferð vóru tað ikki teir føroysku embætismenninir, ið tóku stigið, men stiftamtmaðurin, ið nú var Brockenhuus, sum í 1776 var komin í staðin fyri Bang. Í august 1779 skrivaði hann til lögmann og fúta og spurdi, hvat var vordíð av ætlanunum um at byggja tukthús. Hann vísti til 1777-fyriskipanina og minti á, at undanmaður hansara í sínari tíð hevði sent teimum reglugerð fyri Viborg Tukthús til fyrimynda, og spurdi hvussu gekst við at svara spurningunum, sum Bang stiftamtmaður tá hevði sett teimum.²⁰

Lögmaður og fútin svараðu, at teir ikki høvdu slept ætlanini um tukthús á Skansanum. Verandi rúm skuldu verða arbeiðsstovur fyri kvinnur og menn, og hartil var ætlanin at byggja uppí til vaktarstovu og íbúð til ein

19 Skriv 13.03.1776 frá kst. amtmanni til Det Vestindiske og Guineiske Rente- samt General-Told-Kammer. Endurgivið í Tillæg til Forslag og Betænkninger afgivne af Den færøske Lanbokommission 1911:93-104.

20 Skriv 28.08.1779 frá Brockenhuus til lögmann og fúta. Fútaarkivið: Innkomin bræv 1771-1780.

tuktmeistara og konu hansara. Alt skuldi vera innan fyri virkisgarðin, ið varð laðaður um Skansan í 1761, meðan Morrath var kommandantur (1757-1782).²¹ Byggingin, 13 x 8 alin, kundi figgjast við 300 gl. av peningaognini hjá Argjahospitali. Neyvan var nakar føroyingur skikkaður at vera tuktmeistari, og teir hildu tað kundi verið ein loysn at funnið ein dana, sum hevði verið í hertænastu og farin frá við eftirløn. Best var, um hann var giftur, tí so kundi konan tikið sær av teimum kvinnuligu fangunum.

Viðvíkjandi guðstænastu hildu teir, at tað mátti havnarprestur kunna taka sær av, og tuktmeistarin – ella ein upplýstur havnarmaður – taka sær av dagligum bønarhaldi og sálmasangi.

Fangarnir skuldu eftir ætlan mala korn á hondkvørn, binda hosur, og hartil kunna leigast út til torvarbeiði, vegagerð o.tíl. fyri ásetta dagløn. Umframt tað skuldu teir savna grót til at byggja uppí, so hvørt sum tørurin á húsarúmd vaks.²² Tey sum bundu hosur kundu fingið ein setning, antin ávist tímatal um dagin ella dagar pr. viku. Ullin skuldi verið av kongstiggjund og keypt fyri prís eftir handilstaksti.

Tað nevnda uttandura arbeiðið skuldi verið við loyvi frá tuktmeistar- anum og undir hansara umsjón. Tuktmeistarin skuldi eisini kunna áleggja fangunum at gera arbeiði fyri privatfólk fyri løn. Tey, sum ikki vildu arbeiða, skuldu fleingjast við koyrli av vakthavandi soldáti undir uppsýni tuktmeistarans.

Afturat sær skuldi tuktmeistarin havt ein mann um dagin og trýggjar um náttina at ansa eftir, at fangarnir ikki komu í klammari, vóru ósketnir við eldi og ljósi o.tíl. Bæði løn hjá tuktmeistar- anum og vaktarmonnum skuldi rindast av arbeiðsinn- tøku fanganna, tuktmeistarin skuldi harum- framt hava frí hús. Argjahospital skuldi móguliga rinda ein part av løn tuktmeistarans.

Brockenhuus stiftamtmaður helt hesar ætlanir vera rímiligar og væl grundgivar, sum sæst av brævi hansara 24. juli 1780 til Aðaltollkamarið.²³ Enn vantaði tó meting av byggikostnaði og nærri reglur um rakstur, roknskaparhald o.tíl.

Í 1784 bað Rentukamarið Danska Kansellið góðkenna, at tann neyð- ugi peningurin til at byggja uppí á Skansanum varð játtaður antin úr fátækkrakassanum ella av ognini hjá Argjahospitali.²⁴ Brævið vísir sam- stundis, at allar ætlanir um at byggja arbeiðshús til óhjálpin fátækrafólk

21 Nolsøe & Jespersen 2004:126.

22 P.M. 10.10.1779 frá lögmanni og fúta til amtmannin. Fútaarkivið: Innkomin brøv 1771-1780.

23 Fútaarkivið. Innkomin brøv 1771-80.

24 P.M. 29.05.1784 frá Rentukamari til Danske Cancelli. Fútaarkivið: Stiftamtmandens Skrivelser 1780-1806.

vóru sleptar, og í staðin varð við resolútiónum frá 10. apríl 1780 kongins tiggjundaull at tilluta fátækum havnarfólki.

Eftir hetta er einki bræv funnið, sum vísir víðari lagnuna við tukthúsætlanum í hesum umfari. Men ið hvussu er varð einki tukthús stovnað á Skansanum. Hugsast kann, at ein grund til, at ætlanin datt niðurfyri var, at tað í 1785 varð farið undir at styrkja Skansaverjuna.²⁵ Hetta arbeiði helt fram nøkur ár. Arbeiðsmegin varð fingin til vegar við at útskriva menn at arbeiða upp á Skansan ávíst dagatal – sum pliktarbeði og ikki sum revsiarbeði.

Tað er rættiliga sannlíkt, at tukthúsætlanir eru komnar í andsøgn við endamálið at styrkja Skansan um verjuvirki. Ein annar spurningur er, hvussu mundi undirtøkan í samfelagnum yvirhøvur hava verið fyri tukthúsi?

Í 1774 vórðu prestar og sýslumenn m.a. spurdir um, hvørji ráð teir mæltu til fyri at minka ullarbidding. Allir vóru samdir um, at bidding var ein plága, men ikki um orsøkirnar, og enn minni samdir um, hvat ið kundi minka hesa plágu. Felags fyri allar er tó, at teir hugsaðu út frá tí verandi patriarkalsku samfelagsskipanini, har ognarleys arbeiddu á bóndagørðum, og teir sóu ikki aðrar móguleikar fyri tryggum lívsgrundarlagi undir einum húshaldi. Ymisk uppskot vóru um, hvørji revsiltøk áttu at komið upp á tal fyri arbeiðsfør, sum bóru seg undan at arbeiða. Summir vóru fyri at noyða fólk at arbeiða á gørðunum, aðrir meintu, at bøndur kundu syrgt fyri at lønt tænastráðingi betur og farið betur við teimum. Onkur var, sum mælti til gapistokk ella bót, men eingin nevndi nakað um revsiarbeði t.d. á einum tukthúsi. Stór semja var tó um, at bøndur og onnur áttu at verið meira afturhaldandi við at geva ull og aðrar gávur uttan til óhjálpar armingar.

Tørvur á tukthúsi?

Eitt dømi um, at farið varð frá likamsrevsing til frælsistöku, var nýggj lóg frá 1789 um revsing fyri stuldur, tinglisin í Føroyum sama ár. Sambært tí gomlu Norsku Lóg var likamsrevsing (gapistokkur ella kákstrúking) fyri stuldur, revsingin varð herd við endurtøku; um tjóvur varð tikin fjórðu ferð fyri vanligan stuldur ella tikin aðru ferð fyri “stóran stuldur“ (stórdýra-, men ikki seyðatjóvarí), kundi hann verða sendur til revsiarbeði á Barmarholm.

Í inngangsorðunum til fyriskipanina 1789 stóð, at endamálið skuldi vera, at „Straffelovens Retfærdighed skal være ledsaget af saa megen

25 Nolsøe og Jespersen 2004:128ff.

Lemfærdighed, som den offentlige Sikkerhed tillader.“ Revsingin skuldi ikki einans vera sum hevnd hins órættaða ella samfelagsins, men skuldi betra tann revsaða, broyta hugburð og sinnalag hansara.²⁶

Við lógini frá 1789 datt likamsrevsing burtur, og tukthúsarbeiði gjørdist vanligasta revsing; fyri vanligan stuldur 2 mánaðir til 2 ár, alt eftir umstøðunum. Revsingin varð herd, um tjóvur stjól aðru ferð, til rasphús, skansa ella tukthúsarbeiði 3-5 ár, triðju ferð til skansa- ella tukthúsarbeiði fyri lívstíð. Fyri djórastuldur o.a. var umframt tvingsulsarbeiði eisini kákstrúking og brennimerking.

Tað, sum serliga hevur týdning í sambandi við evnið í hesi grein er, at tukthúsarbeiði gjørdist meginregla sum revsing fyri stuldur. Ein tjóvur kundi ikki dømast til bót ella likamsrevsing. Tá einki tukthús var í Føroyum, var einasti møguleiki at senda hin dómnda til Danmarkar at sita dómin av.

Tað tykist tó ikki at hava verið gingið bókstaviliga eftir hesi lóg í Føroyum. Dømi er um, at maður verður dómur til 2 mánaða tukthús fyri kjøtstuldur eftir 1789-lógini. Men sama ár verður ein annar dómur til hálvan tíma í gapistokki, somuleiðis fyri kjøtstuldur.²⁷

Eitt annað dømi var lóg frá 1751 „At de Quinde-Personer, der 3 Gange have alvet Børn i Løsagtighed, skulle hendømmes i 6 á 8 Aar i Tugthuset, istedetfor at kagstryges.“²⁸ Hvussu henda lóg hevur verið umsitin í Føroyum, havi eg ikki kannað, men eri komin fram á bræv frá 1796, har fútin og sorinskrivarin hava biðið um stiftamtmandsins loyvi til, at kvinnur, ið skuldu revsast fyri „leiermaal“ triðju ferð, kundu verða dómdu til 8 daga fongsul upp á vatn og breyð í staðin fyri tukthúsarbeiði, eftirsum einki tukthús var í landinum.²⁹ Hetta má sigast at vera munandi linari dómur enn ásett í lógini; men ilt er at vita, um orsökina til hesa loysn skal finnast í, at hetta var í betri samsvari við rættarfatanina í Føroyum, ella av praktiskum ávum, eftirsum tað var bæði óhøgligt og dýrt at senda fangar til Danmarkar at arbeiða í tukthúsi.

„Arbeids- og Tvangsanstalt“ 1816

Eitt sjónarmið, sum ofta varð ført fram, var at tað ætlaða tukthúsið skuldi virka fyriryrgjandi, vera ein ítøkilig hóttan um at verða innibrygdur og settur til revsiarbeiði. Í staðin fyri tukthús kom so lógásetingin um revsiarbeiði á Skansanum/Portugálinum. Um hetta veruliga fekk nakra

26 Tamm 2005:290.

27 Sorinskrivarin, Justitsprotokol 1798-1812.

28 Fyriskipan 19.03.1751, tinglin á lögtingi á ólavsøku 1752 (Tillisch 1851).

29 P.M. 30.04.1796 fra Amtmanden til Laugmand Lund

fyrirbyrgjandi ávirkan, so at talið á leysgangarum og biddarum minkaði, kunnu vit ikki eftirkanna, tí eingi tøl ella metingar eru um, hvussu umfangandi hesin trupulleiki var, hvørki fyri ella eftir 1777.

Ein stakroynd frá Norðuroyggjum vísir, at frá 1812 til 1820 varð eingin arbeiðsførur sagdur at bidda ólógliga, og ei heldur hevði tað verið neyðugt ella møguligt hjá sýslumanninum at virka sum millummaður fyri at útvega tænastrúfólk til bøndur, soleiðis sum ásett í 1777-fyriskipanini.³⁰

Um 1800 var sambært J. Landt, sum var prestur í Norðstreymoy 1791-98, einki broytt: „Den hos Færøboerne saa almindelige Gavnildhed og Godgjørenhed imod de Trængende har vist nok forøget de omstrefende Trygleres Tal; og hvorledes skulde vel denne Omløben baade af sande og ej sande trængende Betlere kunne forhindres paa en Tid, da der baade savnedes fornødne Anstalter til at standse saadan ufornøden Omstrefjen, og Hjelpe-Kilder, hvoraf de virkelig Trængende kunde understøttes?“ Og: „...ingen, som beder om Almisse, gaaer ubønhørt bort, og deres Almisse, som gjerne gives i Kjød eller Uld, er ikke mindre end af 4-6-8 Skillings Værdie. ... Maatte de kuns ved deres Godgjørenhed være mere opmærksomme paa, hvo der er virkelig Trængende, at de ikke skule forøge Lediggjængerens og unødige Trygleres Tal, hvilket nok ofte er Tilfældet.“³¹ Við „hjælpekilder“ meinti hann eina betri fátækrahjál. Fátækkrakassin var ikki førur fyri at lata teimum um leið 50, sum fingi stuðul úr kassanum, munandi hjál.

Í Danmark kom nýggj fátækralóg í 1803, sum staðfesti skyldu hins almenna at hjálpa teimum, sum ikki sjálv vóru før fyri at fáa tað neyðuga til lívsins upphald. Í hvørji sókn skuldi vera fátækkrakassi umsitin av eini fátækranevnd við presti sum formanni. Eitt nýtt var, at fátækranevndin sum almennur myndugleiki kundi áleggja skatt til fátækkrakassan. Fátækranevndin skuldi kunna ávísa arbeiði til arbeiðsfør, ið ikki sjálv megnaðu at finna arbeiði, og eisini kunna ávísa innivist til treingjandi, um tað var neyðugt, antin við at senda tey upp á umgang ella at hava fátækragarðar, nevndir „arbejdsanstalter“, har fátækrafólk kundu búgva og arbeiða.

Strangar reglur vóru um biddarar. Tað varð bannað at bidda, og biddarar skuldu verða handtiknir og revsaðir við fongsulsrevsing, antin upp á vatn og breyð ella við tvingsulsarbeiði.

Í 1816 varð nevnd sett at meta, um henda lógin skuldi setast í

30 Norðoya sýsla. Indberetning om Sysselens Tilstand 1812-1820.

31 Landt 1800/1965:270 og 246.

gildi í Føroyum.³² Í nevdina komu Løbner, sum sama ár varð settur amtmaður, eftir at lögmansembætið var avtikið. Hinir nevndarlimirnir vóru prósturur (P. Hentze) og Sevel sorinskrivari. Hesir triggir sendu 17. apríl 1817 Danska Kanselinum „Plan til en bedre Indretning og Bestyrelse af Fattigvæsenet paa Færøerne“.³³ Teir søgdu seg hava hildið seg so nær tí donsku lógini sum til bar. Landið skuldi býtast í 8 fátækraøki, og fátækkrakassin umsítast av presti, sýslumanni og kirkjuverja. Yvirumsjón skuldu amtmaður, próstur og fúti hava.

Biddarar vórðu í uppskotinum allýstir sum „alle, der ... anholder om almisse eller modtager samme“. Teir skuldu handtakast og fyrstu ferð fáa ávaring frá sýslumanni; vórðu teir tiknir aðru og triðju ferð, var revsingin fongsul upp á vatn og breyð í „Thorshavns Arresthus“, sum Portugálið nú varð kallað. Varð biddari tikin fjórðu ferð, skuldi revsingin vera 3 mánaða arbeiði í „Tvangshuset (om samme bliver indrettet)“ ella annað alment arbeiði somuleiðis í 3 mánaðir.

Í næstu grein varð uppافتurtikið, at arbeiðsførir biddarar, sum ikki høvdu rætt til almenna fátækrahjálp, skuldu revsast við fyra daga fongsli upp á vatn og breyð fyrstu ferð, teir vóru tiknir.

Av brævaskifti í sambandi við hetta lógararbeiði skilst, at ein nevnd hevði verið sett í 1815 at taka støðu til at byggja eitt „tvangshus“ í Havn. Tað er týðuligt, at amtmaðurin og hinir embætismenninir høvdu ætlað ella væntað, at lógin skuldi koma í gildi. Tað, at revsireglurnar fyri bidding fevndu um arbeiðsrevsing á tí, sum nú eitur „tvangshus“ og ikki tukthús, kann hava verið ein grund til, at tankin framvegis varð tikin fram um at byggja ein tílíkan stovn í staðin fyri Portugálið, ið framvegis var nýtt sum fongsul.

Lógin kom tó ikki í gildi í Føroyum, og einki meira kom burturúr at byggja nakran stovn, ið kundi sammetast við fátækragarð, „tvangshus“ ella tukthús.

Siður hevði verið, at teir grovastu lógbrótararnir vórðu sendir í fongsul í Danmark. Í 1811 kom boðskriv um, at vegna trupult skipasamband millum Føroyar og Danmark skuldi fyríbils galda, at lógbrótarar, sum vórðu dømdir at arbeiða á Københavns Forbedringshus, skuldu í staðin setast til revsjarbeiði „i et af Landets Arresthuse og der gives et bestemt Arbeide og en bestemt Underholdning ...“³⁴ Boðskrivið var stílað til stiftamtmannin, sum fekk litið upp í hendur at avgera, hvat slag av arbeiði fangarnir skuldu setast til, og annað praktiskt – ein uppgáva, sum

32 Amtsarkiv, Ordrebog I 1806-26.

33 Amtsins brævabók Litra A 1816-1817 bræv nr. 211.

34 Kongsboð (Reskript 30. november 1811) til stiftamtmanden over Sjellands Stift. Amtsarkiv: Ordrebog I 1806-1826.

stiftamtmaðurin eyðvitað skuldi lata víðari til føroysku embætismenninar at taka sær av.

Hetta kann hava verið ein grund til, at ætlanirnar um at byggja fangahús vórðu tiknar fram aftur í 1815. Tá fekk stiftamtmaðurin boð um at áleggja fútanum, havnarpresti, sýslumanninum í Havn, handilsforvaltaranum og einum fimta manni í felag at gera eina ætlan til eitt „straffe- og arbeidshus“.³⁵ Men heldur ikki hesa ferð kom nakað burturúr, og tað hóast tað aftur í 1818 komu boð úr Keypmannahavn, at fyribilsskipanin frá 1811 skuldi standa við.³⁶ – Orsøkin til leingjanina var tá, at Københavns Forbedringshus tá var illa farið, eftir at fangarnir í 1817 høvdu gjørt uppreistur og sett eld á, so har var plásrot.³⁷

Seinni ætlanir um arbeidshús

Tankin um tvingsulsarbeidsstovn varð uppafurtikin í 1830-árunum, tá ið talan var um at umvæla og byggja uppí tann sonevnda Arbeidsskúlan í Havn. Hesin skúli hevði tá virkað í nøkur ár, har ungfólk kundu læra veving og annað tóvirki.³⁸ Í 1835 søkti F. F. Tillisch amtmaður Rentukamarið um 500 rd. til at umvæla Arbeidsskúlan og skeyt í sama viðfangi upp, at umframt sjálvan arbeidsskúlan skuldi vera ein deild, ein „tvangsarbejdsanstalt“, har arbeidssførir leysgangarar og biddarar skuldu setast til arbeiði. Hann vísti á, at áður hevði ein nevnd verið sett at gera ein tilíkan stovn, uttan at nakað var komið burturúr tá;³⁹ hann sipaði her til nevndina, sum varð sett í 1815.

„Tvangsarbejdsanstalt“ var eitt av fleiri stovnsheitum, sum komu inn í danska málið í 1800-árunum, oftast í sambandi við lógreformar á fongsuls- og forsorgarøkinum. „Tvangsarbejdsanstalt“ varð nevnt í fátækralógini frá 1803 sum stovnur fyri biddarar og leysgangarar, men tað var ikki meiningin, at hesin stovnur eisini skuldi vera fongsul fyri aðrar lógbrótarar, eitt nú tjóvar.

Tá ið amtmaðurin eftir áheitan frá Rentukamarinum skuldi gera grein fyri, hvat hesin tvingsulsarbeidsstovnur skuldi nýtast til, nevndi hann umframt leysgangarar og biddarar eisini lógbrótarar, dømdir fongsulsarbeiði. Slíkir lógbrótarar høvdu síðan 1811 sitið dómin av í arrestini í Portugálinum. Men tað hevði víst seg at vera torført at finna

35 Skriv 13.05.1815 til stiftamtmannin. Kgl. Rescripter etc. 1839.

36 Kongsboð 29.04.1818. Amtsarkiv: Ordrebog I 1806-1826.

37 Cirkulaire 27.06.1817 frá Danske Cancelli. Amtsarkiv: Ordrebog 1806-1826.

38 Endamáll Arbeidsskúlans var "... dels at give de fattige Thorshavns indbyggere, som ved deres hænders arbejde må fortjene alt til livets ophold, lejlighed at få deres børn oplærte til nyttige håndgerninger, dels også ved samme lejlighed at lade unge piger fra landet, som dertil have lyst, lære at væve, spinde og sy." Sí Nolsøe 2004.

39 Skriv amtmansins 08.07.1835 til Rentukamarið.

hóskandi arbeiði at seta fangarnar til, og arrestin var ikki eignað til arbeiðsstovur. Tí var ætlan hansara, at tvær arbeiðsstovur skuldu vera, onnur til leysgangarar/biddarar, hin til lógbrótarar við fongsulsdómi. Arbeiði teirra skuldi vera at vaska, karða og spinna ull, so næmingarnir sluppu frá hesum og í staðin kundu nýta alla tíðina til tað, teir vóru komnir at læra: at veva.

Danska kansellið vildi hava nærri upplýsingar og útgreining av ætlanini. Serliga vóru teir ivasamir, um tað var rætt at hava bæði skúla, arbeiðshús og fongsul undir somu lon. Amtmaðurin varð biðin um at ráðføra seg við fútan, sorinskrivarann, próstin og havnarprest.

Embætismenninir vóru rættiliga samdir um, at hetta var eitt gott tiltak, og bóru ongan ótta fyri, at tað fór at styggja næmingar á arbeiðsskúlanum burtur, um har eisini skuldi vera deild til revsjarbeiði. Tó vóru menninir ójavnir á máli um tørvin av arbeiðshúsi. Sorinskrivarin metti ikki leysgangaraspurningin so átrokandi – tey seinastu 4 árin var eingin dómur fyri leysgangari; men hann tók undir við, at aðrir lógbrótarar, sum vórðu dømdir til tvingulsarbeiði (talið var vanliga 2-3 um árið) kundu setast at arbeiða á skúlanum. – Sama helt prósturinn og skeyt upp, at ein dani og ikki føroyingur varð settur sum umsjónarmaður, ein sum var vanur við og dugdi at „holde folk i tilbørlig frygt“. Fútin tók somuleiðis undir við ætlanini, eisini at stovnurin skuldi vera fyri revsifangar, tí tað hevði víst seg at vera torført at finna teimum hóskandi arbeiði. Gagnligt arbeiði fór at hjálpa til „moralsk forbedring“ hjá biddarum og leysgangarum.⁴⁰

Í svari sínum tók amtmaðurin F. F. Tillisch samanum og helt fast við, at arbeiðsstovnurin eisini átti at vera fyri lógbrótarar við fongsuldómi. Hesir vóru so fáir, at tað neyvan hevði verið figgjarliga forsvarligt at bygt eitt fongsul burturav til endamálið. Hann helt ikki, at tað fór at styggja næmingar burtur frá arbeiðsskúlanum, um har eisini vóru fangar, tí hóast tað var skomm at verða settur í Skansan, so varð tað ikki hildið mann-minkandi at arbeiða saman við lógbrótarum, hvørki meðan teir arbeiddu sum fangar ella aftaná, og eingin himpraðist við at taka lógbrótarar í sítt breyð. Sum viðmerking til sorinskrivarans meting av tali á leysgangarum og biddarum skrivaði hann, at hesi vóru nógv fleiri enn tað, sum nakar myndugleiki visti av. Hetta óskil var til stóran ampa, men fólk bara knarraðu og hildu fram at geva teimum ull o.a. heldur enn at melda tey. Niðurstøðan var sostatt, at hann „... for at skaffe beskæftigelse for de forbrydere, der her dømmes efter de ovennævnte reskripter, som for

40 Fútin 18.07.1836 til amtið. Brævabók fútans 1830-37.

at standse det her så gængse trygleri, må anse en tvangsarbejdsanstalts oprettelse for såre ønskelig.⁴¹

Enn vóru teir donsku myndugleikarnir ikki sannførdir og bóðu um at fáa fleiri meiningar um spurningin frá upplýstum føroyingum.

Í embætismannaliðnum var persónsskifti farið fram, síðan uppskotið um uppbygging í Arbejðsskúlan byrjaði. C. Pløyen, sum hevði verið fúti síðan 1830, bleiv amtmaður í 1837, og J. A. Lunddahl tók við sum fúti.

Pløyen amtmaður svaraði aftur í 1840, eftir at hava fingið ummæli frá fúta, sorinskrivara, prestum og sýslumonnum. Stutt sagt var svar hansara, at eingin grund var at hava rúm til revsifangar á Arbejðsskúlanum; hesir fangar vóru fáir og teir høvdu higartil verið settir til arbeiði, ið var nógv tyngri og tí betur kundi kallast revsiarbeiði enn at fáast við ull á einum stovni. – Ein tvingsulsarbeiðsstovnur hevði óivað kunnað hjálpt til at minka talið á ullarbidarum, sum eftir hansara fatan vóru nógvir í mun til fólkatalið. Kortini helt hann ikki, at tað loysti seg at gera arbeiðsstovnin, ið hvussu er mælti hann til at útseta tað. Og við tað at arbeiðsskúlin var í sera ringum standi, munaðu teir játtaðu 500 rd. einki til at seta hann í stand. Hann mælti í staðin til at brúka peningin til at byggja almúguskúla.⁴²

Uppskotið um arbeiðsskúlan/tvingsulsarbeiðsstovnin varð lagt fyri Østifternes Stænderforsamling. Eftir tað varð avgjørt at broyta ætlanina: uppskotið um tvingsulsarbeiðsstovn fall burtur, og í staðin álegði Danska kansellið embætismonnum í Føroyum at meta um tørv á einum fátækragarði (Fattig-Arbejdshus) í staðin fyri arbeiðsskúla.⁴³

Í 1842 sendi Pløyen amtmaður svar til Danske kansellið. Hann var lítið hugaður fyri fátækragarði og grundgav tað fyrst og fremst við, at tað fór at vera ein tung fíggjarbyrði í mun til nyttuna. Royndirnar av at selja framleiðslu frá Arbejðsskúlanum høvdu verið ringar tey seinnu árin. Søluiinntøkurnar vóru smáar og svikaligar, og í øllum førum mátti ein slíkur stovnur hava almennan stuðul og alskyns sersømdir frá handlinum fyri at mala runt fíggjarliga. Høvuðsendamálið mátti vera at útvega arbeiði til fátæk, ið ikki sjálv megnaðu at finna sær arbeiði, og at seta óvirknar fátækralimir til nyttugt arbeiði. Ein trupulleiki var, at nógv av hesum fátæku vóru ikki arbeiðsfør. Pløyen skifti tey, ið kundu hugsast at koma á stovnin, í 3 bólkar: 1) fávitskut og svøk, ið dugdu til okkurt arbeiði og tí komu at vera búfastir limir (og tey vóru sambært Pløyen upp á seg

41 Amt til Danske Cancelli 18.09.1836. Amtsins brævabók Litra O 1835-1838.

42 Skriv 06.04.1840 til Rentukamarið. Amtsins brævabók Litra R 1838-40.

43 Amt journal Litra M 1840-42. Danske Cancelli 15.08.1840: meddeleer en allerhøjest Resolution angl. at det for Stænderforsamlingen forelagte udkast til oprettelsen af en Tvangs-Arbejdsanstalt i Thorshavn, som må bortfalde, og nærmere Betænkningens afgivelse om Arbejdsskolens Forandring til et Fattig-Arbejdshus.

nógv í Føroyum). 2) fátæk, ið av sínum eitingum bóðu um at sleppa á stovnin at arbeiða, og 3) fátækralimir, ið ikki vildu arbeiða og tí vórðu noydd á stovnin at vera. Hann var ivasamur, um nakar, sum ikki megnaði sjálvur at finna arbeiði, frívilliga fór at leita til stovnin. Tað fór at valdast um, um, hvat arbeiði ið kom at vera til taks, og um tey kundu fáa nakran vinning burturúr. Hann mælti til, at fleiri sløg av arbeiði skuldu vera í boði, serliga ullararbeiði og ymiskt træarbeiði, tuflur, áratollar, leypar og annað slíkt, sum kundi seljast antin í landinum ella til útflutning gjøgnum handilin. Men samanumtikið hevði hann lítlar vónir um, at stovnurin nakrantíð kundi fáast at bera seg fíggjarliga. Og sum forsorgarstovnur vístu útrokningar hansara, at eitt munandi størri tal av fátækum kundu hjálpast við verandi skipan fyri stuðli úr fátækkrakassanum enn teimum 6-8 fólkunum, sum kundu hýsast á fátækragarðinum. At enda minti hann á uppskot sítt frá 1840 um at nýta teir játtaðu 500 rd. til at byggja almúguskúlar.

Soleiðis endaði hetta uppskot um fátækragarð í ongum.

Fátækragarður í 1880unum

Tankin um ein fátækragarð spókti aftur í 1880-árunum. Síðan 1840-árin var tá komin nýggj fátækralóg, „Lov om Fattigvæsenet paa Færøerne“ frá 22. mars 1855, sum í størri mun staðfesti skyldu hins almenna at syrgja fyri teim fátæku enn hin gamli fátækkrakassin frá 1767.

Í 1884 sendi fátækranevndin í Havn Løgtinginum áheitan um at gera ein fátækragarð, at skilja sum ein „Tvangs- og Arbejdsanstalt“, ið skuldi vera fyri alt landið og sum „dels ville bringe enkelte, der nu modtage Fattighjælp, til at frasige sig denne for at undgaa at blive indlagte paa Anstalten, og at den dels vil kunne blive et ikke altfor afskrækkende Hjem for gamle og skrøbelige, samt at man endelig i den vil være i Stand til at udøve en gavnlige Tvang paa Vagabonden og andre mislykkede Subjecter...“. Orsøkin segðist vera alsamt vaksandi útreiðslur til fátækrahjálp. Býarstýrið í Havn viðmælti og legði afturat, at tað kundi verið hóskandi, at fátækragarðurin fekk eitt sindur av jørð, sum tey innihýstu kundu røkja.⁴⁴

Tankarnir við fátækragarði vóru sostatt fleiri: umsorgan fyri gomlum og ússaligum, ein ræðumynd, ið skuldi halda fólk aftur at søkja fátækrahjálp, og endiliga tyktan av landastrokum o.ø.

Ein kostnaðarmeting varð gjørd fyri bygging og rakstri av fátækragarði.

⁴⁴ Løgtingstíðindi 1884:71-72.

At byggja fátækragarð, keypa jörð og innbúgv varð mettt at kosta 9.500 kr., og raksturinn mettur til 1.880 kr. um árið umframmat matvörur o.a. til tey innihýstu. Fyri at meta um tørvin á fátækragarði útvegaði lögtingið sær upplýsingar frá øllum landinum um, hvussu nógv fólk fingtu fátækrahjálp, hvussu nógv hetta kostaði, og um kommunurnar tóku undir við ætlanini.

Hesar upplýsingar vórðu lagdar fyri tingið í 1885:⁴⁵ Í alt fingtu 82 fólk fasta fátækrahjálp, 22 í Eysturoy, í Suðurstreymi 12 og í Havn 14. Aðrastaðni lá talið niðan fyri 7 í hvørjari sókn ella kommunu. Útreiðslurnar vóru góðar 3.800 kr. tilsamans.

Tær allarflestu kommunurnar svaraðu, at tær ikki hildu tørv vera á fátækragarði. Høvuðsgrundgevingin var, at tað var nógv bíligari at halda fram við verandi skipan: antin at gjalda fátækum eitt ískoyti til húshaldið, ella at fáa onkran at taka tey í húsið styttri ella longri tíð móti gjaldi (12-15 oyru um dagin).

Við tað at kommunurnar ikki tóku undir, og amtskassin ikki hevði ráð at byggja fátækragarð, avgjórði lögtingið, at einki meira skuldi gerast við hetta mál.

Samanumtøka og niðurstøða

Í tíðarskeiðnum um leið 1770 til 1840 vóru í fleiri umførum meira ella minni ítøkiligar ætlanir um at byggja tukthús og líknandi stovnar, ið antin vóru kombinerað fongsul og forsorgarstovnur, ella á markinum harímillum.

Høvuðsgrundgeving var í øllum førunum at loysa ein sosialan trupulleika, t.e. at avmarka tal á biddarum og leysgangarum. Tukthúsætlanin í 1770-árunum hevði neyvt samband við „trælalógina“ frá 1777, og fyrimyndin var tátíðar fátækrapolitikkur í Norðurlondum. Andin í 1777-fyriskipanin og herundir tann fyriskipaða arbeidsskyldan var við til at styrkja ta feudalu, patriarkalsku samfelagsskipanina heldur enn at broyta hana. Tann „rætta“ samfelagsskipanin var í hugaheiminum framvegis eitt stættasamfelag við siðbundnum valdsstiga.

Aðrir tørvir, ið tukthúsið og í seinni umfari arbeidshús ella ein fátækragarður skuldi nøkta, vórðu eisini tiknir við í umhugsanunum, men ikki við somu sterku grundgevingum sum at koma biddingini til lívs. Framvegis var ráðandi hugsan, at orsökkin til fátækt fyri stóran part var leti og treiskni. Og framvegis gramdu bøndur seg um, at teir ikki fingtu nóg mikið av tænastrúfólki. Í 1836 verður sagt, at summir tá loystu henda

45 Løgtingstíðindi 1885:75-76.

trupulleika við tí skipan, ið varð nevnd triðingsgerð – at lata teim fátæku ull at virka móti at lata 2/3 í arbeiðsløn.⁴⁶

Teir menn, sum talaðu fyri at fáa eitt tukthús, sóu fyri sær ymsar fyrimunir: vinnuroyndir við nýggjari og betur skipaðari framleiðslu av landsins tilfeingi av ull og øðrum búnaðarvørum, og betri útnytting av bíligari arbeiðsmegi. Roynt varð at gera greiðan skilnað millum óarbeiðsfør og arbeiðsfør, hin fyrri bólkurin skuldi hjálpast, hin seinni revsast og tyktast til arbeiði. Tankin var, at mannalyndi og (arbeiðs)moralur kundu broytast. Kanska teir væntaðu, at tey innihýstu kundu broytast til góðar samfelagsborgarar, men líka tungt vigaði tankin um tukthúsið sum ræðumynd og hóttan. Tað, at tukthúsarbeiði var ein sannlík revsing fyri treiskni og leti, fór í sjálvum sær at virka fyriryrgjandi, tí tað var skomm at verða settur í fongsul. Tað lá tí ein meting av bæði líkligari og moralskari styrki sum orsök til fátækt.

Ilt er at meta, hvussu umfatandi biddingin var. Eingið samlað yvirlit yvir givin biddaraloyvi eru skrásett hjá amtinum ella fútaembætinum fyri 1836. Ein teljing av givnum biddaraloyvum 1836-1850 vísir, at árliga talið vanliga var niðan fyri 10, einstøk ár (1837 og 1850) millum 10 og 15. Bert í einstøkum førum vórðu umsóknirnar noktaðar, eftir at prestur ella sýslumaður høvdu viðmælt.⁴⁷ Ivasamt er tó, um hesi tøl geva rætta mynd av, hvussu umfatandi biddingin var. Tey samsvara ið hvussu er ikki við upphaldið um ta nógvu biddingina.

Meiningin var, at biddarar skuldu kunna handtakast, um teir ikki høvdu biddaraloyvi, men hetta var ikki ein uppgáva, sum sýslumenninir vóru fegnir um. Ambodini at handheva lógini vóru sostatt ikki nóg góð.

Sum nevnt varð í 1777-fyriskipanini eisini sett forboð at lata gávur og olmussur til biddarar við ongum biddaraloyvi. Gjøgnum alt tíðarskeiðið gongur sum reyður tráður, at ein stór forðing fyri at avmarka tal á biddarum var, at fólk vóru alt ov lagalig at lata ull og aðrar gávur til hesi fólkinu, í staðin fyri at melda tey. Hetta bendir á, at bannið ikki hevur havt undirtøku í fólkinum.

Tað kundu vera fleiri grundir til, at so var. Tað hevði frá fyrndartíð verið ein moralsk skylda hjá teimum, sum vóru betur fyri, at hjálpa armingum, ein skylda sum tey ikki uttan víðari ristur av sær. Samfelagið var lítið, skyldskapar- og kenningabond long og fløkjaslig, og persónskunneikin breiður. Hevndin fyri ikki at vera gávumildur kundi vísa seg á mangan hátt, um ikki beinleiðis, so við óeydnu ella at verða lagdur undir gand.

46 Fútin 18.07.1836 til amtið. Brævabók fútans 1830-37. – Um triðingsgerð, sí t.d. Joensen 1982:219.

47 Amsarkivið. Yvirlit yvir umsóknir um “Tryglerpas” og givin loyvi.

Gávumildni er ein dygd, men gevur eisini vald og virðing í umdømi. Forboð móti at lata olmussu og gávu var at taka myndugleikan til at umsita rættvísi frá teimum gevandi og flyta hann til tað almenna. Hetta kunnu vit ikki útiloka hevur ligið í huganum, um enn tað ikki vórðu sett orð á tað.

BÓKMENTIR

- Andersen, N.: Færøerne 1600-1709. Helge Justinussens Bókahandil. Tórshavn 1895/1964.
- Debes, Hans Jacobsen: Kort Underretning om Indbyggernes Handels-Maade paa Færøe, samt Forsøg til Handelens muelige Forbedring samme Steds. København 1769.
- Helles, Sven: Beccaria. Tiden, manden, værket. *Cesare Beccaria: Om forbrydelse og straf & Voltaires Kommentar* s. 11-46. Museum Tusulanums Forlag, København 1998.
- Hvidtfeldt, Johan: Viborg Tugthus i 1700-årene. Et bidrag til jysk rets- og kulturhistorie. Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur 1950.
- Jacobsen, Elin Súsanna: Slóðir í heilsuverkssøguni. Føroya Fróðskaparfelag. Tórshavn 2004.
- Joensen, Jóan Pauli: Fiskafólk. Føroya Sparikassi. Tórshavn 1982.
- Karlsdóttir, Hrefna Margrét: “Vinnan göfgar ...”. *Ný Saga* 9:35-46. 1997
- Kgl. Rescripter og Resolutioner, Reglementer, Instruxer og Fundatser samt Kollegialbreve. Samlet og udgivet ved T. Algreen-Ussing. Kbh. 1839.
- Krogh, Tyge: Staten og de besiddelsesløse på landet 1500-1800. Odense Universitetsforlag 1987.
- Landt, J.: Færøerne. Einars Prent og Forlag. Tórshavn 1800/1965.
- Løgtingstíðindi 1884 og 1885.
- Midré, Georg: Bot, bedring eller brød? Om bedømmning og behandling av sosial nød fra reformasjonen til velferdsstaten. Universitetsforlaget. Oslo 1990.
- Nolsøe, Jens Pauli & Jespersen, Kári: Havnar søga II. Tórshavn 2004.
- Nolsøe, Lena: Arbejdsskolen i Tórshavn. Et færøsk skoleeksperiment i første halvdel af 1800-tallet. *Skole – Kirke – Arkiv. Tilegnet Erik Nørr på 60-årsdagen den 11. november 2004*. Syddansk Universitetsforlag. S. 40-50. 2004.
- Smith, Peter Scharff: Moralske hospitaler. Det moderne fængselsvæsens gennembrud. Forum 2003.

- Svabo, J. C.: Tanker om Færøes Ækonomie og dens Forbedring. *Varðin* 17:211-236. 1937.
- Svabo, J. C.: Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781 og 1782. Selskabet til Udgivelse af Færøske Kildeskrifter og Studier. København 1959.
- Tamm, Ditlev: Retshistorie. Danmark – Europa – globale perspektiver. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København 2005.
- Tillisch, G. F.: Fortegnelse over de paa Færøernes til 31de Maj 1850 thinglyste Anordninger. København [1851].
- Tillæg til Forslag og Betænkninger afgivne af Den færøske Landbo-kommission. København 1911.
- Tingbókin 1615-1654. Útg. Einar Joensen. Tórshavn 1953.

Óprentaðar heimildir

Føroya Landskjalasavn:

Fútaarkivið:

Innkomin brøv 1771-80.

Stiftamtmandens Skrivelser 1780-1806.

Brævabók 1830-37.

Amtsarkivið:

Ordrebog I 1806-26.

Brævabøkur Litra A-R (1816-1842).

Yvirlit yvir umsóknir um “Tryglerpas“ og givin loyvi.

Sorinskrivaraarkivið:

Justitsprotokol 1798-1812.

Norðoya sýsla:

Indberetning om Sysseleens Tilstand 1812-1820.

Kyn

FÆRØSKE FORESTILLINGER OM KØN

I februar 2006 lancerede det færøske Landsstyre programmet Vision 2015, som går ud på at udvikle Færøerne til et af verdens bedste samfund. Et antal arbejdsgrupper skal formulere fremtidens mål på forskellige politikområder. Her søger man forgæves efter ord som ligestilling mellem kønnene eller andet, som tyder på, at man på dette område ser noget, som der skal rettes op på eller forbedres.¹ Det hænger ikke logisk sammen med, at det samme Landsstyre i efteråret 2005 tog initiativ til at nedsætte en kommission, som skal pege på strategier for at øge kvinderepræsentationen i de politiske institutioner. Ministeren for ligestilling opnåede Lagtingets støtte til forslaget, hvori det hed, at målet var at nå op på samme niveau som i de øvrige nordiske lande, dvs. 30-40%.² Og her er lang vej igen, om man ser på tallene i de vigtigste politiske institutioner: Landsstyret (regeringen) med 6 mænd og ingen kvinder, af Lagtingets 32 medlemmer er der 3 kvinder (9,4%). I kommunalbestyrelserne er kvinderepræsentationen 23%.

En undersøgelse af ejerskab inden for fiskerierhvervet (skibe, filet-fabrikker og havbrug) i 2004 har vist, at der kun var ganske få kvindelige ledere. På filetfabrikkerne, som ellers har mange kvindelige ansatte, var fordelingen af ledende stillinger 82% mænd og 18% kvinder.³

Færøerne er i egen selvforståelse en nation, med en klar målsætning om at kunne sammenlignes med andre nordiske nationer hvad angår

1 www.visjon2015.fo.

2 www.javnraatt.fo.

3 Rasmussen & Sloan 2004.

levestandard og samfundsudvikling i det hele taget. Sammenligning af kvinderepræsentation i det offentlige er således et udtryk for, at de øvrige nordiske lande anvendes som målestok for, i hvilket omfang Færøerne holder trit med udviklingen i nabolandene i en heldig moderniseringsproces. Målsætningen om at være på højde med det øvrige Norden er også relevant ud fra erfaringen af trussel om affolkning. Færinger er forholdsvis mobile og kan uden større vanskeligheder omstille sig til at migrere til andre lande, hvis livsbetingelserne forekommer dem at være væsentlig bedre dér.

Formål

Denne artikel er et forsøg på at påvise nogle mekanismer, som kan have virket konserverende på kønsrelaterede normer og værdier i det færøske samfund i løbet af det 20. århundrede. Jeg vil især se på kønsspecifikke forventninger, som synes at hænge fast i nogle seje mentale strukturer. Disse kan måske forklares med den forholdsvis sene moderniseringsproces og spændinger mellem det traditionelle og det moderne, som stadig er mærkbare i det færøske samfund.

Gennem hele det 20. århundrede har færøsk politik været domineret af nationalisme. Nationalisme henter sin kraft fra såvel tradition som modernismens fremskridtstanke, i retorikken ofte konstrueret som kvinder som bærere af tradition, mænd som initiativtagere til fornyelser og eksperimenter, og støttes af kønsspecifikke metaforer.⁴

Færøsk socialpolitik har gennem tiderne været udformet efter dansk model, men som bl.a. Beinta í Jákupsstovu har påvist, har den siden ca. 1930 afvejet fra udviklingen i resten af Skandinavien og kom til at have større lighed med den familistiske velfærdsmodel, hvor familien har hovedansvar for social utryghed. Også i den nyeste tid har man kopieret danske ordninger helt eller delvis, men typisk 10-20 år efter, at de er indført i Danmark.⁵ Om dette skal tolkes som årsag til eller blot et udtryk for den seje gang frem mod ligestilling mellem kønnene kan der vel gives flere svar på.

Fiskeri er maskulint

Færøerne er en fiskerination og har været det i godt og vel 100 år. Det betyder ikke, at et stort antal af befolkningen er beskæftiget inden for fangst og tilvirkning af fisk, således som tilfældet var tidligere i 1900-tallet.

⁴ Se f.eks. Billig 1995.

⁵ Jákupsstovu 2003, kap. 13; Jacobsen & Jákupsstovu 2005.

I 1930 var således 46% af befolkningen betragtet som afhængig af fiskeri, i 2005 var antallet beskæftigede inden for samme erhverv ca. 18%.⁶ I dag er erhvervsfordelingen på nationalt niveau langt mere kompleks, og meget arbejde, som tidligere krævede legemlig styrke, er blevet mekaniseret. F.eks. er antallet af personer beskæftiget i fiskeindustrien halveret i perioden 1985 til 2002.⁷ Men fisk og fiskeprodukter er stadig den langt vigtigste eksportvare. Fiskerierhvervet betragtes som er basis for nationens økonomi og er det, som fylder mest i den politiske og offentlige debat.

Perioden ca. 1880 til 1940 benævnes „slupp-tiden“ (afledt af det engelske ord 'sloop') med direkte henvisning til den fiskeskibstype, som dengang var fremherskende.⁸ Den umiddelbare forestilling om et fiskersamfund er vel, at man ser for sig mænd og skibe. Denne forestilling styrkes af utallige beretninger om livet om bord, både det trivielle arbejde og dramatik i forbindelse med heroiske mænds indsats på farefulde ture på det åbne hav. I dette billede er kvinderne ikke synlige. Men skærper man blikket, dukker de op i baggrunden, og de, som har fået lov til at overleve i historien, er de stærke kvinder, som under mændenes ofte lange fravær forvaltede husholdningen alene og derfor måtte få en mere selvstændig stilling end i samfund, hvor manden altid var til stede.

Op til slutningen af 1800-tallet var jordbrug det vigtigste erhverv. I det 20. århundrede gled jordbrugets betydning i baggrunden til fordel for fiskerierhvervet. Det er dog vigtigt at huske på, at også i slupp-tiden var husholdningerne typisk baseret på en kombination af lønindtægt og afkast af eget jordbrug. Da man under 1930-ernes økonomiske krise skulle finde en løsning på sociale problemer, fravalgte man at indføre offentlige sociale ydelser, som f.eks. arbejdsløshedsunderstøttelse, og valgte i stedet en politik, som gik ud på at skaffe de enkelte familier adgang til en større eller mindre jordlod til opdyrkning, således at de i højere grad kunne være selvforsynende og mindre afhængige af pengeindtægter.⁹

Man har anvendt termen fiskerbonde som den typisk erhvervsbetegnelse i slupp-tiden. Dvs. at en del af arbejdsåret var manden fisker, en anden del var han optaget af at passe arbejdet med sin jord og kreaturer. Man kan spørge, om der ikke snarere var tale om to personer: en mandlig fisker og en kvindelig bonde, selv om grænserne mellem mandsarbejde og kvindearbejde var fleksible og kunne overskrides, når situationen krævede det. Slupp-tidens mænd var på fiskeri på fjerne fiskefelter ved især Island

6 www.hagstova.fo.

7 Rasmussen & Sloan 2004.

8 Joensen 1982:13.

9 Joensen 1987:51pp.

og Grønland fra marts til september/oktober og var i den periode typisk kun hjemme i 14 dage om sommeren. Kvinder, børn og gamle mennesker udførte det meste arbejde, som var forbundet med jordbrug, og det var overladt til kvinderne at organisere og kontrollere husholdningens økonomi.¹⁰

Kvindearbejde i slupp-tiden er ganske godt dokumenteret¹¹ (Joensen 1982, Nolsøe 1986) . Det viser ikke store variationer, for gifte kvinder var husarbejde det almindeligste. Udearbejde var ideelt begrænset til ungdomsperioden, som afsluttedes med indgåelse af ægteskab. Lønnet udearbejde kunne bestå i sæsonarbejde i klipfiskeproduktionen, at tage plads som hushjælp, som medhjælper i forretninger o.lign., men derudover var der få muligheder for lønnet beskæftigelse.

Det er har altid været et vilkår for vores lille nation (folketallet er nu ca. 48.000, i 1930-erne ca. 25.000), at det er nødvendigt at rejse udenlands for at få en uddannelse eller lære. Der er også lang tradition for at søge arbejde udenlands, f.eks. i dårlige tider, hvor der har hersket arbejdsløshed på Færøerne.¹² Dette gælder både mænd og kvinder, og der har været perioder, f.eks. i 1930erne, 1950erne og 1990erne, hvor fraflytning af kvinder i den fødedygtige alder har været betragtet som et demografisk problem.

I 1920- og 1930erne rejste et stort antal kvinder til Danmark på husholdnings- eller højskole; de fik offentlig understøttelse til rejse og skoleophold. Hvad drev disse kvinder til Danmark på disse „dannelsesrejser“, som man snarere må kalde det end uddannelse? Et pull var udlængsel, nysgerrighed efter at opleve nye sociale sammenhænge og afprøve sine evner. Men der var også push-effekter. Mulighederne for kvinder at få lønarbejde blev yderligere begrænset under 1930-ernes økonomiske krise. Klipfiskeproduktionen gik stærkt tilbage, og antallet af familier, som havde råd til lønnet hushjælp, blev indskrænket i de økonomisk dårlige tider. Et ophold på husholdnings- eller højskole var et acceptabelt og realistisk alternativ, ikke mindst fordi der da var sørget for de praktiske problemer hvad angår kost og logi.

Mønsteret gentog sig i efterkrigstiden, hvor mange unge kvinder rejste til Danmark og tog ufaglært arbejde i hotelbranchen. Lønnen var elendig, arbejds erfaringerne i dette lavstatus arbejde af begrænset nytte. Men de

10 Joensen 1982; Joensen 1987.

11 Joensen 1982; Nolsøe 1986.

12 Mørkøre 1997.

havde tag over hovedet og kunne leve et beskyttet liv med håb om et større udbud af fornøjelser og oplevelser.¹³

Bogen „Kvinnur undir krígnum“ af Kirstin Didriksen bygger på interviews med et antal kvinder født ca. 1910 om deres livshistorie. De anfører alle, at det var meget begrænsede muligheder for uddannelse i deres ungdom. Nogle havde drømme om at blive sygeplejerske, jordemoder eller lærerinde, men måtte opgive det af økonomiske grunde. Det eventuelle overskud, som forældre havde til børnenes uddannelse, blev først og fremmest øremærket til sønnerne. De skulle jo blive gode forsørgere, medens kvinders lønarbejde ikke blev betragtet som nødvendigt for økonomisk overlevelse og måske anset mere som egoisme og selvrealisering; en holdning som ikke var respekteret i et samfund, hvor det at være noget for andre var vigtigere end at være sig selv.

Den beklagelse, som udtrykkes over de manglende uddannelsesmuligheder, kan være påvirket af interviewsituationen eller en efterrationalisering. En uddannelse er først og fremmest middel til et mål, nemlig arbejde, som giver personlig tilfredshed og/eller økonomisk uafhængighed. I 1930-erne var der få muligheder for at få nytte af en uddannelse, fordi arbejdsmarkedet var ensidigt og begrænset, især for kvinder. Lige så vigtig var dog den tiltagende begrænsning af gifte kvinders lønarbejde og mulighed for selvforsørgelse som kulturel norm, og den mandlige forsørger som ideal for den vellykkede familie.

„Slupp-tiden“ afgrænses gerne til perioden 1880-1940, men egentlig er det først i 1960-erne, at den store modernisering sætter ind. Bortset fra en vis befolkningskoncentration skete der indtil da ikke væsentlige ændringer i livsstil i forhold til 1930erne.

Kvindernes store indtog på arbejdsmarkedet skete i slutningen af 1960erne som følge af den kraftige udbygning af samfundet. Der blev investeret millionbeløb på modernisering og udbygning af social- og sundhedsvæsen, skoler, trafik og anden infrastruktur. 1960erne var også indledningen til industrialisering. Der blev satset stort på modernisering af fiskerflåden, og hvad der fik betydning for det kvindelige arbejdsmarked: der blev anlagt fiskefiletfabrikker overalt på øerne. Det var forholdsvis små virksomheder og havde som et sigte at skabe lokale arbejdspladser

13 Andersen 1971.

I fortsættelse af disse historiske erfaringer er det tankevækkende at læse undersøgelserne af en rundspørge i 2004 blandt ca. 800 unge på de gymnasiale skoler om deres tanker om valg af uddannelse, og hvor de kunne tænke sig at bo senere i livet. Af pigerne svarede 36% og af drengene 22%, at de helst ville bo udenlands. Forfatterne af rapporten tolker disse svar som, at de uheldige sider ved at bo i en forholdsvis lille by berører kvinder mere end mænd (Biskupsto & Mortensen 2004).

og modvirke urbanisering. Den kvindelige arbejdskraft blev medtænkt som en buffer-arbejdsstyrke, som var fleksibel og indstillet på at acceptere uregelmæssig beskæftigelse afhængig af varierende tilførsler af råvare. Udviklingen i kvinders erhvervsfrekvens er siden 1977 steget fra 27% til 44% i 1994 og 75% i 2003.¹⁴ I samme periode er der sket en stigning i antal gifte kvinder på arbejdsmarkedet, fra 11,6% i 1960, 40,6% i 1970 og 47% i 1977.¹⁵ Der foreligger ingen nyere opgivelser af fordelingen gifte/ugifte kvinder på arbejdsmarkedet, sandsynligvis fordi de ingen mening giver, da antallet af papirløse parforhold er steget betydeligt.

Tallene siger intet om i hvilket omfang de gifte kvinder har fuldtids- eller deltidsarbejde. Til gengæld har man en oversigt over fordelingen af deltids- og fuldtidsarbejdende fra 2005. Den viser, at 35% af den samlede arbejdsstyrke har en arbejdsuge på mindre end 35 timer/uge. Af disse udgør kvinderne 70%. Det kan være en del af forklaringen på, at trods kvinder udgør 46.6% af den registrerede arbejdsstyrke, tjener de kun 38% af den samlede lønmasse.¹⁶ Kvinder i primærerhvervene (især fiskeindustrien) har typisk uregelmæssige arbejdstider afhængigt af råvaretilførsel, og det er altså ikke nødvendigvis selvvalgt deltidsarbejde. Det er sandsynligt, at kvinder i en anden stor erhvervsgruppe, nemlig social- og sundhedssektoren, selv vælger deltidsarbejde, men vi mangler statistik og andre oplysninger til støtte for denne antagelse.

Med industrialiseringen og udvikling af Færøerne som velfærdssamfund fulgte større behov for stabil og kvalificeret arbejdskraft på flere områder. Længere skolegang og uddannelse blev opmuntret ved offentlig uddannelsesstøtte, og mange unge kvinder greb denne chance. Medens den ældre generation kvinder, som for størstedelen var henvist til ufaglignende arbejde, gennemgående havde en instrumentel indstilling til lønarbejde, kom den nye generation at stille større krav til arbejdet og havde et livslangt tidsperspektiv som erhvervsaktive.

Kvindefællesskaber

Slutningen af 1800-tallet var præget af kulturelt nybrud, og der kom nye former for fællesskab, som især samlede sig om nationalbevægelsen og afholdsbevægelsen. Der blev dannet foreninger af mænd med intellektuel baggrund, og især i begyndelsen synes der at have været betænkeligheder ved at give kvinder adgang. Kvinderne ville gerne være

¹⁴ Mørkøre 1997:216; Sundström 2006:34-35.

¹⁵ Jacobsen 2000: 60.

¹⁶ Hagstova Føroya.

med, men blev betragtet som et forstyrrende element og trussel mod foreningernes seriøsitet. Afvisning af medlemskab var årsagen til de to første kvindeforeninger, Førøyskt kvinnufelag, dannet i 1896 blandt færøske kvinder i København, som blev udelukket fra den færøske nationalforening, som var der i forvejen.¹⁷ Omtrent samtidig (1899) stiftedes Thorshavns Kvindeforening til Ædruelighedens Fremme – som en pendant til Thorshavns Totalafholdsforening, som kun optog mandlige medlemmer.¹⁸

I 1915 og 1916 sluttede arbejdere i de to byer med de største arbejdspladser sig for første gang sammen i fagforeninger; men ellers var mellemkrigsårene tidsramme for oprettelse af i alt 20 lokale arbejderforeninger. Den første arbejdskvindeforening er fra 1922, og mellem 1934 og 1937 kom der yderligere tre. For alle fire arbejdskvindeforeninger gælder, at grunden til, at kvinderne har udskilt sig fra arbejderforeningen, har været forskelsbehandling på grund af køn.¹⁹

I andre foreningssammenhænge var kvinderne med på lige fod med mænd. Socialt prægede foreninger, som blev stiftet i 1920'erne, f.eks. Røde Kors og en Tuberkuloseforening, fik stor tilslutning blandt kvinder, dels som almindelige medlemmer, og især i det praktiske arbejde med pengeindsamling og frivillig sygehjælp. Men kun undtagelsesvis var de med i ledelsen.²⁰

Religion har stor betydning i det færøske samfund. Tidligere i det 20. århundrede opstod folkelige religiøse bevægelser, hvor mange kvinder fandt en arena for kristeligt og socialt arbejde. Mange af disse kvindefællesskaber er stadig aktive, men er til daglig ikke særlig synlige i det offentlige rum. Der er gode grunde til at antage, at de forfægter en hierarkisk kønsorden, hvor kvinden ikke bør træde for tydeligt frem i det offentlige.

I 1950-erne opstod en hel del kvindeforeninger (nogle kaldet husmorforeninger). Nogle af dem brugte deres energi til velgørenhed, f.eks. pengeindsamling til velfærdsformål, hvor det offentliges indsats var utilstrækkelig. Der er også eksempler på, at kvindeforeninger har arbejdet mere direkte som lobbyister og søgt at påvirke kommunalpolitikere til større engagement i familiepolitiske og sociale spørgsmål.²¹

Sidst i 1970-erne nåede den nye kvindebevægelse til Færøerne. Kvinnufylkingin fik tilslutning blandt kvinder med lang eller mellemlang

17 Simonsen 1985:46.

18 Jacobsen 1995:52.

19 Jóansson 1975.

20 Joensen 2001; Heerup 1926.

21 Jacobsen, Marnersdóttir & Nolsøe 2000:45.

uddannelse. Dens mærkesager lignede dem, som kvindebevægelsen i de øvrige nordiske lande stod for. Det var dog ikke kun en plagiering af nabolandenes kvindekamp. Mange havde oplevet frustrationer over de forhindringer, som de mødte på arbejdsmarkedet; det var vanskeligt at få jobs, som traditionelt havde været forbeholdt mænd, og de oplevede forskelsbehandling i lønforhandlinger m.m. Et hovedspørgsmål var øget politisk repræsentation, og konkret blev der gjort en indsats ved at afholde kurser i politisk arbejde og ved opstilling af kvindelister til kommunalvalg.²² – En af kvindebevægelsens lærer var, at kvinder ikke er en homogen gruppe. Det lykkedes ikke at mobilisere de lavtlønnede faggrupper. Gennem fagforeningerne kæmpede de deres kamp om rettigheder på arbejdsmarkedet.

Kvindebevægelsen fadede ud i løbet af 1980-erne. Dens største fortjeneste var nok, at den formåede at skabe bevidsthed og debat om problemer og uretfærdigheder, som især gik ud over kvinder. Den påviste mangler i velfærdsordninger, som var nødvendige tilpasninger til det moderne samfund.

Børneinstitutioner var længe meget lavt prioriteret blandt politikere. Medens krav om udbygning af børneinstitutioner tidligere blev affejet med, at hjemmet med en altid tilstedeværende moder var det ideelle sted for børns trivsel og udvikling, er der i de senere år sket en betydelig holdningsændring. Kommunalpolitikere har anerkendt borgernes behov på dette område, og når de vil tiltrække nye indbyggere, reklamerer de med kommunens pasningsordninger for børn i forskolealder. Udviklingen kan måles i tal: I 1985 var der plads til i alt 855 børn, i 2004 var tallet steget til 3.712 børn.²³ Tallene gælder for Færøerne totalt. Antal børn 1-6 år var i 1985 4.469, i 2004 4.242.²⁴

Lov om barselsordning blev indført i 2001. Den giver mulighed for orlov i alt 56 uger, hvoraf de 28 med løn. Af den samlede kvote på 56 uger kan fædre få orlov i 10 uger. Det er en udvidelse af faderens forpligtelser til også at omfatte ansvar for omsorg af børn, og ikke kun økonomiske forpligtelser, som har kendetegnet tidligere lov og praksis.

Ligestillingsloven var næppe kommet, hvis ikke kvindebevægelsen i forvejen havde gødet jorden. Der gik dog 14 år fra de dengang 3 kvindelige lagtingsmedlemmer bragte et forslag om ligestilling mellem kønnene på

22 Jacobsen 2000:64.

23 Ársfrágreiðing fyri Føroyar 1985; Hagstova Føroya.

24 Hagstova Føroya.

bane, til loven om ligestilling blev vedtaget i Lagtinget i 1994; samtidig blev der oprettet et ligestillingsråd.²⁵

Afslutning

Det ideelle kvindebillede i slupp-tiden var den stærke, selvstændige, men ikke dominerende kvinde. Hendes ansvarsområde var i den private sfære, som dengang var langt mere adskilt fra marked og stat end det senere blev tilfældet med politisering af en række områder, som tidligere var overladt til civilsamfundet. I den offentlige sfære har lov og social praksis sat grænser for kvinders myndighed som familiens repræsentant. I det praktiske liv kan det eksemplificeres ved kønssegregering i nye offentlige fora: både i fagforeninger og andre foreninger blev kvinder udelukket fra mændenes foreninger, og de organiserede sig derfor i særskilte fagforeninger og andre kvindeforeninger. Kvinder fik valgret til kommunevalg i 1908, til lagtingsvalg i 1915.²⁶ Med hensyn til politisk deltagelse er det altså ikke loven, men kulturelle og sociale normer om den ideelle kønsorden og arbejdsdeling, som har udgjort de vigtigste barrierer.

Den traditionelle kønsorden viste sig uhensigtsmæssig i takt med overgangen til industri- og forbrugersamfund, hvor familiens økonomi i stigende grad blev baseret på lønindtægter.

Men det tager tid at ændre forestillinger om køn. Praksis kommer før refleksion.²⁷ Kvindernes og samfundets fælles behov for stabil og kvalificeret arbejdskraft har påskyndet en udvikling frem mod bedre velfærdsordninger; lovgivning og kønsideologi er haltet bagud i denne udvikling.

Man kan påstå, at på Færøerne er det stadig bygdernes livsform, som er dominerende, hvor det lokale netværk spiller en stor rolle for trivsel og tryghed. I konkurrencen om arbejdspladser og andre samfundsgoder spilles der på forskellen mellem Tórshavn og de øvrige Færøerne. Tórshavn er hovedstad og administrationsby; det er her alle de vigtigste servicefunktioner er koncentreret. Fra bygdernes perspektiv står Tórshavn for bureaukrati og uproduktiv virksomhed, medens det er på bygderne, at de økonomiske værdier bliver skabt. I retorikken betragtes den offentlige sektor i vidt omfang stadig som en „byrde“, hvad enten det gælder administration eller social- og sundhedsvæsen m.m., og da kvinder udgør en væsentlig del af denne sektors personale, går det trægt med at tillægge

25 Klettskard 2002:185.

26 Jacobsen & Jákupsstovu 2005:172.

27 Frykman 1992.

kvinder som gruppe nogle særlige positive værdier, som kan konkurrere med slupp-tidens kvindebillede – ud over at påskønne den enkeltes rolle i arbejdssammenhæng.

Det fremgik tydeligt under den årelange debat om ligestillingsloven, hvor en almindelig indvending var, at den var overflødig, i værste fald en uheldig glidebane, som førte væk fra den „naturlige“ kønsorden. Man må dog forvente, at ligestillingsloven på sigt vil kunne være med til at påskynde en bevægelse bort fra holdninger baseret på natur og tradition og til fordel for principper om retfærdighed eller hensigtsmæssighed.

Måske er vi for utålmodige. Måske står det, som vi mener *burde været sket* i vejen for at se det, som faktisk er sket. Det må indrømmes, at grænserne for kvindeliv er udvidet på flere områder i løbet af de sidste 30-40 år. Erhvervsfrekvensen blandt kvinder er ca. 80%, og der er en del kvinder i topstillinger, især i social- og sundhedssektoren og i den offentlige administration. Kvindeandelen i kommunalpolitik er øget fra 15% i 90-erne til 23% i 2006. Før 1978 var der ingen kvinder i Lagtinget, og fortsat udgør de mindre end 10%.

Den beskedne kvinderepræsentation i de politiske institutioner betragtes som et demokratisk problem. Det som imidlertid mangler er en uddybning af, hvori det demokratiske problem består. Et tegn på, at kvindelige politikere mener at have noget særligt at bidrage med, er deres oplevelse af, at de er for få til at kunne få større indflydelse på at sætte den politiske dagsorden. Man kan anføre forhold som at et potentiale af politiske “begavelse” ikke bliver udnyttet, et argument som burde tælle i et så lille samfund som det færøske med den begrænsede personkreds, som er villige til og har evner til politisk og højt kvalificeret arbejde.

LITTERATUR

- Andersen, Maria: Føroyskar gentur í Keypmannahavn. Hitt føroyska Studentafelagið í Keypmannahavn 1971.
- Ársfrágreiðing fyrri Føroyar: Føroya landsstýri/Ríkisumboðsmaðurin fyrri Føroyar. 1985.
- Billig, Michael: Banal Nationalism. SAGE Publications. London, Thousand Oaks, New Dehli 1995.
- Biskupstø, Olga & Mortensen, Bjarni: Ung, útbúgving og fiskivinna. Granskingardepilin fyrri økismenning. Arbeidsrit nr. 9/2004.
- Didriksen, Kirstin: Kvinnur undir krígunum. Göteborg 1995.
- Frykman, Jonas: In Motion. Body and Modernity in Sweden between the World Wars. *Etnologia Scandinavica* Vol. 22, 36-51. 1992.

- Heerup, H.: Føroya felag móti tuberklasjúku. Beretning ved Amtslæge Heerup. Tórshavn 1926.
- Jacobsen, Bjørg & Jákupsstovu, Beinta í: Kvinnerolle på Færøylene i endring – en sammenlikning av kvinners politiske medborgerskap i to kommuner. *Med periferien i sentrum*. Ed. Anna-Karin Berglund, Susanne Johansen & Irene Molina. Norut NIBR Finnmark-rapport 2005:14, 169-200. 2005
- Jacobsen, Elin Súsanna: Rúsdrekka – siðir og ósiðir. Tórshavn 1995.
- Jacobsen, Elin Súsanna: Kynjabýti í føroyskum vinnulívi og politikki. *Frændafundur 3. Fyrirlestrar frá íslensk-føroyskri ráðstefnu í Reykjavík 24.-25. júní 1998*, 58-71. Ed. Magnús Snædal & Turið Sigurðardóttir. Reykjavík 2000.
- [Jacobsen, Elin Súsanna, Marnersdóttir, Malan & Nolsøe, Lena]: Nationalfølelse og kvindebevægelse. *Dansk Kvindebiografisk Leksikon. Alle Tiders Danske Kvinder*, 36-49. København 2000.
- Jákupsstovu, Beinta í: Kunnskap og makt i færøysk helsepolitikk 1820-1970. Avhandling til dr.polit-graden. Institutt for adm. og org. vitenskap, Universitetet i Bergen 2003.
- Joensen, Edvard: Reyði Krossur Føroya 1926-2001. Tórshavn 2001.
- Joensen, Jóan P.: Fiskafólk. Ein lýsing av føroyska húshaldinum í slupp-tíðini. Tórshavn 1982.
- Joensen, Jóan P.: Fra bonde til fisker. Studier i overgangen fra bondesamfund til fiskersamfund på Færøerne. Tórshavn 1987.
- Jóansson, Tórður: Saman tí standið. Fimti ára minningarrit Føroya Arbeiðarafelags. Tórshavn 1975.
- Klettskarð, Óluva: Konufólk á tingi. *Løgtingið 150 ár. Hátíðarrit 2*, 167-193. Tórshavn 2002.
- Mørkøre, Jógvan: Labour Force in a Dual Strategy. *The Faroe Islands Economy in a Strategic Perspective*. Ed. Lise Lyck. TemaNord 1997:6, 215-228. 1997.
- Nolsøe, Lena: Kvindearbejde på Færøerne ca. år 1800-1940. Speciale i historie. [Tórshavn] 1986.
- Rasmussen, Marita & Sloan, Lindis: The Faroe Islands. *Women's Participation in Decision-making Processes in Artic Fisheries Resource Management*, 40-43. Forlaget Nora, Norfolk, Norge 2002-2004.
- Simonsen, Malan: Kvinnurøddir. Kvinnur í almenna kjakinum 1890-1902. København 1985.
- Sundström, Eva: Välfärdspolitiska förhållanden i Västnorden. Färöarna, Grönland och Island. TemaNord 2006.

Hagstova Føroya: www.hagstovan.fo
Javnstøðunevndin: www.javnrat.fo
Visjón 2015: www.visjon2015.fo

KYNJABÝTI Í FØROYSKUM VINNULÍVI OG POLITIKKI

Ein avleiðing av ídnaðarmenning og nútímansgerð av føroyskum búskapi hesi seinastu áratíggjuni hevur verið ein støðugt vaksandi og meira fjølbroyttur arbeiðsmarknaður, har ið boð hava verið eftir bæði monnum og kvinnum í nógv størri mun enn áður í tíðini, men so avgjørt er vøksturin á kvinnuligari arbeiðsmegi týðuligastur, bæði tá ið vit telja arbeiðspláss og rokna kynjabýtið av fólki í skrásettari og løntari vinnu. Í 1970 varð roknað við, at 1/4 av fólki í løntari vinnu vóru kvinnur og 3/4 menn, í 1980 var býtið um leið 1/3 kvinnur og 2/3 menn, og í 1990-árunum er býtið næstan javnt.

Tá ið vit samanbera Føroyar við onnur Norðurlond, eru nærur eins nógvur kvinnur í Føroyum sum aðrastaðni, sum hava tilknýti til arbeiðsmarknaðin.¹ Men tá ið vit samanbera kvinnuumboðan í fólkavaldu tingunum í Føroyum og øðrum Norðurlondum, er munurin væl størri. Í øllum Norðurlondum uttan Føroyum og Íslandi er kvinnuluttøkan komin upp um 30%.² Í Føroyum er talið ongantíð komið upp á 20%, og ikki fyrr enn í 1978 vórðu kvinnur beinleiðis valdar inn á Føroya lögting.

Samanfall millum vaksandi kvinnuluttøku á arbeiðsmarknaði og í politikki hevur stundum verið tolkað sum, at luttøka á arbeiðsmarknaði er ein høvuðsfortreyt fyri og drivmegi til, at kvinnur eru komnar upp í

1 Dahlerup 1993, Skjeie 1998.

2 Dahlerup 1988.

politikk.³ Føroyar eru eitt dømi um, at luttøka á arbeiðsmarknaði førir ikki í sjálvum sær til størri luttøku í politikki. Hetta hava fleiri víst á.⁴ Onnur viðurskifti, sum kunnu ávirka hesa gongd, eru t.d., hvussu politisku stovnarnir eru skipaðir og virka, og hvørjar umstøður ymiskir samfelagsbólkar hava at taka lut í politiska arbeiðnum. Ideologiskir og mentanarligir strukturar kunnu antin forða fyri ella fremja javnt kynjabyði, siðvenja fyri, hvørji krøv og væntanir verða sett til menn og kvinnur, og skiftandi áskoðan á, hvat ið er sømiligt og natúrligt fyri kynini hvørt í sínum lagi. Tað er eisini neyðugt at kanna, í hvønn mun kvinnur sjálvar hava boðið seg fram ella kravt at koma upp í politiskt arbeiði.

Alment um føroyskt vinnulív

Tá ið fiskivinna gjørdist høvuðsvinna føroyinga fyri einum 100 árum síðan, hevði tað við sær nýtt og størri arbeiðsbýti millum kynini samanborið við tað, sum hevði verið í búnaðarsamfelagnum, bæði í størri samfelagsligum høpi og í húshaldunum. Men framvegis var tað vanligasta eitt komplementert arbeiðsbýti; maðurin var høvuðsforsyrgjarin, sum fekk ein stóran part av inntøkuni hjá húshaldinum til vegar, meðan konan hevði høvuðsábyrgd av øllum heimaviðurskiftum. Miðalbarnatalið var størri enn nú á døgum; matgerð, klæðnavirking og vasking var meira tíðar- og orkukrevjandi enn í okkara tíð, og ivaleyst eisini meira enn tað fyrr hevði verið, við vaksandi krøvum til húsa- og lívsumstøður yvirhøvur, til barnarøkt og -uppaling.⁵ Giftar konur kundu eisini hava peningainntøkur, eitt nú av fiskaarbeiði ella av at selja ullvøru, egg, mjólk o.tíl., men tað varð í flestum førum roknað sum eitt ískoyti til peningainntøkuna hjá manninum. Ungar gentur vóru oftast í tænastráttu ella einhvørjari vinnu, men tað var roknað sum eitt fyribilsskeið millum barndóm og hjúnalag.

Føroyar eru framvegis fiskivinnusamfelag, men arbeiðsmarknaðurin er nógv broyttur, serliga tey seinastu áratíggjuni, tá ið nútímansgering av samfelagnum hevur gingið skjótt við støðugt vaksandi og skiftandi krøvum til vinnulív, fyrisiting og politiska leiðslu og harav fylgandi tørvi á fjølbroyttari kunnleikum og førleikum. Samstundis hevur tað verið eitt stevnumið at gera Føroyar til eitt vælferðarsamfelag, har ið øll eiga at hava sama rætt til almennar tænastráttur í skúla-, heilsu- og almannaverki. Í sama viðfangi skal nevast, at tað hevur higartil verið eitt mál at halda lív í bygdunum og leggja vinnuvirki (dømi: fiskavirki og fiskaaling) út um

3 T.d. Hirdman 1990.

4 Sí t.d. Haavio-Mannila 1983, Siim 1997.

5 Reid 1934, endurgivið í Koch 1992.

landið heldur enn at savna fólk og arbeiði í færri og størri bygðum og býum. Landsstovnar og aðrir stórir stovnar eru savnaðir í Tórshavn, men annars eru búseting og vinnuvirki spjadd út um oyggjarnar.

Frá seint í 1960-árunum var rættiliga javnur búskaparvøxtur fram til um leið 1990, tá ið bankarnir og við teimum stórum partur av vinnuvirkjunum fóru á húsagang. Vinnuloyssið var stórt, og okkurt um 1/10 av fólkinum flutti av landinum. Ikki fyrr enn tey seinastu árin hómast betri tíðir, bæði viðvíkjandi vinnulíkindum og fólkavøxtstri.

Við búskaparvøxtrinum fylgdi, at støðugt vaksandi partur av fólkinum kom út á arbeiðsmarknaðin, og her vóru tað ikki minst konufólkini, sum gjørdur munin. Hetta yvirlit yvir fólk í vinnu í 1960, 1977 og 1994 vísir gongdina í vinnutítleika hjá monnum og kvinnum 15-69 ár:

	1960			1977			1994		
	menn	kvinnur	tils.	menn	kvinnur	tils.	menn	kvinnur	tils.
Í vinnu +arb.leys	10.979	1.772	12.751	12.928	4.771	17.699	13.361	10.555	23.916
Ikki í vinnu	320	8.382	8.702	1.463	7.815	9.278	3.348	4.167	6.515

Talva 1: Yvirlit yvir fólk í vinnu í 1960, 1977 og 1994

Her kann verða lagt afturat, at í 1950- og 1960-árunum fluttu sera nógvar kvinnur í góðum árum burtur úr Føroyum, tær flestu til Danmarkar, har meira arbeiði var at fáa. At hetta varð mettt sum eitt vandamál sæst greitt av blaðskrivning og samfelagskjaki frá teirri tíðini, og tey flestu vóru samd um, at ein høvuðsorsøk var, at her var einki arbeiði fyri konufólk. – Fyrst í 1990-árunum fluttu nógv fólk burtur úr Føroyum, og størsta minkingin var í bólkinum kvinnur 20-24 ár. Útrokningar av broytingum í fólkatali vísu, at 1989-95 minkaði talið av kvinnum í hesum aldursbólki mest av øllum: talið á monnum 20-24 ár við 700 (1989: 2243, 1995: 1543); talið á kvinnum í sama aldri minkaði við 818, frá 1914 niður í 1096.

Á talvu 2 verður víst ein samanbering av føroyska arbeiðsmarknaðinum í 1960 og 1994.

Tað er at leggja afturat, at prosenttalið á giftum kvinnum í vinnu er støðugt vaksið: frá 11,6% í 1960 til 40,6% í 1970 og 47% í 1977. Tíverri eru eingi nýggjari tøl at samanbera við, tí síðan 1977 hevur ikki verið gjørt upp, hvussu nógvar giftar kvinnur eru í vinnu. Tað kemst ivaleyst av, at fleiri pør flyta saman uttan at giftast, og tað gevur tí onga meining at skilja millum gift og ógift. Nýggjari hagtøl vísa høgan miðal giftingaráldur

og somuleiðis øking í tali av børnum uttan fyri hjúnalag (1976/80: 28,2, 1981/85: 45,1, 1996: 53,1%).

Ein serligur kvinnuarbeiðsmarknaður

	1960		1994	
	Menn	Kvinnur	Menn	Kvinnur
Landbúnaður og alivinna	547	24	361	146
Fiskiskapur	4.313	4	2759	86
Fiskavøraídnaður	512	186	1048	1090
Skípasmíðjur, smíðjur	513	3	408	44
Annar ídnaður	1397	109	445	297
Bygging	755	3	714	101
Orkuveiting	44	-	155	27
Handil	723	629	1175	1249
Flutningur	32	56	66	244
Gistingarhús og matstovur	1168	13	742	228
Postur og fjarskifti	172	98	280	323
Fígging, trygging	65	19	416	611
Kunningartænastur	47	6	252	171
Húshaldstænastur	37	149	69	110
Almenn fyrisiting o.a.	116	23	1596	1625
Undirvísing	243	74	526	458
Almanna-og heilsuverk	44	319	330	2342
Felagsskapir, mentan			193	134
Ótilskilað	242	57	8	5
B-inntøkur			690	204
Skrásett arbeiðsleys			1130	1060
Tilsamans	10979	1772	13361	10555
Kynjabyti %	86	14	56	44

Talva 2: Fólk í vinnu 1960 og 1994 (Kelda: Hagstova Føroya)

Tað er vert at geva gætur, at tá ið kvinnurnar í størri tali komu út á arbeiðsmarknaðin, trokaðu tær ikki menninar út. Tað vóru nýggj arbeiðs-øki, nýggjur og størri tørvur á vinnufólki, sum dró kvinnurnar út í lønt arbeiði. Fyrr í öldini vóru tær at finna í fiskaarbeiði á landi sum ein fleksibil arbeiðsmegi, ið var tøk til tann skiftandi árstíðarbundna tørvin á arbeiðsfólki.⁶ Í nýggjari tíð eru tað serliga flakavirkini og tað alsamt vaksandi heilsu- og almannaverkið, ið hava stórt tal av kvinnuligum starvsfólki. Talva 2 vísir eisini, at talið á kvinnum í undirvísingarverkinum er nógv vaksið síðan 1960, og her eru barnaansingarstovnar taldir við. Taka vit heilsuverkið sum dømi, er talið á starvsfólkum fleirfaldað frá 1975 til 1990, og tey allarflestu av hesum eru konufólk. Sambært Árbók fyri Føroyar 1995 vóru í 1975 567 góðkend størv á sjúkrahúsunum, í 1990 vóru tey 954. Hartil koma heimasjúkrasystrar, starvsfólk á ellis- og røktarheimum o.m.a. Eitt annað dømi um ein nýggjan kvinnuarbeiðsmarknað er heimahjálparskipanin frá 1974, í 1996 roknað til 220 ársverk tilsamans, býtt millum 341 heimahjálparar.⁷

Eingi fullfíggað hagtøl eru fyri býtið í heiltíðar- og fulltíðarstørv, hvørki hjá monnum ella kvinnum.⁸ Nakrir bólkur eru, sum vit lættliga kunnu rokna sum sermerkt parttíðar kvinnuarbeiði, eitt nú tann stóri bólkurin, sum arbeiðir á flakavirkjum. Heimahjálparar eru eitt annað dømi. Hetta er eisini galdandi fyri nógv onnur kvinnuarbeiði, eitt nú í handli og aðrari privatari tænastráttum.

Vit vita eisini, at tað ofta er sjálvvalt at arbeiða parttíð, serliga hjá kvinnum, sum hava umsorganarskyldur. Vit vita harafturímóti ikki fyri vist, um hetta val kemst av, at tær ikki leggja í at hava meira lønt arbeiði, ella tær ikki kunnu, tí einki arbeiði er at fáa – ella tí tær noyðast at halda seg til arbeiði, sum kann sameinast við heimaarbeiði. Nógvir føroyingar eru framvegis sjómenn, soleiðis at ábyrgdin av heimalívnum fellur á kvinnurnar. Hesi seinastu árinum, meðan vinnuloyssið hevur verið í byggivinnu og øðrum vinnum, hava eisini nógvir menn leitað burtur í onnur lond at arbeiða, meðan kona og børn hava verið eftir heima í Føroyum. – Grundir til, at summar ikki leggja í at arbeiða fulla tíð, kunnu vera, at tær eru so mikið væl fyri fíggarliga, at tær meira meta sína inntøku sum eitt ískoyti til húshaldið aftur at mansins sum høvuðsinntøku. Aðrar, tí tær vilja varðveita ræði at leggja sær tíðina til rættis eftir ymsum tørvum, ið eftir teirra tykki hoyra til eitt gott lív.⁹

6 Hagemann 1994:9f.

7 *Árbók f. Føroyar* 1997:359.

8 Sí viðmerking í *Hagtíðindum* nr. 3, 1997.

9 Holedahl 1986, endurgivið í Bærenholdt 1990:27.

Eitt dømi: Fyri einum tíggju árum síðan vóru ætlanir um at knýta arbeiðsfólkið fastari til flakavirkini við at lata teimum fasta løn í staðin fyri tímaløn. Hetta skuldi m.a. tryggja størri samfelagsliga virðing fyri arbeiði á fiskavirkjum. Men tað vísti seg, at nógvar kvinnur vóru hart ímóti tí, serliga konur á bygd. Tað hóskaði illa saman við tí fjølbroytta virkseminum, sum hoyrir til kvinnulív á bygd – ofta tíðarkrevjandi, ikki altíð so lætt ella avgerandi at rokna út í krónum og oyrum, úrtøkan ofta meira symbolsk sum týðandi táttur til tess at røkja ættar- og vinarbond ella sum stuðul undir einum kvinnusamleika. Tað eru framvegis nóg, sum hava seyð, sum tað skal hoyggjast til, og um heystið skal skurðurin takast til rættis. Hetta varð nevnt sum ein grund til at varðveita leysari tilknýti til fiskavirkini og harvið størri valmøguleikar at velja millum arbeiði og fría tíð.

Í 1983 legði ein politiskur flokkur uppskot fram á løgtingi um at tryggja øllum kvinnum rætt til partitíðararbeiði. Hesin flokkur marknaðarfórði seg sum verja hjá familjuni, og fyrimyndin í hesum familjupolitikki var ein heimaverandi kona og ein maður sum forsyrgjari. Uppskotið fekk lítt undirtøku og datt niðurfyri. Men tað elvdi til mikið kjak í fjølmiðlunum, har ið spurningurin um javnstøðu millum kynini enn einaferð varð avmarkaður til at taka støðu fyri og ímóti útiarbeiðandi konum. Her kann verða lagt afturat, at tá ið uppskotið um fastlønnt flakafólk og uppskotið um lógbundið partitíðararbeiði til kvinnur vóru fyri, var nóg mikið av arbeiði at fáa. Menn og kvinnur kundu tá betur seta treytir til arbeiðsmarknaðin og eitt nú velja, hvussu nógva tíð tey vildu nýta til lønararbeiði. Vit kunnu staðfesta, at í 1990-árunum hevur eingin politiskur flokkur talað um lógbundið partitíðararbeiði til kvinnur. Harafturímóti síggja vit, at trýstið á kommunurnar at stovna barnaansingarstovnar og dagrøktarskipanir er vaksið hesi seinastu árinum. Kommunurnar hava víst størri vilja at gera eftir hesum kravi; enn er einki dømi í Føroyum um, at eitt arbeiðspláss hevur ansingarstovnar til børn hjá starvsfólki sínum.

Skúli og útbúgving

Síðan 1970-árinum er talið á teimum, sum taka studentsprógv og HF-prógv (ið kann javnsetast við studentsprógv) nóg vaksið. Í 1974 vóru 3/4 av teimum, sum tóku hesi prógv, dreingir. Í 1996 eru genturnar í meiriluta við 62% ella o.u. 2/3. – Ein leyslig kanning av næmingatali á Føroya Handilsskúla í 1980-árunum vísir, at á grundskleiðum vóru 3/4 av næmingunum gentur, men tá ið vit hyggja at framhaldsskleiðum, fækkaðu genturnar tess meira, tess hægri prógvini vóru. Til dømis var kynjabytið

millum tey, sum tóku hægri handilsprógv (HH) 1980-85 uml. 1/3 gentur og 2/3 dreingir.¹⁰

Ein trupulleiki við at vera eitt lítið land sum Føroyar er at fáa neyðugt grundarlag til at stovna skúlar og útbúgvingar, og av tí at avmarkað er, hvørjar útbúgvingar fáast í Føroyum, hevur verið neyðugt at leita burtur í onnur lond at lesa og læra.

Í 1970-árunum vóru ongar formligar forðingar hjá kvinnum at fáa somu útbúgvingar sum menn. Fleiri foreldur høvdu ráð at lata børnini taka hægri útbúgvingar, og lestrarstudningur fekst frá tí almenna. Eitt yvirilit yvir lesandi á hægri lestrarstovnum uttanlands í 1996 vísir rættiliga javnt kynjabyði.¹¹ Mentanarligar forðingar fyri at lata gentur fáa longri skúlagongd og útbúgving eru ikki so stórar, sum tær áður hava verið, og mangan hoyrast søgur um, at mammur hava eggjað døtrum til at fáa sær útbúgving, júst tí tær vistu av royndum, hvussu hugstoytt tað var at hava hug at lesa og læra, men ikki fáa høvi til tað, antin vegna peningatrot ella tí tær ikki høvdu fingið stuðul og áeggjan heimanífrá.

Sum longu nevnt, hevur eftirspurningurin eftir fólki við bæði hægri og lægri útbúgvingum verið vaksandi síðan 1970-árin; men hjá kvinnum kundi ein forðing vera, at tað vísti seg at vera torført at fáa störv, sum antin høvdu verið fatað sum „mannlig“ ella høvdu „einki kyn“. Í lýsingum eftir starvsfólki var vanligt at skila til, at søkt varð eftir manni ella kvinnu til leys störv bæði á privata og almenna arbeiðsmarknaðinum, og fleiri dømi vóru um, at menn vórðu tiknir fram um kvinnur, sum høvdu betri útbúgving og fleiri royndir.

Kvinnurørsla

Seinast í 1970-árunum bar nýggja kvinnurørslan við í Føroyum – sjónskast í tí sonevndu Kvinnufylkingini, og eitt av teimum málum, sum kvinnurørslan fyrst tók upp, var júst at vísa á forðingar fyri, at kvinnur vórðu javnsettar við menn á arbeiðsmarknaðinum. Kvinnufylkingin nýtti orðingar, framferð og arbeiðshættir, sum vóru meira ágangandi enn tey gomlu hóvligari kvinnufeløgini, ið vóru stovnað í 1950-árunum. Kvinnufylkingin tók evni upp, sum annars fyltu lítið á politisku dagsskránni; tað vóru alskyns viðurskifti, sum forðaðu kvinnum at fáa gagn av politiskum og búskaparligum rættindum á jøvnum føti við menn. Kvinnufylkingin hevði eisini líkaløn á skránni (formlig líkaløn var í 70-árunum í flestu yrkjum, men ikki fyri tímalønt arbeiðsfólk fyrr

10 Lindberg & Samuelsen 1989.

11 Pisan '95-'96).

enn 1984), men hevði alt í alt lítið samstarv við yrkisfeløgini. Krøvini hjá Kvinnufylkingini vóru vend móti „manssamfelagnum“, við kravi um størri ans fyri viðurskiftum, sum skerdu møguleikarnar hjá kvinnum sum borgarar, løntakarar og einstaklingar.

Kvinnufylkingin var ein fáment fylking, men sera virkin tann tíð tað var, og hon fekk nógva umtalu í bløðunum, sum trúliga tóku myndir av kravgongum og øðrum ásynligum tiltøkum (tá var Sjónvarp Føroya enn ikki komið). Hon argaði og stygdi mong, m.a. tí hon tók evni upp sum lættari atgongd til fosturtøku og fyribrygandi evni. Tann stóra móttøða, sum rørslan fekk frá bæði monnum og kvinnum, var og er eitt dømi um, at víst ber til at vísa á nøkur viðurskifti, sum allar kvinnur hava í felag (t.d. móðurskapur), men tað er alt verri at semjast um, hvørji politisk krøv ein kann seta fram sum felags kvinnumál.

Umframt kvinnurørslna vóru onnur tekin um, at tíðin var komin til at vika markini millum kvinnuverð og mansverð. Í 1950- og 60-árunum var tað sjáldan, at kvinnur vóru uppstillaðar til politisk val, í 1970-árunum gjørdist tað vanligari, men ofta hevði ein varhugan av, at tey kvinnuligu valevnini vóru meira til „pynt“ og ífyllu, og ikki allar gjørdur stórvegis fyri at verða valdar, høvdu kanska heldur ongan skipaðan stuðul frá veljarum. Fyri at bøta um hetta, varð skipað fyri politiskum skeiðum, har kvinnur úr øllum politiskum flokkum tóku lut – tað var ætlað sum stuðul og áeggjan til kvinnur at fara upp í politiskt arbeiði. Luttøkan úr Føroyum var stór til tær altjóða kvinnuráðstevnur, sum ST skipaði fyri. Og í 1979 varð á fyrsta sinni lagt fram uppskot á lögtingi um at seta eina javnrættindanevnd, sum skuldi geva myndugleikunum ráð um, hvørji tiltøk vóru neyðug til at tryggja javnstøðu millum kynini á arbeiðsplássum og í samfelagnum sum heild.

Javnstøðulóg 1994

Tað gingu tó 15 ár frá tí, at henda fyrsta nevnd varð sett, til lögtingið samtykti eina javnstøðulóg tann 3. mai 1994. Hetta sama árið varð sett javnstøðunevnd til at hava eftirlit við, at lógin verður hildin og at vera ráðgevi og gera tilmæli í javnstøðuspurningum. Nevndin virkar eisini sum klagustovnur hjá teimum, ið halda seg hava verið fyri mismuni vegna kyn. Endamálið við lógini er at beina burtur allan mismun vegna kyn í øllum samfelagsviðurskiftum. Flestu lógargreinirnar eru um at javnseta menn og kvinnur á arbeiðsmarknaðinum, t.d. við starvssetan, at menn og kvinnur skulu hava rætt til somu løn, somu yrkis- og menningarmøguleikar.

Illvilji og móttøða hevur eyðkent almenna orðaskiftið um javn-

støðulógina, bæði áðrenn hon var sett í gildi og aftaná. Hesin illvilji verður ofta grundgivin við, at lógin er óneyðug: kvinnur hava jú javnrættindi og hava altíð verið høgt í metum í Føroyum. Hugmyndin av tí dugnaligu konuni, sum tekur sær av øllum heima, er sterk í eini fiskivinnutjóð. Sjómansins virðing er misjovn máld í peningi, men symbolskt er hann hetja í samfelagnum sum tann, sum ber landið uppi. Tí er samsvar millum forsyrgjara hjá familjuni og forsyrgjara hjá tjóðini. Á sama hátt hevur kvinnan sum kona og mamma størri symbolskt virði enn tann, sum er í vinnu. Í so máta er hugmyndin um tað rætta (ideella) kynjabytið trekari at broyta enn veruleikin.

Nú lógin hevur 4 ár á baki, hevur tyngsta takið verið at fáa myndugleikar at virða ta lógargreinina, sum sigur, at allar almennar nevndir og ráð skulu hava umleið eins nógvar kvinnur og menn. Í ársfrágreiðing 1996 skrivaði javnstøðunevndin, at hon hevði nýtt mestu orku sína til at gera vart við, at henda lógargrein ikki varð hildin, og hon legði afturat, at javnstøðunevndin hevði kent seg eitt sindur einsamalla og sum einasta almenna myndugleika, ið kendi skyldu til at taka lógina fyri fult. Ferð eftir ferð hevði nevndin noyðst at gera landsmyndugleikarnar varugar við, at reglan um javnt tal av kvinnum og monnum í almennum nevndum og ráðum ikki varð hildin. Myndugleikarnir hava meira roynt at skáka sær undan lógini enn at taka undir við javnrættindahugsjónini. Lógarbundið javnt kynjabyti verður fatað sum ein máti at „lova kvinnunum framat“ (fyri ikki at siga: troka tær fram). Illa hevur gingið at fáa undirtøku fyri tankanum, at tað eisini kann síggjast sum ein móguleiki at fullnýta eitt tilfeingi. Tískil eru framvegis nógvar almennar nevndir og ráð við skeivum kynjabyti.¹²

Hesi seinastu árinu hevur javnan verið at frætta, at kvinnur eru settar í vællønt størv, serliga í almennari tænastrá. Kvinnur eru at finna á øllum starvsstigum í fyrisiting, fjølmiðlum, almannaverki, skúlaverki og øðrum mentanarstovnum, sum fyri fáum árum síðan øll vóru mannað við monnum. Eitt sindur hægri tykist garðurin at vera til tey vælløntu størvini í privatarí vinnu, hóast eisini har er lið komið á.

Men framvegis er arbeiðsmarknaðurin nógv kynsbýttur. Fjöldin av kvinnum eru at finna í teimum lágløntu størvunum í framleiðslu, fyrisiting og tænastrá vinnu. Hagtøl frá Starvsmannafelagnum, ið er yrkisfelag hjá stórum parti av teimum alment settu, vísa, at í lægstu lønarbólkunum eru 81% kvinnur og 19% menn. Í hægstu lønarbólkunum eru harafturímóti

12 Sí Javnstøðunevndin: *Ársfrágreiðing 1997*

71% menn og 29% kvinnur.¹³ Samstundis sum ein partur av kvinnunum hevur fingið størri figgjartiligt og samfelagsligt frælsi, hevur vinnuloysið í 1990-árunum rakt kvinnur meinari enn menn. Nýggj hagtøl vísa, at 2/3 av øllum skrásettum arbeiðsleysum eru kvinnur við ongari útbúgving, og nógv fleiri kvinnur enn menn liva av almannaveitingum. Ætlanir eru í hesum tíðum um, at eftirlønarskipanir í størri mun skulu vera sjálfviggjaðar, og tá er vandi fyri, at kvinnur verða fyri størri vanbýti enn við tí almennu fólkapensióninsskipanini, sum hevur sum meginreglu, at tað er ábyrgd hins almenna at tryggja øllum borgarum sømiliga inntøku á ellisárum.

Kvinnur í politikki

Í Norðurlondum er vanligt, at kvinnur eiga 20-30% av tingsessunum. Á Føroya lögtingi liggur talið væl niðan fyri 20%. Fyrstu ferð ein kvinna varð beinleiðis vald á ting var í 1978, og síðan lá talið leingi millum 1 og 3. Allir politiskir flokkar hava nú kvinnur á vallistunum til lögtingsval, og talið á kvinnuligum valevnum hevur verið støðugt vaksandi: 1978 9,1%, 1980 10,3%, 1984 12%, 1988 15% og til lögtingvalið í apríl 1998 vóru 18% av øllum valevnum kvinnur. Fýra (t.e. 12,5%) vórðu valdar, allar úr Tórshavn.

Tey seinastu 20 árin hevur talið á kvinnuligum bý- og bygðaráðsformonnum verið vaksandi (1983 vóru 3, 1984 4 og 1988 5). Í 1998 hava 8 av 50 kommunum kvinnuligan bý- ella bygðaráðsformann. Her verður ikki uppgjørt, hvussu nógvar kvinnur sita sum vanligir bý- ella bygðaráðslimir og ei heldur í skúlanevndum og øðrum sernevndum, har tær eru uppafur betur umboðaðar. Nevnast kann, at í 1988 vóru 55% av valevnum til skúlanevndir kvinnur.¹⁴

Fyrstu ferð, ein kvinna varð vald í Føroya landsstýri, var í 1987, og hon hevði m.a. figgjarmál sum málsøki. Eitt stutt skeið (1988-89) vóru tvær kvinnur í landsstýrinum. Í 1993 fingur vit fyrstu ferð kvinnuligan lögmann, og í núsítandi landsstýri eru ein kvinna og sjei menn.

Hóast tað hevur gingið tann rætta vegin, so eru kvinnurnar í minniluta í bæði kommunu- og landspolitikki, og hartil í lítlum minniluta. Ilt er at siga, um tað hevur broytt nakað, at kvinnur eru komnar upp í politikki, t.d. um tær hava havt nakra ávirkan á raðfesting í politikki, sum kann metast at tæna serligum kvinnaúhugamálum. Summi felagsmál, sum lógu

¹³ *Starvsblaðið* 1/1998).

¹⁴ Isakson 1989.

fremst í huganum í 1970-árunum, t.d. líkælun og javnbjóðis atgongd til hægri störv, eru formliga loyst, antin við lóg ella samráðingum.

Vit kunnu í minsta lagi staðfesta, at tað einki óvanligt er, at kvinnur taka lut í politikki, og tað hevur í sjálvum sær tann týðning, at tað er lættari hjá kvinnum at bjóða seg fram. Tað hevur avgjørt vikað almenna fatan av, hvat ið kvinnur kunnu hava skil fyri ella ikki. Vit kunnu eisini staðfesta, at orðalagið í valstríði hjá kvinnuligum politikarum er broytt tey seinastu áratíggjuni. Tá ið fleiri kvinnur fóru at bjóða seg fram sum valevni í 1970- og 1980-árunum, vendu tær sær meira eintýtt til kvinnuligar veljarar, og vóru tað serliga tær í teimum vinstravendu flokkunum, sum kravdu javnbjóðis móguleikar í vinnulívi og politikki. Kvinnulig valevni í hesum flokkum tykjast nú leggja minni dent á kynið sum kvalifikatióin; tað gera harafturímóti summi kvinnulig valevni í høggravendum flokkum, og stevnumið teirra er tá at verja tað siðbundna familjumynstrið. Við øðrum orðum: meðan tað nú tykist sum tær vinstravendu ella broytingarhugaðu hava slept kvinnustríðnum í talu um enn ikki í gerðum, so er tað frá kvinnuligum politikarum á høggravonginum, vit hoyra meiningar um, hvat ið kvinnur av røttum eiga at gera og hugsa.

Niðurstøður

Tað eru og hava altíð verið meira og minni ítøkilig mørk millum kvinnuverð og mansverð, og tað hevur týðning fyri samleikan, hvat vit fata sum kvinnuleika og manneika. Men eitt mark fær eisini hugan at reika út um markið, hvat er hinumegin? Hvi skal markið ganga júst her? Hevur tað altíð verið, og skal tað altíð vera beint her?

Vit vita, at so hevur ikki altíð verið. Broytingar í framleiðslu, búskapi og politiskari skipan hava havt ávirkan á arbeiðs- og valdsbýti hjá kynunum. Vit kunnu minna á stríð, sum við millumbilum hava tikið seg upp í Norðurlondum og øðrum londum fyri at vinna kvinnum valrætt og onnur borgararættindi. Allar strembanir hesi seinastu 20-30 árin hava verið at flyta kynjamarkið longri inn á mansins øki, har sum peningurin og valdið eru størri.

Talið á kvinnum í løntari vinnu er nógv vaksið tey seinastu áratíggjuni, og nógvar hava lívlangt tilknýti til arbeiðsmarknaðin. Men framvegis er arbeiðsmarknaðurin nógv kynsbýttur, og framvegis eru munur á miðalløn hjá kvinnum og monnum sum heild. Gongdin higartil vísir á eina leið, har ið øll framvegis mugu leggja stóran dent á útbúgving fyri at kunna taka við avbjóðingum og krøvum, sum verða sett í vinnulívi, fyrisiting og á øðrum samfelagsøkjum.

Viðvíkjandi politisku umboðanini kunnu vit spyrja: hví eru so nógv færri kvinnur í Føroyum uppi í politikki enn í øðrum Norðurlondum; men vit kunnu eisini venda spurninginum við og spyrja, hví eru so nógv fleiri kvinnur nú enn fyri 30 árum síðan virknar í politikki.

At kvinnur so seint í tíðini og í so líttan mun eru farnar at nýta síni formligu politisku rættindi, hevur verið tolkað sum vantandi áhugi. Valds- og ábyrgdarbýtið í samfelagsviðurskiftum hevur verið sæð sum ein avleiðing av valds- og ábyrgdarbýti í familjuni og „natúrligum“ kynsbundnum eginleikum. Henda fatan er ov einføld og sigur ikki, hvør orsøkin er til broytingarnar, sum hóast alt hava verið tey seinastu tjúgu árin í kvinnumboðan í kommunu- og landspolitikki. Ítøkiligar forðingar hava verið, at kvinnur hava verið meira staðbundnar og støðugari heimabundnar, fáar hava havt útbúgving, og tær hava havt minni tíð at ráða yvir sjálvar.

Ein onnur forðing hevur verið tann ráðandi kvinnumyndin og fatanin av kvinnuleika: at kvinnunnar „natúrligi“ lutur er at vera í tí privata, lata seg umboða av manninum í tí almenna. Bíbliska myndin av manninum sum høvd kvinnunnar er stak livandi og hevur verið brúkt at rættvísgera framsetingina, at kvinnur skulu, um ikki tuga, so tó vera *lágmalta*r í almennum.

Eisini kunnu vit gita, at vantandi áhuga ella áræði hjá kvinnum at taka lut í landspolitikki hevur nakað at gera við, hvat ið hevur verið viðgjørt sum politisk mál í lögtinginum. Statsvald hevur tveir leiklutir, annar er at umsita vald og felags tilfeingi, hin at býta ágóðar, rættindi og skyldur millum borgararnar. Býtið millum donsk og føroysk politisk ábyrgdarøki hevur verið, at tann seinni av hesum leiklutum, sum eisini kann nevast umsorgan (almannaverk, heilsuverk, skúlaverk o.s.fr.) hevur verið danskt ábyrgdarøki, við donskum myndugleikum sum evstavaldi. Umsorgan hevur traditionelt verið kvinnuøki, og eisini eftir at tað almenna hevur átikið sær nógv av slíkum „bleytum“ málum, er tað á hesum øki, at kvinnur einamest hava leitað sær útbúgving og lívsstarv. Samstundis hava føroyskir politiskir stovnar fingið sær meira ræði á hesum økjum, og tí kunnu royndir og innlit hjá kvinnum her koma til gagns eisini í politikki. – Tað skal tó sigast, at tær kvinnur, sum higartil hava gjørt seg galdandi í kommunu- og landspolitikki, hava ikki avmarkað seg til slík bleyt málsøki. Áhugi fyri politiskum arbeiði nýtist ikki at vera ein beinleiðis avleiðing av luttøku arbeiðsmarknaðinum; tað kann eisini verða mett sum ein av fleiri móguleikum at brúka seg sjálvar og síni evni.

Tað er eisini eyðsæð, at tann nýggja kvinnurørslan hevur sett sær varandi spor, hóast hon er viknað sum *rørsla*. Tað vóru fyrst og fremst kvinnur,

sum strongdu á at gera javnstøðumál til politiskt mál, og javnstøðulógin er eitt úrslit av hesum. Javnstøðulógin hevur ikki enn fingið breiða undirtøku at døma eftir tí almenna orðaskiftinum. Men javnstøðulógin verður brúkt av almenninginum, og ein stórir partur av arbeiðnum hjá javnstøðunevdini er at svara fyrspurningum og viðgera klagur um brot á lógina. Lógin hevur við øðrum orðum økt tilvitið um kynjamunir.

Spurningurin er, hvussu kynjabytið kann gerast enn javnari, og hvør ið ynskir tað. Tí meðan nakrar kvinnur hava vunnið rúmari ræsur á arbeiðs- og valdsøkjum, har ið áður menn høvdu einkarumboðan, er er tann sociali og mentanarligi munurin millum kvinnur heldur vaksin enn minkaður. Tað stóra arbeiðsloysið millum kvinnur er eitt dømi um eitt samfelagsligt vandamál, sum serliga rakar kvinnur. Vit kundu kanska hugsað okkum, at tær sum eru í sterkari støðu, kundu gagnað teimum veikaru við at tala teirra sök. Tað kundi verið væntað, um eitt nú kvinnuligir politikarar høvdu onkrar felagsskapir aftan fyri seg at gera vart við vandamálini og seta orð á, hvat kann gerast fyri at loysa tey, og strongdu meira á, men tíðin tykist vera farin frá kvinnurørslum og øðrum felags samtøkum. Men tíðin er ikki farin frá eini aðrari loysn, sum ungar kvinnur so mangan fyrr hava valt: at flyta burtur í onnur lond, um fyrimunirnir eru nóg eyðsýndir.

Annað er, at okkum vantar fleiri kanningar og hagtøl fyri at fáa fastari um at halda. Hagtøl kunnu lýsa ein ítøkilig part av veruleikanum. Onnur vitan, m.a. um søguligar fortreytir, skulu til fyri at ávísa samspæl millum samfelagslig viðurskifti, mentan og ideologi, sum hava týðning bæði fyri tann ótøkiliga samleikan og tær meira ítøkiligu lívsumstøðurnar og harvið trivnaðin.

BÓKMENTIR

Árbókfyri Føroyar (fleiri árgangir).

Bærenholdt, J. O.: Livsformer i fiskeriafhængige bygder i Island og Færøerne – en analyse af interview med arbejdere i fiskeindustrien. (Publikationer fra Institut for geografi, samfundsanalyse og datalogi. Arbejdsrapport 102. NORS-skrifter 20). Roskilde 1990.

Dahlerup, Drude: From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics. *Scandinavian Political Studies* 11,4:275-298. 1988

Dahlerup, Drude: From movement protest to state feminism: the Women's Liberation Movement and unemployment policy in Denmark. *Nora* 1:4-20. 1993.

- Folke- og boligtælling på Færøerne 22. september 1977. *Danmarks Statistik* 1979.
- Færøerne. Folketælling 1960. Det Statistiske Departement. Kbh. 1965.
- Haavio-Mannila, Elina et al. (ed.): Det uferdige demokratiet. Kvinner i nordisk politikk. Oslo 1983.
- Hagemann, Gro: Kjønn og industrialisering. Oslo 1994.
- Hagtíðindi nr. 3, 1977. Hagstova Føroya.
- Hirdmann, Yvonne: Demokrati och makt i Sverige. Maktudredningens huvudrapport. Stockholm 1990.
- Ísakson, Finnbogi: Aftur og fram 89/90. Tórshavn 1989.
- Javnstøðunevndin. Ársfrágreiðing 1996 og 1997.
- Jákupsstovu, Beinta í: Kvinner ingen adgang? Rekuttering av kvinner til bystyret i Tórshavn 1972-1992. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift* 12,1:35-56. 1996.
- Koch, Ulla: Kvinder og økonomisk magt – teoretiske indfaldsvinkler. *Kvinder og magt*. Kbh 1992.
- Lindberg, Poul Johs. & Samuelsen, Heðin: Handilsskúlin – hálvrunnin øld. Tórshavn 1989.
- Pisan* '95-'96. Meginfelag Føroyskra Studenta (MFS). Keypmannahavn.
- Siim, Birte: Politisk medborgerskab og feministiske forståelser. A-D. Christensen et.al. (ritstj.): *Det kønnede samfund*, s. 193-221. Aalborg 1997.
- Skjeie, Hege: Om det bestandige og det foranderlige: forståelser av kjønn, makt og politikk. *Kjønn og velferdsstat*, s. 205-238. Bergen 1998.
- Starvsblaðið*. Starvsmanafelagið, Tóshavn 1998.
- Veljarakanningar – samfelagskanningar og veljarin. Ritstj. Bjarne Henning, Birta Jacobsen, John Mortensen, Jógvan Mørkøre. Tórshavn 1986.

STRÍÐIÐ VUNNIÐ?

Mynd frá 50-árunum: Kristina hevði altíð nógv jørn í eldinum: matgerð og klædnarøkt til fyra børn og mann. Maðurin var skipari á útróðrabáti, hinir menninir sum róðu út saman við honum, búðu á útoyggj og høvdu tilhald har í húsinum, meðan teir bíðaðu eftir líkindum at fara til útróðrar. Teir sótu í stovuni, og har sat eisini abbin og karðaði ella spann á lítlastrá. Prátið gekk, menninir lurtaðu eftir veðurtíðindum hjá norðmanninum (tað var áðrenn Útvarp Føroya kom) og mettu um, hvussu eftirfarandi norðmaðurin var í dag. Á komfýrinum stóð ein stórir pottur við línu og tjøru (tað var áðrenn nylon kom í brúk). Tá ið leið móti middegi, førkaði Kristina pottin so mikið, at hon fekk sett døgurðan útá. Sjáldan visti hon akkurát, hvussu nógv fólk komu at eta døgurða, tí ofta komu skyldfólk og kenningar av bygd inn á gólvið, kanska at vera nakrar dagar, antin í doktaraørindum ella øðrum ørindum. Børnini høvdu ofta javnaldrar heim við, tá ið tey komu úr skúlanum, og tað var so sjálvsagt, at øll vóru vælkomn at koma til borðs, tá døgurðin var kókaður. Í kjallaranum var stór vaskimaskina, tí Kristina vaskaði klæðir fyri fólk, í einum rúmi stóð bindimaskina, tí hon bant eisini fyri fólk. – Eg minnst einki til, at Kristina nakrantíð var stressað, ótolin ella ørg. Tvørturímóti, hon var altíð rólig, skundaði sær ongantíð, hevði altíð stundir at tosa við bæði børn og vaksin.

Um onkur skuldi roynt at kanna eftir, hvussu nógv arbeiðið hjá Kristinu var vert í pengum, er lítið tilfar at fara eftir. Høvdu tey tá gjørt tjóðarroknskap, hevði hennara arbeiði ikki verið talt við. Tað hevði harafturímóti arbeiðið

hjá öðrum javnaldrandi konufólkum, sum fingu mánaðar- ella tímaløn: frisordamum, sjúkrasysturum, ljósmøðrum, telefondamum, lærarinum og konum, sum arbeiddu í handli, í fiski o.tíl.; men tá í tíðini vóru hesar heldur ikki á skattalistanum sum sjálvstøðugir persónar, uttan so at tær vóru ógiftar ella einkjur.

Um arbeiðið hjá Kristinu er eisini at siga, at tað vóru ikki nógvar lógir ella aðrar reglur at skeita eftir og halda. Ongar almennar reglur um, nær hon skuldi arbeiða, og nær hon skuldi halda frí. Ongar fastar reglur fyri, hvat hon kundi taka fyri arbeiði, hon gjørdi fyri fólk. Eingir myndugleikar, so sum arbeiðseftirlit ella heilsufrøðilig starvsstova, høvdu eftirlit við umstøðunum í húsinum. Kanska helt hon eitt sindur av roknskapi, men markið millum hvat ið var vinna og hvat ið var húshald var kámt og ógreitt og ein metingarspurningur, sum Kristina sjálv kundi gera. Í mangar mátar hevði hon sostatt óskert ræði á sínari tíð og sínum arbeiði.

Kristina var ikki nakað eindømi. Frískar og raskar konur høvdu altíð arbeitt, verið virknar sum partur av einum húshaldi, sum fevndi um fleiri fólk, og sum øll arbeiddu eftir førimumi. Tær vóru glaðar um ravmagn og aðrar hentleikar, sum komu í teirra tíð, og sum gjørdi mangt arbeiði so nógv lættari og nossligari, enn tað hevði verið hjá undanfarnum ættarliðum. Arbeiðið var kynsbýtt, men ofta meira sum ideal enn sum veruleiki. Nógvar konur vóru einsamallar um alt heimaarbeiði, tí menninir vóru burturi stóran part av árinum, og nógvar vórðu einkjur á ungum árum.

Eitt annað er: hvussu sjálvvalt var lívið? Hvat høvdu tær í at velja? Tað var júst í hesum ættarliði, at nógvar kvinnur sum ungar høvdu droymt um at sleppa at læra okkurt. Hygg bara í bókina „Kvinnur undir krígnum“ eftir Kirstin Didriksen. Næstan allar tær konur, hon hevur havt samrøðu við, harmast um, at einastu møguleikar tær sum ungar høvdu havt, var at tæna, arbeiði í fiski ella tilíkt. Afturfyri lovaðu tær, at fingur tær dótur, skuldu tær sleppa burtur at lesa ella læra, um tær høvdu hug til tað.

Formliga vóru ongar forðingar fyri, at tær, sum vóru ungar í 1930-árunum, kundu fáa útbúgving, stutta ella langa. Forðingarnar vóru meira fíggjarligar. Fólk fingur fleiri børn tá enn nú og høvdu ikki ráð at lata tey fáa skúlalærdóm og útbúgving, sum kostaði, og almennur studningur til læru var millum lítið og einki. Um nakað av børnunum skuldi lesa ella læra, vórðu dreingirnir tiknir fram um genturnar, tí roknað varð við, at genturnar giftust, og tí var minni nytta av at gera íleggingar í læru hjá teimum. Forðingarnar vóru eisini mentanarligar; tað var ein æra hjá monnum at kunna forsyrgja konu og børnum.

Men tey næstu ártíggjuni var so mangt, sum broyttist í samfelagnum. Arbeidsmarknaðurin vaks, og kvinnulig arbeidsmegi var ein stórir partur av tí økta lønarbeiðinum. Samstundis vuku eisini krøvini til lærdóm og førleika hjá teimum, sum skuldu manna verandi og komandi stórv í framleiðslu, fyrisiting og tænavinnu. Hevði tað fyrr verið eitt ynski hjá gentum at fáa útbúgving, so gjørdist tað alt meira eitt krav, ein samfelagslig væntan. Fleiri og fleiri fingi longri skúlagongd, og miðnámskúlar vórðu bygdur úti um landið. Fyrst í 1970-árunum var kynjabytið millum tey, sum tóku HF- ella studentsprógv $\frac{1}{4}$ gentur og $\frac{3}{4}$ dreingir, nú í 1990-árunum eru genturnar í meiriluta. Á arbeidsmarknaðinum er kynsbýtið millum fólk í vinnu broytt frá 86% menn og 14% kvinnur í 1960, til um leið helvtarbyti í 1990-unum. Teir størstu bólkarnir av hesum kvinnum arbeiða antin í fiskivinnu, í almanna- og heilsuverkinum, í fyrisiting og tænavinnum. Arbeidsmarknaðurin er nógv kynsbýttur.

Út frá hesum skilja vit, at konufólkaarbeiði er nógv meira komið undir lógir og reglur, sum stýra arbeidsmarknaðinum, og tað er tí ikki so lægið, at konufólk tey seinastu ártíggjuni hava stríðst fyri at rudda burtur forðingar fyri, at tær kunnu nýta formlig borgara- og mannarættindi, sum longu vóru vunnin fyrrpartin av hesi øldini. Tær hava kravt atgongd til politiskar og aðrar stovnar, sum hava ávirkan á, hvussu samfelagið verður skipað, kravt betri umstøður, løn og aðrar sømdir fyri arbeiði sítt.

Svenski søguførðingurin Yvonne Hirdman sigst vera móðir at hugtakinum *kynjaskipan* (genus-system). Øll samfeløg hava eina kynjaskipan, sigur Yvonne Hirdman, við eini grundlóg: 1. kynini verða hildin atskild, og 2. menn hava størri virði enn kvinnur. Kynjaskipanin broyttist, í samráð millum kynini, sum gera ein „sáttmála“ – nakrar óskrivadar reglur, sum bæði forðeila arbeiði, rúm og eginleikar millum kynini, og sum samstundis vátta, at menn hava størri samfelagsligt virði. Um ikki bæði kynini taka undir við sáttmálanum, kemur ólag á hann, og hann má broytast. Tey seinastu 100 árin hava næstan støðugt verið samráðingar um kynjasáttmálan, m.a. orsakað av demokratiseringsprosessini og av, at kvinnur eru vorðnar meira integreraðar í øll samfelagsviðurskifti. Kynjasáttmálin er broyttur hesi 100 árin, men ikki so avgerandi, at ikki áðurnevnda grundlóg framvegis er galdandi. Hirdmann býtir tey seinastu 60 árin sundur í trý skeið, og í hvørjum av hesum skeiðum nevnir hon kynjasáttmálan soleiðis: húsmøðrasáttmálin 1930-65, líkleikasáttmálin 1965-80, javnstøðusáttmálin frá 1980.

Sambært húsmøðrasáttmálanum vórðu kynini atskild soleiðis, at

økið ella rúmið hjá kvinnuni var heimið, meðan maðurin átti verðina uttanfyri, tað almenna lívið. Kvinnurnar tóku undir við hesum sáttmála, tí húsarbeiðið var viðurkent sum samfelagsgagnligt arbeiði, og partvíst sum faklært arbeiði (at læra í skúla ella í tænastu). Konur skipaðu seg í húsmøðrafeløg og onnur kvinnufeløg, við endamáli at „styrkja kvinnuna, so at hon gjørdist betur før fyri at røkja starv sítt í heimi og samfelag“, sum tað stóð í lógunum hjá einum føroyskum kvinnufelag. Umframt at skipa fyri skeiðum í matgerð og handarbeiði, virkaðu tær ofta fyri málum, sum leingi høvdu verið viðurkend sum samfelagslig mál, ið áttu at verða loyst í felag við meira ella minni almennum stuðli, men sum vóru forsømd. Tær savnaðu pening til ellisheim, skúlar, einkjugrunn o.m.a., men høvdu yvirhøvur lítt ávirkan á, hvussu hesir stovnar vórðu ríknir.

Tíðin umleið 1970 var merkt av uppreistraranda móti øllum siðbundnum myndugleikum og hierarkium, og tann nýggja kvinnurørslan, sum eisini setti sær spor í Føroyum, hevði nógv til felags við aðrar mótmælandi rørslur í hesum tíðum. Umframt ítøkilig krøv um líkæl, fleiri barnastovnar o.a., legði kvinnurørslan dent á hugburðsbroyting, at orða nýggjar kvinnusamleikar, at fáa nýggja valdsskipan millum kynini. Støðið varð máað undan húsmøðrasáttmálanum, og í staðin kom líkleikasáttmálin – við denti á, at tá ið tað kemur til evnir og styrki, er minni munur á kyninum, og at kynini tí skuldu hava somu kor, fyri at hesi evni og styrki kundu koma til gagns.

Tað sum Yvonne Hirdman kallar javnstøðusáttmálan, og sum hon tíðarfestir frá uml. 1980, fellur í tíð saman við politiska høgrarákinum, sum tá var farið at vinna fram. Kvinnurørslan misti sín hvassa brodd. Eitt úrslit av kvinnustríðnum var, at javnstøðulógir komu í flestu londum um okkara leiðir. Ein sigur, men tað hevði eisini við sær, at kvinnustríðið fekk ein annan dóm, varð lyft upp frá grasrótunum til „ordiligan politikk“. Men samstundis meira abstrakt enn tá ið reyðsokkar sótu og prátaðu og sungu seg heitar í bólkum og málaðu skelti til næstu kravgongu. Prísurin var, at javnstøðuhugtakið útvatnaðist. So hvørt sum javnstøðupolitikkur fekk undirtøku og gjørdist sjálvsagdur sum politiskt mál, kámost eisini tilvitið um valdsbýti millum kynini og kynjaskipanina.

Ger tað so nakað? kunnu vit spyrja. Er so ikki stríðið vunnið? Eisini í Føroyum eru kvinnur komnar fram at alskyns útbúgvingum og stórvum, eisini stórvum, sum krevja langa útbúgving og geva góða lön. Víst eru tær í stórum minniluta, bæði í politikki og aðrastaðni, har sum valdið er

savnað, og har meiningarnar verða orðaðar og bornar fram; men alt í alt er ómetaliga nógv broytt tey seinastu 30-40 árin. Valmøguleikarnir øktir til at leggja sær lívið til rættis.

„Arbeiderbevegelse har aldri vært de fattigstes bevegelser“, skrivaði norskur søgufrøðingurinn Edvard Bull. Hann meinar við, at tey sum hava gingið á odda í rørsluni, vóru betur fyri, høvdu meira styrki ella resursir enn fjøldin, tey umboðaðu. Tað sama kunnu vit siga um tær, sum hava gingið á odda í kvinnustríði. Tað, sum nú hoyrist mest um kvinnustríð ella kvinnukrøv í Norðurlondum, eru krøv teirra, sum eru eina best fyri – krav um meira politiskt vald, fleiri kvinnulig stjórástørv, granskarastørv o.tíl., meðan røddirnar eru spakar, sum tosa um tann ójavna, sum er í býtinum á lág-lønarárbeiði, har ið kvinnurnar eru yvirumboðaðar – eisini í Føroyum.

Kreppan fyrst í 90-árunum rakti eisini kvinnur harðari enn menn, og framvegis eru fleiri kvinnur enn menn skrásettar sum arbeiðsleysar, og nógv fleiri kvinnur enn menn liva av almannaveitingum. Ætlanir eru í hesum tíðum um, at eftirlønarskipanir í størri mun skulu vera sjálvfiggjaðar, og tá er vandi fyri, at fleiri kvinnur enn menn koma at standa í tí støðu, at tær ikki hava havt so góðar møguleikar at figgja sína pensión við gjøldum, sum verða spard saman av løn á arbeiðsmarknaðinum.

Javnstøðulóg okkara handlar mest um arbeiðsmarknaðarviðurskipti. Um javnstøða ikki skal enda sum ein skipan, ið bert fevnir um arbeiðsmarknaðin, verður framvegis neyðugt at føra kvinnustríð, og ikki at missa úr eygsjón, at kynjaskipanin ger seg galdandi bæði mentanarlíga (hugmyndir av kvinnu- og mansleika), sosialt (herundir arbeiðsbýti millum kynini) og individuelt í familjuni.

Ymiskt

AT SELJA FØROYAR SUM FERÐALAND

Ofta hava vit lisið og hoyrt fjølmiðlar gera samrøður við útlendsk ferðafólk, og fyrr ella seinni verða tey spurð, hvussu teimum dámar í Føroyum. Og skamm fáit tann, ið annað enn rósar landsins vakurleika og fólksins blíðskapi. Spurningurin kann verða settur av kurteisi ella umsorgan fyri ferðafólkinum, ella er tað fyri at fáa enn eina vátan um, at hetta er eitt gott land?

Tað er nú bert eitt fátal av ferðafólki, ið fáa høvi til soleiðis at koma til orðanna í fjølmiðlum, og ikki kunnu tey roknast at vera umboðandi fyri tey 40-50.000 ferðafólk, ið árliga koma higar sum turistar. Meira miðvísar og umfatandi kanningar hava verið gjørdar fyri at kanna, hvat ið dregur turistar higar og at fáa eina ábending um, hvat tey hava at finnast at, og hvat tey eru nøgd við.

Ferðavinna, ella turisma, hevur sum altjóða fyrbrigdi vundið nógv upp á seg tey seinastu ártíggjuni og hevur í kjalarvørrinum havt vaksandi gransking av ymsum viðurskiftum, sum hava samband við hesa vinnu, t.d. marknaðarkanningar og kanningar av búskaparligum, umhvørvisligum og sosialum avleiðingum fyri ferðalandið.

Orðið turisma sigst hava eini hálvannað hundrað ár á baki, men turisma sum fyrbrigdi er ikki so lætt at aldursfesta. Í eldri tíðum var tað ein fámentur skari av ríkmonnum, ið fóru út at ferðast sum uppdagarar, granskarar ella ævintýrarar. Í 19. øld gjørdist tað møguligt hjá eini vaksandi miðalstætt at vera turistar. Tað vóru býarfólk, sum leitaðu út í ta villu náttúruna sum mótseting til teir trongu býirnar, burtur frá arbeiði at leita sær hvíld í frítíðini. Í 1840-árunum byrjaði onglendingurin Thomas

Cook at skipa fyrri ferðalögum, og fyrirþoka hansara verður roknað sum tann fyrsta at skipa fyrri pakkaferðum.

Turisma hefur sum alt annað menniskjaligt virksemi eina sögu. Svenski etnologurinn Orvar Löfgren er ein teirra, ið hefur roynt at nærkast spurninginum, hvat ið gjøgnum tey seinastu tvey hundrad árin hefur eyðkent turistin. Við hvørjum vónum og væntanum um upplivingar fór hann út at ferðast, og hví eru summi lond ella landsløg vordin ferðamál?

Hann vísir á tíðarrák og ideologiir, sum hava stýrt ferðingarætlanum og -málum. Frá tí, at menn fóru út at granska ókend lond og náttúru, ella teir fóru til Miðalhavslond, sum goymdu mætastu fornminni, til romantisering av tí villu náttúruni í 19. øld, ikki minst fjallalöndum. Fjöll gjørdust ímynd av frælsi, fjallatúrar vóru sunnar avbjóðingar, heilsubót fyrri likam og sál. Í einsemi á fjallatindunum kundi hugurin reika og likamið styrkjast av tí reinu luftini. Sveisisku Alpurnar og í seinni umfari Noreg gjørdust yndað ferðamál.

Ein aðaltáttur í turismusögu Orvar Löfgrens er, at í leitan eftir nýggjum upplivingum og kunnleikum hava fólk á frítíðarferðum roynt nýggjar síður av sínum samleika, samveru við onnur, nýggjar mátar at skoða og uppliva náttúru og ikki minst: ment síni evni at dagdroyma, lata hugin sveima og fyrigykla sær eitt utopia. Turisturin leitar upp ferðamál, sum hann ella hon longu hefur eina hugmynd av og vil uppliva við egnum eygum.

Samstundis hava ferðamál lyndi til at slítast og stíðna: turisturin leitar upp nýggj støð og nýggjar mátar til upplivingar. Sæð frá ferðalandsins síðu er neyðugt at endurnýggja seg sum ferðamál, men samstundis ikki sleppa øllum, sum higartil má haldast at hoyra til hugmyndina hjá teimum, ið velja júst hetta ferðalandið. Á tann hátt fær speningurin millum fortíð og nútíð sín stóra leiklut í ferðavinnuni, ið byggir á „a strange mix of stubborn traditionalism and a constant search for novelties: new sights and new experiences. Much of the marketing of a vacation resort or the organization of a tour programme depends on cultural forms already developed in the eighteenth and nineteenth centuries.“¹

Nær gjørdust Føroyar ferðaland? Vit vita um menn og nakrar kvinnur, sum í 18. og 19. øld komu til Føroyar, summi at gera meira ella minni vísindaligar kanningar av náttúru og mentan, onnur av ævintýrhugi og forvitni til at siggja og uppliva eitt ókent land.

1 Löfgren 1992:8.

Tá ið ferðasambandið millum Føroyar og útheimin gjørdist títtari og skjótari um aldarskiftið 1900, vaks talið á vitjandi. Tað hendi, at felagsskapir í hinum Norðurlondunum skipaðu fyri Føroyaferðum; men fyri tað mesta komu tey sum einstaklingar. Summi komu at leita sær hvíld eina stund, t.d. at fiska síl. Onnur vildu síggja meira av landinum, náttúru og fólkalívi, og millum teirra vóru fleiri, sum skrivaðu greinar og bókur um hetta fyri tey flestu ókenda land. Úr rúgvuni kunnu vit nevna týskaran Carl Küchler, sum dvaldist í Føroyum 4 vikur í juli 1911 og í 1913 gav út bókina „Die Færöer. Studien und Wanderfahrten“. Í fororðunum sigur hann seg vita, at ein ferðahandbók á týskum er tiltrond hjá teim mongu, ið koma til Føroya við ferðamannaskipum á rundferð í Norðuratlantshavi, og hann mælir landsmonnum sínum til at vitja hetta „grundgermanische Volk“. – Í 1911 kom bókin „Färöarna. Bland hvalfangare och folkevisedansere“ eftir svian Ester Ákesson, sum somuleiðis sigur endamálið vera at bøta um ókunnleikan til Føroya í Skandinavia. Vilja vit vita, skrivar hon, hvussu fólk okkara livdi fyri 200 árum síðan, kunnu vit fara til eina fjarlagda føroyska bygd.² Hon kom sostatt at uppliva eina hvørvandi mentan, eitt upprunaligari fólk, livihátt og mentan tess, serliga dansin og kvæðini.

Í 1919 kom bók eftir danan Daniel Bruun, og sum bókaheitið „Turistruter paa Færøerne“ vísir ætlað sum leiðbeining til turistar. Hon var útgivin í ferðabókarøð hjá Dansk Samvirke („De danske Atlanterhavsøer“), eitt felag stovnað 1902 við endamáli at styrkja samstøðuna millum tey fólkasløg, sum hoyrdu til danska ríkið. Høvundurin greiðir frá hvørvjari oyggj sær, gevur lesarum uppskot til útferðir og greiðir frá fólk- og arbeiðslívi. Mest ger hann burturúr at greiða frá síðbundnum arbeiði, t.d. fuglaveiði, men nevnr eisini fiskivinnu og stórhvalaveiði.

Hann ger vart við, at vegir eru eingir, útferðir mugu tí gerast til gongu millum bygdir. Millum summar oyggjar slepst við rutubátum. Í øðrum førum kann tann, sum vil fara frá eini oyggj til aðra, biðja sær skjúts og gjalda fyri tað. Gistingarhús vóru fá, í flestu førum mátti ein líta á gestablídni – „Betaling kan i mange Tilfælde bydes.“³

Tað vanliga var enn eins og í 19. øld, at tá ið ferðafólk komu á land í Havn og ætlaðu sær víðari, kundi onkur vísa teimum á hús á bygd, sum plagdu at hýsa fremmandafólki – vanliga tey somu, fáu húsini. Gestirnir guldu fyri mat og innivist, og samsýning fingur eisini menn, ið antin fylgdu teimum til gongu á útferðum ella fluttu tey við báti millum støðini, tey

2 Ákesson 1911:2.

3 Bruun 1917-1919:10.

vildu vitja.⁴ Tað vóru valahús, ið høvdu umstøður at hava fremmandafólki búgvandi, og ferðamaðurin varð fataður sum gestur. Fremmandafólk vóru vælkomn sum tíðindaberar, og vitjanin var eitt kærkomið høvi at tosa við onnur enn tey, ein dagliga livdi saman við. Samsýningin mundi neyvan muna sum inntøka til húshaldið.

Í 1911 stóð ein grein í Tingakrossi, sum talaði fyri at leggja seg miðvíst eftir at gera Føroyar til ferðaland, ið kundi geva peningaligan vinning til land og fólk. Skrivað hevði Sverri Patursson, ið júst tá hevði tikið við sum blaðstjóri. Hann vísti fyrst á, hvussu væl turisma lønti seg í Sveis og Noreg, og hann sá móguleikar fyri, at sama kundi verið í Føroyum:

„Men eiga nú okkara oyggjar tað, ið kann draga fremmand ferðafólk higar? Ja, natúran í Føroyum er so vøkur og veldug, so margháttlig og bílætrík, at tað verður at leita í nógvum fjallalondum fyri at finna makan; vinnuvegirnir – grind, fuglaveiði og aðrir – eru sjáldsamir fram um onnur londs vinnuvegir, og í fólkalívinum vil ein fremmandur finna mangt at geva gætur. ... Landið er fátækt men vakurt. Vit eiga at gera pening og ríkidømi burtur úr hesum vakurleika, so prosaiskt tað kann ljóða.“⁵

Ferðafólk fóru at finna tað sama her sum í øðrum fjallalondum: vakra náttúru, góða sjóluft, reina fjallaluft. Hann mælti til at byggja summ-arhotell á einhvørjum náttúruvøkrum stað, tað fór sum tíðin leið at loysa seg peningaliga.

Føroyingar vórðu altíð róstir fyri stóran blíðskap og beinasemi móti fremmandafólki, teir settu æru í at vera góðir vertir hjá gestum sínum, men hava sambært Sverra P. ikki hildið tað vera virðiligt at vera tænarar, at gera skiftið frá gestablídni til tænavinnu. Hann hevði hoyrt fólk siga:

„Tað er skomm at liva av peningi frá fremmandum, nationalitetskensla okkara vil taka skaða, og útlendskt fják og fjant vil koma at herska enn meira enn tað nú ger, vit eiga at føla okkum ov stoltar at sleipa fyri turistarnar. Men er tað meiri skomm at andøva enn hjá einum eingilskmanni á Sørvágsvatni ella at vera fylgisneyti hjá einum týskara niðan á Skælingsfjall og taka løn fyri tað, enn at bera torv, laða garðar, lossa, byggja ella smíða ella gera eitt hvørt annað fyri løn hjá einum landsmanni? Tað er ikki gott

4 Í 1911 varð prísur fyri skjúts 6-8 kr. pr. míl (Åkerström 1911:99). Í 1930-árunum lá prísurin fyri innivist og mat millum 4 og 7 kr. um dagin, motorbátur kundi leigast fyri 25-30 kr. fyri ein dag (Blink 1936:122).

5 Tingakrossur 5. apríl 1911.

at síggja, hví peningur frá einum týskara ella eingilskmanni skuldi verið skitnari enn peningur frá einum føroyingi.“

Uppskotið mundi tykjast teim flestu veruleikafjart. Sum vit seinni skulu hoyra, slepti Sverri Patursson ikki sínum visiónum, men tók tær uppafturn eini 20 ár seinni.

Ferðamannaskip – tær fyrstu hópferðirnar

Í millumkrígsárunum gjørdist alt vanligari, at stór ferðamannaskip, t.d. týsk, fronsk, norsk, gjørdur rundferðir í Norðurhøvum og lögdu leiðina soleiðis, at tey gjørdur ein steðg í Føroyum. Skipini lógu á Nólsoyarfirði nakrar tímar, meðan ferðafólkin vóru sett inn á Havnina at síggja seg um. Slíkar vitjanir vóru stórhendingar hjá havnarfólki, sum tá vóru um 3.500 í tali. Sum Dimmalætting tók til, gjørdist Havnin eina løtu ein stórbýur, har als kyns tungumál hoyrdust í gøtunum. Fólk møttu upp í hópatali, tá ið skip komu og fóru, og stundum varð skipað fyri tónleiki og øðrum til skemtanar fyri gestunum.

Í 1930-árunum komu eisini fleiri ferðabøkur um Føroyar. Fraklendingurin Jean Charcot fekk hugskot til at savna tað, hann hevði skrivað niður á ferðum á hesum leiðum við lítla skipi sínum millum 1901 og 1922, og útgeva tað í bók 1934. Lítið var skrivað um Føroyar á fronskum, og hann vónaði, at bókin kundi vera „til nyttu hjá ferðafólki við teim stóru ferðamannaskipunum, sum gera ov skjótt av millum hesar stórbaru basaltpyramidurnar.“⁶

Nevnast skal eisini bókin „Atlant“ eftir svenska rithøvundan Sven Barthels. Hon kom fyrstu ferð út í 1931, varð endurútgivin í 1938 í bókarøð „Spännande resor“ hjá Bonniers, og aftur í 1963, tá við titlinum „Atlant med en återkomst“ – nú økt við frágreiðing um aðru ferð hans til Føroya í 1962.

Bókin er skipað sum dagbók. Mestu tíðina var hann í Skúvoy, har hann var við til bjarga og tók lut í gerandisstarvi og práti. Náttúrulýsingarnar eru sera romantiskar og í mangar mátar skaldsligar, og hann greiðir hugtakandi frá friðsælu og lukkukenslu í náttúru ella við nátturðaborðið.

Nógvar ferðabøkur um Føroyar leggja stóran dent á at lýsa tað, sum minnir um tað gamla samfelagið, ta hvørvandi mentanina sum eyðkenni fyri samfelagið. Sven Barthels hevði áhuga fyri lívinum, sum tað varð livað

6 Í føroyskari týðing útgivin 1994:7-8.

tá, men ekki fyri “pallsettum“ forminum. Í Húsavík verður hann vístur inn í elstu húsini í bygðini at síggja, hvussu fólk búðu í gomlum dögum.

„Och jag tittar mig omkring som i ett museum, men jag kan faktisk inte uppbringa någon förtjusning. Tvärtom griper mig en kuslig känsla av att det här är inte riktigt, det är teater. ... Och jag bidar med fruktan den stund, när gumman ska sätta igång med en av desse förfärdliga bygdepaschaser, som stockholmarna bruka grina så gott at.“⁷

Betur dármar honum nýmótans stoypt hús. Kanska eru tey gomlu húsini vakrari og fella betur saman við landslagnum, „men som människoboning föredrar jeg givetvis betonghuset.“ Hann er ungur maður (f. 1903), komin úr Svøríki, har politiska stevnumiðið var at menna ídnað og modernisera samfelagið, at umskapa „lorte-Sverige“ til fólkahæimið Svøríki.⁸ Staddur í Vági frøddist hann um, hvussu lívligt har var við fiskaarbeiði, stásiligum húsnum við urtagarði; bygðin hevði fingið ravmagn, og í dansistovuni spældi jazzorkestar. Á seinnu ferð síni í 1962 fegnast hann um framburðin og hentleikar, ið vóru komnir síðan 1930.

Í 1936 kom út bókin „Færøerne – Natur og Folk“ eftir Jørgen Fr. Jacobsen. Hon er skrivað á donskum við enskum samandrætti og vendir sær sostatt til danir og aðrar útlendingar. Á fyrstu síðu verður greitt frá ferðalíkindunum, sum áður vóru ein sonn Robinsonada, „ikke for Turister, kun for Opdagelsesrejsende og for Laksefiskere af en særlig angelsachisk Støbning“. Men so er ikki longur: skjótt og høgligt er at ferðast millum londini. Í Føroyum eru vegir, bilar eru fleiri, og rutubátar sigla millum stórplássini. Turistaland í vanligari merking sum Sveis ella Noreg eru Føroyar enn ikki. Men tann, sum „ønsker en sandfærdig Oplevelse af en mægtig Natur og et ukendt, oprindeligt Milieu bør ... rejse saa snart som muligt.“ Og tað hevur skund, tí siðmenningin gongur skjótt og máar burtur tað samljóð, ið áður var millum land og samfelag, náttúru og fólk, og sum aldri kann endurskapast.⁹

Fyrsti kapitul í bókini eitur „Naturen“, og her samanber hann við við Sveis og Noreg og tað, sum dró ferðafólk hagar – stórir fossar og høg fjallalendi, og føroyska náttúran stendur ikki aftanfyri:

„De færøske Elve er gennemgaaende ikke store. Der findes ingen

7 Barthels 1931:41f.

8 Frykman & Löfgren 1991.

9 Jacobsen 1936:4.

Gletschere, ingen evig Sne, som kan nære dem. Nogle Ugers Tørke kan reducere de fleste af dem til mistrøstige Bække. Men kun en Dags Regn er da ogsaa nok til at give dem Humøret tilbage og forvandle dem til næsten uoverstigelige Strømme.¹⁰

Ein mynd á somu síðu hesum hesin henda lýsing hefur undirtekstin „En middelstor Elv“, sum undirstrikar, at áirnar kunnu vera “uoverstigelige Strømme“, so mikið meira tí, at brúgv er um áнна. – Og um fjøllini, serliga á teim norðraru oyggjunum, skrivar hann:

„Vel er det kun Børn imod Alperne, ja selv Norge har langt større Højder. Men Havets umiddelbare Nærhed giver de færøske Bjergspidser Relief. Med saa forholdsvis lidt Plads at staa paa er de dog Kæmper, og i landskabelig Skønhed kan de godt tage det op med de underlig tilfældigt opdyngede Alpemassiver. Thi ingensteder træder den færøske Klippes vandrette Linjer mere logisk og mere elegant frem end i disse graa Toppes yndefulde Struktur.“¹¹

Sum Turið Sigurðardóttir hefur víst á, er ein týðandi boðskapur hjá Jørgen Frantz at seta Føroyar á landkortið sum moderna tjóðbyggjandi land, og hann gevur tí nýggja samfelagnum eins drúgvva viðgerð sum tí gamla, og sjálvt náttúruleysingarnar verða brúktar sum hugmyndir av “færøske modernitet, hvor logik og æstetik er bærende konstruktioner.”¹² Tað forðar tó ikki fyri, at hann samstundis harmar tey virði, ið eru um at fara fyri skeytið, og at hann romantiserar tað gamla bóndasamfelagið: Í gomlum døgum var arbeiðið so fjølbroytt, at ongum nýttist at keða seg. “Ja, meget af Arbejdet grænsede til den rene Forlystelse, for Eksempel Grindedrabene. Og hvem elskede ikke Fuglefangsten, saa svimlende farlig som den var?”¹³

Føroya Ferðamannafelag

Umframt bókmentir var nú eisini tørvur á, at onkur var at taka sær av vitjandi, og í 1932 tók Sverri Patursson stig til at stovna *Føroya Ferðamannafelag* sum „turistfelag“ og var í mong ár formaður. Endamálið skuldi vera „at fremja ferðamannaferðsluna higar til landið úr útlandum, bæði

10 Jacobsen 1936:20.

11 Jacobsen 1936:21.

12 Sigurðardóttir 2000:153.

13 Jacobsen 1936:37.

sum serstaka vinnugrein og eisini til studning hjá aðrari ferðavinnudrift, ásamt við stuðul til føroyskt mentanarlív.“¹⁴

Felagið var stovnað eftir norskari fyrimynd, sum Sverri kendi frá Noregsferðum sínum. Í grein í Varðanum 1938 undir yvirskriftini „Føroyar sum ferðaland“ nevndi hann trý sløg av turistum: tey ið leitaðu til stórbýir at skemta sær; vísindafólk ið granskaðu mentan ella náttúru, og „tey ið fara at síggja ókunnug lond við teirra náttúru, bygdum og fólkalívi, uttan annað endamál enn at fáa eina vælgagnandi hvíld í slíkari skoðan. Tað er hetta slagið av fólki, ið Føroyar við sínum vakra og stórfingna landslagi og við øðrum forvitnisligum eyðkennum í fólkalívi og vinnuvegum hava líkindi til at verða nakað fyri.“¹⁵

1930-árin vóru rakár í Føroyum, og Sverri vildi halda, at ferðavinnan kundi vera ein móguleiki til lønandi vinnuveg. Her kann leggjast afturat, at tá ið ríkismyndugleikarnir í 1938 settu nevnd at meta um nýggjar vinnumøguleikar í Føroyum, hevur eisini ferðavinnan verið nevnd. Men niðurstøðan var, at „Færøernes klimatiske Forhold, de lokale Kommunikationsforhold og Hotelforholdene i hvert Fald foreløbig maa antages at ville vanskeliggøre en Udvikling af Turistbesøg paa Øerne.“¹⁶

Felagið hevði skrivstovu og royndi at kunna um Føroyar í útlondum gjøgnum ferðamannafeløg, skipafeløg og onnur. Tá ið ferðamannaskip vitjaðu í summarmánaðunum, skipaði felagið fyri gongutúrum í Havnini og bilferðum til Velbastaðar og Kirkjubøar, einastu bygdir, ið tá høvdu koyrivegasamband við Havnina. Fønmínnini í Kirkjubø høvdu leingi verið ferðamál, og í 1933 skrivaði Jóannes Patursson bóklingin „Við ókunnugum fólki til Kirkjubøar“.

Stundum varð skipað fyri ymsum til skemtan fyri ferðafólki, eitt nú í Havnar Klubba ella Sjónleikarhúsinum. Eysturríkarin Ernst Krenn var í Føroyum í 30-árunum og hevði verið til sýning í Sjónleikarhúsinum, sum var fyriskipað fyri útlendingar. Pallurin varð ein roykstova, og við eldstaðin sat ein kona og spann og sang eina gamla vísu. Síðan var dansur og dansispøl, og tey dansandi vóru í tjóðbúna. Fagnaðurin var stórur, og ikki minni, tá ið teir svensku turistarnir sungu sínar sangir. Kvöldsetan endaði við, at føroyski tjóðsangurin varð sungin.¹⁷

Felagið søkti fyrstu ferð í 1932 løgtingið um peningastuðul til virkseimið og fekk frá seinast í 30-árunum eina lítla árliga upphædd, sum tó lítið munti til at fremja tað, sum skuldi til fyri at menna nakra ferðavinnu av

14 Tingakrossur 13. juli 1932.

15 Patursson 1938:45.

16 Betænkning ang. Færøernes Erhvervsforhold 1939:244.

17 Krenn-Gjógv [1941]:48. Sí eisini Tingakross 30. mai 1936. Samrøða við Sverra Patursson.

týdningi. Inntøkur annars vóru limagjald og tað, ið felagið kann hava fingið fyri tænastr sínar.

Í 1970-árunum vaks ferðafólkatalið í stórum, og ein vaksandi partur av hesum høvdu ikki onnur ørindi enn at halda frí. Hetta hevði bæði ytri og innari orsaker. Turisma sum vinna hevði tá leingi verið vaksandi stóran part av jarðarknøttinum, við alsamt vaksandi búskaparligum týdningi fyri ferðalondini. Samband Føroya við úrheimin varð styrkt við flogferðslu og fleiri og størri skipum. Innanoyggja samferðslan var nógv útbygd, so lætt var at sleppa til allar oyggjar og bygdur.

At stórir partur av ferðafólkunum vóru turistar, var tó meira ein varhugi enn ein próvford sannkenning. Men tað var ikki fyri blindan at bera, at turistarnir nú vóru eitt fjølbroyttari fólkaslag enn tá ið Sverri Patursson var í vælmaktini. Nú var ikki bert talan um vitjandi frá ferðamannaskipum, ið lítið annað enn settu fótin á land, ella einstaklingar, sum leitaðu eftir hvíld og náttúruupplivingum í einsemi. Tey komu upp á egin hond ella í meira ella minni skipaðum ferðaløgum. Summi komu við bili, onnur við ikki meira viðføri enn tey kundu bera á bakinum, og vórðu hesi hált skemtandi, hált spottandi skýrd „krabbagággur“. Tey komu við flogfari, skipi, við seglbátum og øðrum smáum førum. Nógv høvdu við sær húsvagnar ella tjald at búgva í.

Tann bráði vøxsturin loypti iva, um samfelagið var nógv væl fyrireikað, skuldi hesin vøxstur halda fram við somu ferð. Í 1982 setti landsstýrið ein arbeiðsbólk at kanna ferðavinnuna, og hvussu hon átti at verða handfarin. Hetta var ein ásannan av, at her var ein inntøkumøguleiki, ið kundi troystast betur, og samstundis ein ásannan av, at ávísir trupulleikar longu vóru í eygsjón og kravdu felagsligar loysnir.

Arbeiðsbólkurin skrivaði í 1983 álit við úrslitum og tilráðingum, m.a. út frá svørum í spurnakanning millum útlendsk ferðafólk. Kanningin vísti, at umleið helvtin av teim spurdu søgdu náttúruna vera fremsta ferðamál. Tey flestu kendu seg vælkomnin, men svørini vísa eisini, at tey ynsku betri tænastru og fleiri hentleikar, og hartil eitt størri útboð av upplivingum.¹⁸

Í álitinum varð eisini nomið við ta tvíhugsan, sum føroyingar høvdu til tann vaksandi ferðastreymin: gleði og stoltleiki yvir, at útlendingar komu til landið, og vilji at taka væl ímóti teimum. Trupulleikar vóru t.d., at tey tjaldaðu víða hvar og gingu sum best bar til í bø og haga og harvið órógvadu náttúru og umhvørvi. „Nógvir føroyingar hava gingið við eini

18 Álit um føroysk ferðamannaviðurskifti.

kenslu av, at øll hesi mongu fólk ... kendust órógvandi í gerandisdegnum. Hesi fólk komu fyri at uppliva nakað, sum tey búføstu higartil høvdu uppfatað sum ogn teirra. ... Nógv okkara hava eisini kenslu av, at ov nógv fremmandavitjan er við at bróta niður okkara gomlu mentan og siðir.“¹⁹ – Í mangar mátar somu stúringar, sum Sverri Patursson nevndi í 1911.

Kanningin vísti á tiltøk, ið vóru neyðug til at bøta um hetta misljóð. Hon varð fylgd upp við, at almenn ferðamiðstöð (seinni ferðaráð) varð sett á stovn til at menna Føroyar sum ferðaland, kunna um og marknaðarføra Føroyar sum ferðamál.²⁰

Nú gott og væl 20 ár eftir, at álitid um ferðavinnuna varð skrivað í 1983, hoyrist lítid um stúran fyri ringari ávirkan á samfelag, mentan og umhvørvi. Vanligari er at hoyra um felagsskapir og einstaklingar, sum royna nýggj tiltøk og tænastr, ið beinleiðis venda sær til útlenskar turistar. Møguleikin fyri at økja ferðavinnuna verður brúktur at styðja upp undir krøv um betri undirstøðukervi og almennar tænastr í øllum oyggjum og landspørtum. Her tykist vera hend ein hugburðsbroyting, sum ein arbeidssbólkur, ið ferðaráðið setti í 1992, samanfataði í orðunum „Turisturin er ikki gestur, hann er kund!“²¹ Kunningarstovur eru komnar ymsastaðni í landinum at hjálpa ferðafólki til rættis. Tað verður fatað sum gagnligt at fáa fleiri ferðafólk at koma út um landið og at lofta møguleikum fyri nýggjum ferðamálum og upplivingum. Í altjóða høpi gongur orðið *upplivingar* oftari og oftari aftur, og í ferðavinnuni er tað ein spurningur um at fylgja tíðarrákum. Sjálvt um tiltøkini eru ofta ein herming eftir øðrum ferðalondum, ræður eisini um at leggja dent á tað, sum er egið fyri Føroyar.

Enn sum áður eru náttúra og mentan fremstu ferðamál. Men mátar at vera í náttúruni broytast eisini. Meðan tað fyrr í tíðin var størri avbjóðing at ganga í fjøllum, slepst nú eftir vegum við akførum, skipaðir gongutúrar og útferðir gera tað trygt at ganga í fjøllunum. Mentanin er ikki hótt, hon er ein uppliving, ið turistar sum forbrúkarar gjalda fyri, og samstundis eitt høvi at gera hana og harvið Føroyar kendar í útlondum. Í uppskoti til ferðavinnupolitikkk stendur m.a.: „Ferðafólkini eru týðningarmikil fyri Føroyar ... tí tey gera føroyingin varan við virði, sum hann ikki gáar nóg nógv um sjálvur.“²² Ein ásannan av tí gomlu læruni, at tað er í møtinum við „hini“, at ein varnast síni egnu eyðkenni.

19 Álit um føroysk ferðamannaviðurskifti 1983:16-17.

20 Løgtingslóg nr. 155 frá 21.12.2001 um Ferðaráð Føroya § 1.

21 Tíðindabræv 3. apríl 1992 í sambandi við frágreiðing frá og niðurstøðu hjá 10 arbeidssbólum, sum Ferðaráðið setti í januar 1992.

22 Uppskot til ferðavinnupolitikkk. Heimasíða Ferðaráðsins.

BÓKMENTIR

- Álit um føroysk ferðamannviðurskifti. 22. september 1983.
- Barthel, Sven: Atlant. Bonniers. Stockholm 1931 og 1938.
- Barthel, Sven: Atlant med en återkomst. Bonniers. Stockholm 1963.
- Betænkning ang. Færøernes Erhvervsforhold afgivet af det af Statsministeriet under 12. April 1938 nedsatte Udvalg. H. N. Jacobsens Bókahandil, Tórshavn 1939.
- Blink, Kaptajn: Jeg Øer ved : Eg oyggjar veit : Til Færøerne med Kaptajn Blink. Berlingske Forlag, København 1936.
- Bruun, Daniel 1917-19: Turistruter paa Færøerne. Gyldendalske Boghandel/Nordisk Forlag.
- Charcot, Jean: Ferðir til Føroya. Forlagið Sprotin. Lív Joensen týtt handrit dagf. 1934. 1994.
- Dimmalætting 10.08.1932: “En meget lille By“.
- Ferðaráð Føroya: Uppskot til ferðavinnupolitik. www.tourist.fo/ew/media/Rapportir/Ferðavinnupolitikur.doc (uttan ár).
- Ferðavinnuøkisætlan. Ferðaráð Føroya. Mai 1994.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar: Den kultiverade människan. Gleerup. Lund 1991.
- Jacobsen, J. Fr.: Færøerne – Natur og Folk. H. N. Jacobsens Bókahandil og Gyldendalske Boghandel 1936.
- Löfgren, Orvar: On Holiday. A History of Vacationing. University of California Press. Berkeley, Los Angeles, London 1992.
- Krenn-Gjógv, Ernst und Franz: Føroyar. Die Inseln des Friedens. Regensbersche Verlagsbuchhandlung. Münster [1941?]
- Mortensen, Jan: Tourism. The Faroese Economy in a Strategic Perspective. Ed. Lise Lyck. Stockholm 1977. S. 110-123.
- Patursson, Jóannes: Við ókunnigum fólki til Kirkjubøar. Forlag H. N. Jacobóbsens Bókahandils 1933.
- Patursson, Sverre: Føroyar sum turistland. *Tingakrossur* 5. apríl 1911.
- Patursson, Sverre: Føroyar sum ferðaland. *Varðin* 18, bls. 44-56. 1938.
- Sigurðsdóttir, Turið: Geografisk budbringer. Jørgen Frantz Jacobsen. Í: *Úthavs dagar. Oceaniske dage*. Ritsstj. Malan Marnersdóttir og Turið Sigurðardóttir. Føroya Fróðskaparfelag og Nordens Hus på Færøerne. Bls. 144-154. Tórshavn 2000.

AT TÝÐA TIL FØROYSKT

Eg eri biðin um at siga nøkur orð um at týða til føroyskt. Mínar royndir í hesum starvi eru, at eg havi týtt einar 10-12 barnabøkur og fleiri sjónleikir til føroyskt.

Vanlig mannagongd hevur í mínum føri verið, at eg havi fingið áheitan um at týða eitt verk. Áðrenn eg havi svarað ja ella nei, havi eg altíð lisið verkið fyri at vita, um eg helt meg til at týða tað. Eg veit, at royndir týðarar eru ójavnir á máli um tað er neyðugt at dáma verkið fyri at kunna gera eina líkinda týðing, men eg havi ið hvussu er verið ónøgd við úrslitið, um eg havi brotið hesa reglu.

Um arbeiðsháttin hjá mær kann eg í stuttum siga, at tá ið eg týði eina bók, skrivi eg fyrst eitt handrit, sum ofta er fult av gloppum og spurnateknum, og har ið eg merki orð ella setningar, ið eg ikki havi funnið nóg góða orðing fyri á føroyskum. Tá ið eg so eri komin ígjøgnum alt, fari eg aftur um aftur, samanberi upprunatekst og mín tekst, fylli gloppini so við og við. Best er at kunna leggja arbeiðið frá sær eina drúgva tíð, og so aftur at lesa – í hesum umfari leysari av upprunatekstinum og gera meira burtur úr týðingini og bøta um hana, har ið tað er neyðugt.

Men hvussu fái eg so fyllt gloppini og bøtt um tað, eg ikki fann orð fyri í fyrsta umfari?

Eyðsæð er tað í orðabókum, ein leitar sær hjálp. Men tað er ongantíð so, at ein har finnur svar upp á allar spurningar. Eg lesi aðrar føroyskar tekstir – líka nógv fyri at koma á lagið, sum beinleiðis fyri at leita eftir hóskaði orðum. At týða er sum alt annað hugans verk ikki nakað, ein fær slept úr tonkunum fyri tað um ein ikki situr uppi yvir tí; tað livir i

huganum, heilin arbeiðir við tí, sum enn er óliðugt, og bæði tilvitandi og ótilvitandi leiri eg eftir teim røttu orðunum í øllum eg lesi. Eg siti undir orðinum, tá ið fólk tosa, spæli við ymsar móguleikar. Og hugskot til eina hóskaði orðing kunnu koma so óvæntað – eins væl meðan ein liggur í andvekri ella koyrir bil, sum meðan ein situr við skriviborðið. Tað er sum at vera „besettur“ av tekstinum, so leingi sum arbeiðið enn er í gerð.

Tá ið eg so haldi, at nú er hetta so toliliga liðugt, skrivi eg alt umaftur, og tað svitast ikki, at eg nú broyti nógv, sum eg helt vera liðugt. Tað er mark fyri, hvussu leingi ein kann sita og putla soleiðis, tann dagur kemur, tá ið bókin skal til prentingar. Eitt annað mark er eisini – men tað man vera so ymiskt við tí fyri ymisk fólk – og tað er tolið. Einaferð møðist ein av arbeiðinum, tað verður einki betri av teimum rættingum og snøggingum, ein ger, so er bara at seta punktum. Men tá ið so rættlestur kemur aftur frá prentsmiðjuni, kemur aftur hugurin at broyta.

Nakað øðrvísi arbeiðslag havi eg sum oftast havt, tá ið eg havi týtt leikrit til framførslu. Um ikki annað, so tí at tíðin ofta hevur verið ov knøpp til at fara so nógv aftur um aftur.

Fremst í huganum liggur tá, at orðini eru bara ein partur av tí, sum leikararnir nýta fyri at bera leikin fram. Ein stóran part siga teir jú við kropsmáli, andlitsbrøgdum, við at nýta røddina – og við tøgn. Eg má tí, meðan eg týði, líkasum síggja ein leikpall við leikarum fyri mær og hugsa mær, hvussu leikurin er. Eg má siga replikkirnar innantanna fyri at vita, um tað ber til at siga so, um tað ljóðar natúrligt, tá ið tað verður sagt, tí annars fær hann ella hon jú ikki spælt natúrliga. Og áskoðarin hevur bert tað eina høvið at skilja orðini; tað ber jú ikki til at koma aftur um aftur, sum tá ið ein lesur ein skrivaðan tekst.

Eru umstøður ikki til at sita so leingi við handritinum, so havi eg harafturímóti lagt stóran dent á at fylgja leikinum, eisini eftir at eg havi latið hann úr hondum, og vera hjástødd, meðan tey venja leikin. Tað grettir ikki, at tað tá vísir seg, at eg havi fatað onkra scenu øðrvísi, enn hon verður framförd, og orðini, sum eg hevði valt, hóska ikki reiðiliga. Í samráð við leikarar og leikstjóra ber tá til at finna eina betur hóskaði replikk.

At flyta ein tekst úr einum máli yvir í eitt annað er ein sera bundin uppgáva. Tí at týða er at loysa seg frá orðunum í upprunatekstinum og samstundis verða bundin av teimum og tí, sum orðasamstøðan er meira enn orðini hvørt sær siga. Her liggur tann stóra avbjóðingin. Tað verður seinur dagur, at vit fáa tól, sum kunnu umseta skaldsligar tekstir. Tí hvørt mál umboðar eina mentan ella eina heimsáskoðan, og her eru tað ikki

orð, ið skulu umsetast, men setningar, tankar, hugleiðingar hjá einum øðrum persóni, sum skulu tulkast, og eitt hitt fremsta boðið er, at tú skalt vera trúgv móti upprunatekstinum. Lofta ikki bara meiningini, men eisini málstíli, litbrigdum og frábrigdum, ansa eftir fleirtýddum orðum og máliskum. Tað er ikki nóg mikið, at tað ljóðar væl á føroyskum, tað ræður um at raka tóna og stíl í upprunatekstinum so nær, sum tað nú ber til. Er upprunateksturin spotskur ella skemtiligur, eigur týðingin eisini at vera tað. Og er hann uppgjörður, eigur hann eisini at vera tað í týðingini. Eg veit ikki, um tað altíð ber til. Hvussu skuldu vit t.d. týtt okkurt, ið var skrivað á onkrum sum líktist Keypmannahavnar-slang til føroyskt?

Tann spurningur verður jú eisini settur, um tað yvirhøvur ber til at flyta ein skaldsligan tekst úr einum máli yvir í eitt annað. Tað gerst neyvan so, at hvørt orð og hvør setningur sær verður soleiðis umsett, at ein rakar heilt beint. Men tað er væl heldur ikki tað, ið skal vera endamálið. Trúskapurin móti upprunatekstinum er heldur at skilja sum trúskapur móti orði og „anda“ sum eini heild. Týðingin fær aldrin verið ein spegilmynd av upprunatekstinum. Og tí kunnu eisini strangir dómarar geva eini týðing ummæli: eitt meistaraverk. Fleiri dømi eru um, at góðir rithøvundar eisini hava fingist við at týða skaldskap úr øðrum málum.

Spurningurin um, hvat tað er at vera trúgv móti upprunatekstinum, er sera fløktur. Har eru ongar fastar reglur, men ein meting í hvørjum føri sær. T.d. hvussu skulu vit lata persónar í eini søgu málbera seg í tí føroysku týðingini. Kanska sipa tey við onkrum tey siga til hendingar og persónar, ið eru hvørjum fólki kunnug í teirra landi, men sum einki siga føroyingum.

Sum dømi um eitt ivamál kann eg nevna, at eg í amerikanska leikinum „Hvør ræðist Virginii Woolf“ læt ein persón siga „Her er roykur og eingin grind“. Eg ivaðist leingi, men læt tað standa. Eg haldi, eg hugsaði sum so, at hetta var eisini á føroyskum ein anakronisma, tí fá hugsa um tað, tá ið hetta verður sagt, at roykurin sipar til at glaða fyri grind. Og eg helt tað í júst tí førinum vera so leyst av samrøðuni annars, at tað ikki spilti dámin og tosingarlagið í stovuni, har samrøðan fór fram millum akademikarar í einum amerikonskum stórbyi.

Onkuntíð hoyrist tann atfinning, at vit týða ov nóg og fáa ov lítið av upprunatilfari, eitt nú til børn. Men í hesum føri ber ikki til at hugsa antinella, vit skulu sjálvsagt hava bæði. Alt tað vit vita, hava føroyingar mett seg sum part av einum størri heimi og leitað sær inspiratión og kunnleika úr øðrum londum. Tað, vit skulu taka støðu til, er, hvat ið vit halda eigur at verða týtt til føroyskt, tí tilfeingið er avmarkað. Eg hugsu ikki so nóg

um fíggarorku, tað er ein mentanarpolitiskur spurningur, hvussu nógv pengar vit seta av til bókaútgávu. Meira er spurningur, hvussu nógv fólk, ið hava hug og hegni til at fáast við at skriva. Nakað kundu vit gjørt fyri at stuðla fleiri til, men tað er hóast alt mark fyri, hvussu nógva orku vit nakrantíð kunnu leggja í at fáa bókur út á føroyskum, vit mugu framvegis lesa bókmentir á øðrum málum umframt. Ikki kunnu vit líta á, at ein fríur marknaður skal avgera henda spurning, tí skuldu vit lagað bókaútgávu eftir, hvat ið ber seg fíggarliga, hevði ikki nógv komið út, hvørki av týddum ella av upprunatilfari. Men vit kunnu spyrja, hvussu tað ber til, og út frá hvørjum hugsjónum tey velja, ið taka stig til at fáa júst eina bók týdda til føroyskt og ikki eina aðra.

Vit kunnu eisini spyrja, hví skulu vit yvirhøvur nýta tíð og pengar til at fáa bókmentir týddar til føroyskt. Tey flestu munnu vera samd um, at tað hevur týðning fyri børn at fáa mest møguligt tilfar at lesa á móðurmálinum, tað er ein máti at læra tey at nýta málið og økja máltilfeingið.

Men hví týða til vaksin? Øll duga jú minst eitt fremmandamál so væl, at tey skilja fullvæl eisini torskildar tekstir.

Her er fyrst at siga, at góðar týðingar eru ein táttur av tí støðuga málmenningarstarvi, sum er neyðugt, um eisini okkara mál skal kunna mýkjast og mennast so, at tað kann laga seg eftir broytingum í samfelag og mentan okkara yvirhøvur, og lofta hugtøkum og tonkum, sum alla tíðina taka seg upp hjá okkum sjálvum ella koma uttanefir. Júst tí týðarin er so bundin at einum givnum teksti og skal finna málbúna til teir tankar, ið har verða settir fram, er týðingarstarvið – ella eigur at vera – eitt slóðingararbeiði í málsins røkt og menning, og ein venjing í at nýta teir móguleikar, sum eru í málinum, og samstundis endurnýggja tað.

Men umframt at vit halda tað vera rætt at týða bókmentir fyri málmenning, er ein grundgeving afturat, sum vit til dømis finna aftur hjá Schrøter presti, tá ið hann ætlaði at týða Nýggja Testamenti. Hann skrivaði til Münter biskup í 1815 m.a.: „...Ved sygesengen, naar Sjelekraefterne have været meget svækkede, har jeg ofte erfaret Forskjellen og seet Sjeleopløftelse, naar jeg fremførte et eller andet Bibelvers i mit Fødesprog.“ At tað onkursvegna verður meira viðkomandi og nemur okkum tættari, sum verður borið fram á okkara egna máli, má væl kunna greinast út frá sálarfrøðiligum lógum. At so er, hava vit fleiri dømi um, eg fari bara her at minna á, hvussu nógv blaðskrivning var, tá ið „Javnlíkin Jesus“ kom út á sinni í føroyskari týðing. Hon hevði tá staðið á bókasøvnunum í danskari týðing í fleiri ár, og eingin hevði mælt orð.

Tann hugburður til skrivað føroyskt, sum kom til sjóndar fyri meira

enn 150 árum síðan, er okkum ikki ókendur í dag heldur. Vit hava fleiri frásagnir um, hvussu føroyingar tóku ímóti týðing Schrøters av Matteusar evangelium. Eg fari sum dømi at lesa brot úr brævi, sum Viðareiðisprestur Søren Sørensen skrivaði í 1824, tá ið bókin var nýkomin og hann bað onkran lesa upp fyri fólki:

„... Det faldt noget vanskeligt for dem Alle, og uden først at have gennemgaaet baade den danske og den færøiske Text kunde Ingen af dem læse det nogenledes med Færdighed. ... Enkelte sagde til mig, naar et Ord forekom, som skurrede i deres Øren: „Velsignet være Du, Ordet er ikke helligt (højtideligt) nok til at betegne saa hellige Ting. Vort Maal kan være godt nok i daglig Tale, men om de aandelige Ting hører vi helst paa Dansk, for hvis Udtryk i Religionssager vi have baaret Ærbødighed fra vi vare Smaae.“ Endelig vilde de ogsaa kritisere enkelte Ord iblandt som ikke almindelig forstaaelige.“

Nú á døgum munnu tey vera fá, ið ikki halda føroyskt vera „højtideligt nok“ til at umrøða halgimál. Heldur er tað hinvegin, at føroyskt skriftmál tykir mongum ov hátíðarligt, og tey tí blúgvast við at nýta orð í talu, sum tey kenna úr skriftmáli. Ella at tað ljóðar gamalsligt og ikki nóg „smart“ ella hvat vit skulu siga.

Tann seinasta setningin, eg las úr brævinum hjá Sørensen, at fólk „kritiserede enkelte ord iblandt, som ikke almindelig forståelige“, kenna vit eisini aftur. Mangan tykja sovorðnar atfinningar órímiligar, sum tá ið tað verður kravt, at orðið í sjálvum sær skal lýsa lutin ella hugtakið út í æsir, soleiðis at tað skal kunna skiljast fyrstu ferð, ein sær tað, hvat ið meinast við.

Eg fari her at nevna eitt dømi úr eini blaðgrein um eina kanning av, hvussu børn skiltu føroyskar barnabøkur. Ein bók, ið varð vald til hesa kanning, var Ronja Ránsmansdóttir, sum eg havi týtt eftir Astrid Lindgren. Ein 14-ára gamal drongur, sum hevði lisið Ronju fleiri ferðir, segði, at eisini har vóru orð, ið hann ikki skilti, t.d. flókar og mjørkaflókar. Spurdur um tað ger nakað, um orð eru uppií, sum ein ikki skilir, svaraði hann, at tað var so forargiligt, tí hann misti tráðin, tá ið hann sat og hugsaði um, hvat tey torføru orðini merkja.

Eg haldi tað má vera ein misskiljing, at børn skulu skilja hvørt einasta orð í einum teksti, eisini um hann er ætlaður børnum at lesa. Tí hvussu skulu tey tá læra nakað meira?

Í hesum sambandi kann eg til stuttleikar nevna, at eg í bókum hjá Astrid Lindgren eri komin fram á orð, sum eg ikki skilti og ikki fann í stórum svenskum orðabókum heldur. Tá ið eg so bað onkran málkønan

svenskara hjálpa mær, spurdi hann, hvaðan eg hevði hatta orðið, og tá ið eg nevndi Astrid Lindgren, skilti hann tað betur, tí bæði nýtti hon ofta orð úr dialektum, sum ikki stóðu í vanligum orðabókum, ella hon gjørði sjálv orð. Eg meini: hon aftrar seg ikki við at nýta ókend orð, sum henni dámar, og sum kunnu geva tekstinum hugflog, um bert sinnið er opið.

Og sinnið er opið hjá børnum flest, hvussu skuldu tey annars kunnað lært alt tey skulu læra? Og kanska skulu vit vara okkum fyrri at geva børnum ta fatan, at orðini ikki eru annað enn eintýdd kommunikatiónsamboð. Kanska kundu tey, sum fáast við børn og bókmentir, hjálpt teimum at læra at gleðast yvir og spæla sær við sjáldsom orð. So kanska tey ikki bara forargast inn á tað, tey ikki skilja – tey skulu jú hóast alt sjálf finna útav, hvat samband tey seta millum orð og sína verð. Hugaheimur og veruleiki er jú aldrin heilt tann sami, enn ikki hjá tveimum menniskjum.

CV Elin Súsanna Jacobsen

Útbúgving

1965 3-málsligt korrespondentsprógv (Handelshøjskolen i København)

1992 Cand. phil. í søgu og siðsøgu (Fróðskaparsetur Føroya)

1996 Ph.d. í søgu (Aarhus Universitet)

Arbeiði

1965-68 Statens Museum for Kunst

1968-70 Leivur Lützen & Demmus Hentze, landsrættarsakførarar

1969-74 Tímalærari á Føroya Maskinskúla

1971-85 Tímalærari á Føroya Handilsskúla

1970-77 Føroya Fiskasøla

1978-79 Heilsufrøðilig Starvsstova

1980-99 Føroyska málnevndin (Málstovan)

1992-94 Granskingarstyrk til Ph.D. verkætlan

1999-2001 Adjunktur í søgu á Fróðskaparsetri Føroya

2001-10 Lektari í søgu á Fróðskaparsetri Føroya

Bøkur

- Slóðir í heilsuverkssøguni. Annales Societatis Scientiarum Færoensins Supplementum XL. Tórshavn 2004.
- Rúsdrekka – siðir og ósiðir. Annales Societatis Scientiarum Færoensins Supplementum XX. Tórshavn 1995.

Greinir o.a.

2010

- Í triðja aldri ráða vit yvir degnum – ein kanning av livikorum hjá fólkapensionistum. Verkætlan gjørd fyri Almanaráðið 2010. Bjørg Jacobsen (høvuðshøvundur), Beinta í Jákupsstovu og Elin Súsanna Jacobsen. Søgu- og samfelagsdeildin, Fróðskaparsetur Føroya.
- Læknar í Suðuroy 1852-1928. *Slóðin* nr. 1/2010, s. 3-6.

2007

- Tukthús, arbeiðshús og fátækragarður. *Fróðskaparrit* 55. bók, s. 12-28.
- Færøske forestillinger om køn. *Arbejde, helse og velfærd i Vestnorden*. Red. Guðbjørg Linda Rafnsdóttir. Háskólaútgáfan og Rannsóknastofa í Vinnuvernd, Reykjavík 2007, s. 207-217.

2006

- At selja Føroyar sum ferðaland. *Bókmentaljós. Heiðursrit til Turið Sigurðardóttur*. Forlagið Fróðskapur, Tórshavn 2006, s. 223-235.
- The Faroe Islands in the Eighteenth Century. *Der dänische Gesamtstaat. Ein unterschätztes Weltreich?/The Oldenburg Monarchy. An Underestimated Empire?* Ed. Heinzelmann, Bobl & Riis. Verlag Ludwig, Kiel 2006 s. 91-108.
- An Outline of the History of the Faroe Islands. *Faroe Islands Today*. Ed. Katrin Petersen. Kópavágur 2006, s. 25-40.

2005

- Gamla Vertshúsið í Havn – skeinkistova og gistingarhús. *Fólkaleikur – heiðursrit til Jóan Paula Joensen*. Føroya Fróðskaparfelag, Tórshavn 2005, s. 123-131.
- Hundrede år med Færø Amts Hospital. Genopretning af Færø Amts Hospital i Tórshavn. Sjálvsogonarstovnurin Gamla Hospital. 2005, s. 13-18.
- Heimadoktarar. *Frøði* 1/2005, s. 20-23.

2003

- Skolevæsen og sundhedsvæsen på Færøerne – trang eller tvang? *De vestnordiske landes fælleshistorie*. Daniel Thorleifsen (red.). Inussuk. Arktisk forskningsjournal 2. Nuuk 2003, s. 73-84.
- Teljing av sinnissjúkum 1847. *Ársfrágreiðing*. Fróðskapasetur Føroya 2003, s. 5-7.

2001

- Historisk oversigt. *Færøsk Kulturpolitik ved indgangen til et nyt århundrede*. Jette Forchhammer (red.). Nordisk Kultur Institut 2001, s. 37-49.

2000

- Kynjabýti í føroyskum vinnulívi og politikki. *Frændafundur 3*. Fyrilestrar frá íslensk-føroyskari ráðstevnu í Reykjavík 24.-25. juni 1998. Ritstj. Magnús Snædal & Turið Sigurðardóttir. Reykjavík 2000, s. 58-71.

1999

- Slottet det er vundet? Kvinnutíðindi. Serblað túsundáraskifti. 1999, s. 5-7.

1998

- Alkoholens skyggeliv på Færøerne. *Alkoholen och kulturen*. Etnolore 19. Uppsala 1998, s. 17-27.

1995

- Færøsk alhollovgivning. Fra kongelig monopolhandel til Rús-drekkasøla Landsins. *Nordisk Alkoholtidsskrift* 5/1995, s. 203-212.
- Sjúlvmyndir og aðrar myndir. *Vøka. Sjúkrasysturblaðið* nr. 3/4, 1995, s. 20-23 og nr. 1, 1996, s. 3-5.

1993

- Færøsk drikkekultur – kontinuitet og forandring. *Kulturforskning kring alkohol i Norden*. Skrifter från Etnologiska institutionen. Uppsala Universitet 1993.

1992

- Heilsu - og sjúkrarøkt í Føroyum í 19. øld. Ritgerð til høvuðsprógv í søgu/siðsøgu.

1990

- Um at týða til føroyskt. *Bókin undir lesiglasíð*, s. 25-33. Føroya Landsbókasavn. Tórshavn 1990.

1989

- Leikar og lærdar – ljósmøðrayrkið í broyting. *Fróðskaparrit* 38-39. bók, s. 123-141.

Ummæli

- Nordatlanten og troperne. Forvaltningshistoriske kilder fra Færøerne, Grønland, Island og Tropekolonierne. Red. Erik Nørr & Jesper Thomassen. Selskabet til Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. *Frøði* 1/2007, s. 22-23.
- „Børnini fingur alt við“. Christoffer Jensen: Ziskatrøðbrekkan – at vaksa upp í 1950’unum. *Dimmalætting* nr. 230. 28. november 2006.
- „Etnologiska visioner: femton forskare reflekterar kring sitt ämne, ed. Lena Gerholm“. *ARV. Nordic Yearbook of Folklore* 1996, s. 166-169.
- Rossini á Skoradali eftir Ólav Michelsen. *Brá* nr. 17 1991 s. 79-80.
- „Bersøgin søgubrot“. Piprandi hjarta og aðrar søgur eftir Ingrid og Heine Hestoy. *Brá* nr. 7 1985 s. 75-77.
- „At liva í longslí“. Skipið eftir Steinbjørn B. Jacobsen. *Brá* nr. 1 1983 s. 95-96.

Kunning um gransking

- Tukthúsætlanir í 18. og 19. øld. Sjónvarpssendirøð Speki 2007.
- Læknar í 1800-árunum, ein embætisstætt í menning. Fyrilestrarøð „Setrið á ferð“ 2005.

Týddar barnabókur

- 1982 Ebba Hentze: Antonia mitt í verðini (Antonia midt i verden). Orð og Løg. Tórshavn.
- 1983 Ebba Hentze: „Mamman eigur meg“ (Bjørns søn). Orð og Løg, Tórshavn.
- 1984 Astrid Lindgren: Ronja Ránsmansdóttir (Ronja röverdotter). Dropin.
- 1985 Astrid Lindgren: Mio mín, Mio (Mio, min Mio). Dropin.
- 1986 Astrid Lindgren: Søgur (Sagorna). Dropin.
- 1986 Astrid Lindgren & Ilon Wikland: Eingir ránsmenn eru í skóginum (Ingen rövare finns i skogen). Bókadeild Føroya Lærarafelags.
- 1985 Tormod Haugen: Náttfuglarnir (Nattfuglene). Dropin.
- 1986 Tormod Haugen: Joakim. Dropin.

- 1989 Aase Foss Abrahamsen: Eg kundi ikki gera við tað (Det var ikke min skyld). Dropin.
- 1987 Bodil Hagbrink: Børnini í Vernetten (Barnen i Vernetten). Føroya Lærarafelag.
- 1976 Sven Wernström: Torkil og Mia kongsdóttir (Torkil och prinsessan Mia). FS-forlagið, Kbh.

Týddir sjónleikir (í úrvali)

- 1998 Friedrich Dürrenmatt: Tann gamla daman kemur til býin (Der Besuch der alten Dame).
- 1995 Brian Slade: Somu tíð, sama stað (Same time, next year).
- 1994 Brian Friel: Dansur í fyllandi sól (Dancing at Lughnasa).
- 1990 Per Olov Enquist: Men størstur er kærleikin. (I Lodjurets timma).
- 1989 Astrid Salbach: Hin ósjónligi býurin (Den usynlige by).
- 1987 Barry Keeffe: Ver tú hjá mær (Abide With Me).
- 1987 Göran Palm & Siv Widerberg: Rómaúlvurin.
- 1985 Edward Albee: Hvør ræðist Virginiu Woolf? (Who's afraid of Virginia Woolf).
- 1984 Cathrine Hayes: Brendar brýr.
- 1981 Arthur Miller: Haturfuglar (The Crucible).
- 1980 Dario Fo & Franca Rama: Nývaknað og Einsamøll kona.
- 1979 John Patrick: Øll verða góð við Opal.
- 1975 Georg Büchner: Woyzeck

Harumframt týtt søgur og útvarpsleikir, sum ikki eru útgivin á prenti.

Virðislønir

- 2006 Søndargáva úr grunni Kristians á Brekkumørk.
- 1996 Mentanarvirðisløn M. A. Jacobsens fyri yrkisbókmentir.
- 1984 Barnabókaheiðursløn Tórshavnar býráðs.